

Het aandeel der Minderbroeders in onze Middeleeuwse literatuur : inleiding tot een bibliografie der Nederlandse Franciscanen

<https://hdl.handle.net/1874/322663>

49. 192. 1936

HET AANDEEL
DER MINDER
BROEDERS IN
ONZE MIDDELE
EEUWSE
LITERATUUR

DOOR

WOLFGANG SCHMIDT
IN EEN REEKSE

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

A. qu.
192

HET AANDEEL DER MINDERBROEDERS
IN ONZE
MIDDELEEUWSE LITERATUUR

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0105 8464

HET AANDEEL DER MINDERBROEDERS IN ONZE MIDDELEEUWSE LITERATUUR

INLEIDING TOT EEN BIBLIOGRAFIE DER
NEDERLANDSE FRANCISCANEN

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DE
GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSI-
TEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DE
RECTOR MAGNIFICUS, DR. W. E. RINGER,
HOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER GE-
NEESKUNDE VOLGENS BESLUIT VAN DE
SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN DE
BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDE-
DIGEN OP DONDERDAG 17 DECEMBER 1936
DES NAMIDDAGS TE DRIE UUR

DOOR

WILHELMUS ANTONIUS SCHMITZ

P. fr. WOLFGANG SCHMITZ O. F. M.

GEBOREN TE ROTTERDAM

DEKKER & VAN DE VEGT EN J. W. VAN LEEUWEN
NIJMEGEN — UTRECHT

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

*Aan de nagedachtenis
van mijn Ouders.*

Bij het beëindigen van mijn universitaire studie is het mij een vreugde, hen te danken wie ik dank verschuldigd ben.

Allereerst dus U, HOOGGELEERDE DE VOOYS, mijn zeer geachte Promotor. Ik kwam onder Uw leiding, nadat ik reeds een bijzondere levensstaat had aanvaard : maar de liefde tot de nederlandse literatuur en vooral het middelnederlandse proza heb ik van U bekomen. Uw zakelijke en objectieve beschouwingen daarover vormden de grondslag, waarop mijn proefschrift ging gebouwd worden. En dat ik onder Uw leiding een zó speciaal onderwerp onbevangen mocht behandelen, is mij een reden te méér, U te hoogachten en te danken.

HOOGGELEERDE VAN HAMEL, U weet, dat ik met groot genoegen Uw colleges volgde. De oud-noorse literatuur heb ik lief gekregen ; op een geheel nieuw terrein hebt U mij wegwijds gemaakt ; de grootse schoonheid van Edda en Sagen schonken mij nieuw letterkundig genot.

Aan U, HOOGGELEERDE GUARNIERI, ben ik dank verschuldigd, omdat U mij in Uw privatissima dieper hebt binnengeleid in de italiaanse literatuur en heel bijzonder in Dante's Goddelijke Komēdie. En ik zeg het Dante na : Tu duca, tu signoro e tu maestro.

Ook U, HOOGGELEERDE ROYEN, KERNKAMP en OPPERMANN, hebt bijgedragen tot mijn vorming in de taalkunde of de geschiedenis : daarom is het mij een genoegen, U hier te noemen.

Vele confraters gaven mij aanwijzingen. In het bijzonder dank ik Pater Lucidius Verschueren hiër, en Pater Matthaeus Verjans in België.

Het zou niet juist zijn, wanneer ik hier óók niet U dankte, Pater Provinciaal, die mij de gelegenheid gaf op ruime wijze mijn universitaire studie te maken. Het gekozen onderwerp moge een bewijs te meer zijn, dat ik, boven de Letterkunde, het Priesterschap en de Orde bleef liefhebben.

En ten slotte : het is aangenaam er op te kunnen wijzen, met hoeveel welwillendheid de nederlandse en belgische bibliotheken hun schatten voor mij beschikbaar stelden. Dank de vriendelijke hulp van bibliothecarissen en personeel, heb ik de meeste van de besproken werken zelf in handen gehad.

INHOUD

BRONNEN EN GERAADPLEEGDE WERKEN	XIII
INLEIDING	1
HOOFDSTUK I	
EERSTE OPTREDEN VAN NEDERLANDSE MINDER- BROEDERS IN DE LATIJNSE LITERATUUR	4
HOOFDSTUK II	
HET SCHUCHTER BEGIN IN DE NEDERLANDSE LETTEREN	14
HOOFDSTUK III	
DE EERSTE GROTE: JAN BRUGMAN	19
HOOFDSTUK IV	
BRUGMAN'S KLEINERE TIJDGENOTEN: VAN HEN- RIC VAN SANTEN TOT FILIP VAN GOUDA	29
HOOFDSTUK V	
DE TWEEDE GROTE: HENDRIK HERP	38
HOOFDSTUK VI	
KLEINERE LATIJN-SCHRIJVERS VAN DE XV ^e EEUW	52
HOOFDSTUK VII	
BELANGRIJKE ONBEKENDEN: DE AUTEURS VAN INDICA MIHI, FASCICULUS MYRRHE EN DE WIJN- GAERT	58
HOOFDSTUK VIII	
DE XVI ^e EEUW: VAN DIRK COELDE VAN MUNSTER TOT JAN GLAPION	64
HOOFDSTUK IX	
FRANS TITELMANS: LATINIST EN THEOLOOG . .	80
HOOFDSTUK X	
KLEINERE LATIJN-SCHRIJVERS VAN DE XVI ^e EEUW	90

HOOFDSTUK XI	
VAN RAVEN TOT VAN DER VAEDT	107
HOOFDSTUK XII	
DE DERDE GROTE : FRANS VERVOORT	116
HOOFDSTUK XIII	
KLEINERE ANONYMI	127
HOOFDSTUK XIV	
VARIA	139
§ 1. EEN AFVALLIG MINDERBROEDER : JAN PELT.	
§ 2. FALSIFICATIES : a. NICOLAAS PEETERS, b. BROER CORNELIS.	
§ 3. „MINDERBROEDERS” DIE GEEN MINDERBROEDERS WAREN :	
a. HENDRIK VAN GORCUM, b. DE ANONYMUS VAN DE EN-	
DECHRIST.	
AANHANGSEL	
NEDERLANDSE AUTEURS	153
LATIJNSE AUTEURS	157
HISTORISCH OVERZICHT VAN DE MINDERBROE-	
DERS IN DE NEDERLANDEN	161
REGISTER	
a. SCHRIJVERS	163
b. WERKEN	166

Pastorie Mozes en Aaron, Amsterdam.

BRONNEN EN GERAADPLEEGDE WERKEN

- M. F. A. G. CAMPBELL, *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle*. La Haye, 1874.
— 1e, 2e, 3e, 4e, Supplément 1878-1890.
- WOUTER NIJHOFF en M. E. KRONENBERG, *Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1540*. 's Gravenhage, 1923.
- SERVAIS DIRKS, *Histoire littéraire et bibliographique des Frères Mineurs de l'Observance de St. François en Belgique et dans les Pays-Bas*. Anvers z.j. (1885).
- J. G. DE HOOP - SCHEFFER, *Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland en haar ontstaan tot 1531*. Amsterdam 1873.
- J. I. DOEDES, *Geschiedenis van de eerste uitgaven der Schriften des Nieuwen Verbonds in de Nederlandsche taal*. Utrecht, 1872.
- JAN WAGENAAR, *Amsterdam beschreeven, in drie stukken*. Amsterdam, 1760.
- JAC. KOK, *Vaderlandsch Woordenboek*. Amsterdam, 1796.
- P. GLORIEUX, *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIIIe siècle*. Paris, 1933-1934.
- I. LE LONG, *Historische beschrijvinge van de reformatie der stad Amsterdam*. Amsterdam, 1729.
- J. PONTANUS, *Historiae Gelriae libri XIV*. Amsterdam, 1639.
- ST. SCHOUTENS O. F. M., *Martyrologium Minoritico-Belgicum sive breves biographiae virorum illustrium*. Hoogstraten, 1902.
- A. v. PUYMBROUCK O. F. M., *De Franciscanen te Mechelen*. Gent, 1893.
- J. W (ALVIS), *Beschrijving der stad Gouda*. Gouda, 1713.
- ARTURUS DE MONASTERIO O. F. M., *Martyrologium Franciscanum* ed. II. Parijs, 1653.

- A. SANDERUS, *Chorographia sacra conventuum*. Den Haag, 1727 (= 3e deel van *Chorographia sacra Brabantiae*. Den Haag, 1727).
- J. REVIUS, *Daventria illustrata*. Leiden, 1651.
- ST. SCHOUTENS O. F. M., *Geschiedenis van het voormalig Minderbroedersklooster van Antwerpen (1446-1797)*. Antwerpen, 1908.
- L. WADDING O. F. M., *Scriptores ordinis minorum*. Roma, 1906.
- J. SBARALEA O. F. M., *Supplementum et castigatio ad Scriptores*. Roma, 1908 en 1921.
- S. PALLAVICINO, *Historia Concilii Tridentini*. Antwerpen, 1670.
- H. v. H (EUSSEN) — H. v. RIJN, *Kerkelijke historie en outheden der zeven vereenigde Provinciën*. Leiden, 1726.
- W. P. C. KNUITTEL, *Nederlandsche Bibliographie van Kerkgeschiedenis*. Amsterdam, 1889.
- BIJDRAGEN, *voor de Geschiedenis van de Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland*. Rotterdam, 1888.
- W. G. MOORE, *La Réforme allemande et la littérature française*. Straszbourg, 1930.
- H. HOLZAPFEL O. F. M., *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*. Freiburg i. Br., 1909.
- P. SCHLAGER O. F. M., *Geschichte der Kölnischer Franziskaner-Ordensprovinz während des Reformationszeitalters*. Regensburg, 1909.
- M. DE WULF, *Histoire de la Philosophie en Belgique*. Bruxelles-Paris, 1910.
- W. OEHL, *Deutsche Mystikerbriefe des Mittelalters 1100-1550*. München, 1931.
- M. GRABMANN, *Mittelalterliches Geistesleben*. München, 1926.
- P. SCHLAGER O. F. M., *Beiträge zur Geschichte der Köln. Franziskaner-Ordensprovinz*. Köln, 1904.
- L. HAIN, *Repertorium bibliographicum*. Berlin, 1925.
- F. WALSER, *Die Politische Entwicklung Ulrichs von Hutten während der Entscheidungsjahre der Reformation*. München-Berlin, 1928.
- W. G. MOORE, *La Réforme allemande et la littérature française*. Straszbourg, 1930.
- C. G. N. DE VOOYS, *Middelnederlandsche legenden en exemplen*. 's Gravenhage, 1900.

- H. DENIFLE - A. CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*. Parisiis, 1889.
- PH. NAESSEN O. F. M., *Franciscaansch Vlaanderen*. Mechelen, 1896.
- VALERIUS ANDREAS, *Bibliotheca belgica : de Belgis vita scriptisque claris*. Lovanii, 1643.
- F. MOURRET, *Histoire générale de l'Eglise*. Paris, 1921.
- J. GÖRRES, *Die Christliche Mystik*. Regensburg, 1836-42.
- G. KALFF, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Groningen, 1906-1912.
- JAN TE WINKEL, *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde, (2e dr.)*. Haarlem, 1922-27.
- W. MOLL, *Kerkgeschiedenis van Nederland voor de Hervorming*. Arnhem, 1864-1871.
- J. v. MIERLO S. J., *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde*. Antwerpen e.a., 1930.
- J. PRINSEN, *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis*. 's Gravenhage, 1928.
- L. VERSCHUEREN O. F. M., *Hendrik Herp, Spieghele der volcomenheit. Dl. I. Inleiding*. Antwerpen, 1931.
- W. DE VREESE, *De Handschriften van Jan v. Ruusbroec's Werken*. Gent, 1900-02.
- PAQUOT, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas, de la principauté de Liège, et de quelques contrées voisines*. Louvain, 1768.
- U. CHEVALIER, *Répertoire des sources historiques au Moyen Age*. Paris, 1905.
- J. G. R. ACQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*. Utrecht, 1875-80.
- C. G. N. DE VOOYS, *Middelnederlandsche Marialegenden*. Leiden, 1903.
- J. F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*. Brussel, 1739.
- P. GAUDENTIUS, *Beiträge zur Kirchengeschichte des XVI und XVII Jahrhunderts. Bedeutung und Verdienste des Franziskaner-Ordens im Kampfe gegen den Protestantismus*. Bozen, 1880.
- ST. SCHOUTENS O. F. M., *Roomsch-Seraphiens Martelaarsboek (vertaald door —)*. Hoogstraten, 1905.

- K. EUBEL, *Geschichte der Kölnischen Minoriten-Ordensprovinz*. Köln, 1906.
- M. MEERTENS, *De Godsvrucht in de Nederlanden*. VI. Beschrijvende catalogus der handschriften. Utrecht-Nijmegen, 1934.
- M. GRABMANN, *Geschichte der Katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit*. Freiburg i. Br., 1933.
— *Die Geschichte der scholastischen methode*. Freiburg i. Br., 1911.
- N. POLH, *Thomae Hemerken a Kempis. Opera omnia*. Freiburg i. Br., 1918.
- W. MOLL, *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*, grootendeels volgens handschriften geschetst (2 dl.). Amsterdam, 1854.
- L. D. PETIT, *Bibliographie der middelnederlandsche taal en letterkunde*. Leiden, 1888.
- E. W. MOES, *De Amsterdamsche Boekdrukkers en Uitgevers in de zestiende eeuw*. Amsterdam, 1900.
- C. P. BURGER, *id. deel II, III, IV*.
- J. A. N. KNUITTEL, *Het Geestelijk Lied in de Nederlanden voor de kerkhervorming*. Rotterdam, 1906.
- J. REITSMA - LINDEBOOM, *Geschiedenis van de Hervorming en de Herv. Kerk der Nederlanden*. (4e dr.) Utrecht 1933.
- J. A. F. KRONENBURG C. ss.R., *Maria's Heerlijkheid in Nederland*. Amsterdam, 1904-1931.
- A. SCHEEPERS C. ss. R., *Maria's Heerlijkheid in Nederland*. Deel 9 Register. Roermond, 1931.
- H. HURTER S. J., *Nomenclator litterarius Theologiae Catholicae, theologos exhibens aetate, natione, disciplinis distinctos*. Oeniponte, 1906-26.
- S. SCHOUTENS O. F. M., *Antiquitates franciscanae belgicae*. Hoogstraten, 1906.
- L. KNAPPERT, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk gedurende de 16e en 17e eeuw*. Amsterdam, 1911.
- F. DOELLE O. F. M., *Arbeiten des Kirchenhistorischen Seminars der Franziskaner zu Paderborn*. Münster, 1930.
- F. LANDMANN, *Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters*. Münster, 1900.

- W. DOLCH, *Die Verbreitung oberländischer Mystikerwerke im Niederländischen auf Grund der Handschriften dargestellt*. Weida, 1909.
- C. SCHMITZ, *Der Observant Joh. Heller von Korbach*. Münster, 1913.
- J. v. VLOTEN, *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken van 1229-1476 naar tijdsorde gerangschikt*. Leiden-Amsterdam, 1851.
- J. VISSER, *Naamlijst van Boeken in de Nederlanden gedrukt zonder jaartallen, doch alle vóór 1501*. Amsterdam, 1767.
- J. A. v. BEEK, *Lijst van eenige boeken en brochuren uitgegeven in de oud-katholieke kerk van Nederland*. Rotterdam, 1892.
- P. FÉRET, *La faculté de Theologie de Paris et ses Docteurs les plus célèbres*. Paris, 1895.
- F. UEBERWEG - B. GEYER, *Geschichte der Philosophie. Die Patristische und Scholastische Zeit*. Berlin, 1928.
- P. GROULT, *Les mystiques des Pays-Bas et la Littérature Espagnole du seizième siècle*. Louvain, 1927.
- D. TINBERGEN, *Des Coninx Summe*. Groningen, 1900.
- CHR. SEPP, *Verboden Lectuur. Een drietal indices librorum prohibitorum*. Leiden, 1889.
- CHR. SCHOTANUS, *De Geschiedenissen kerckelyck ende wereldtlyck van Friesland, Oost en West*. Franeker, 1658.
- J. ACQUIOY, *Middeleeuwsche geestelijke liederen en leisen met een klavierbegeleiding naar den aard hunner tonen*. 's Gravenhage, 1888.
- A. TROELSTRA, *De toestand der catechese in Nederland gedurende de vóórreformatorische eeuw*. Groningen, 1901.
- *Stof en methode der Catechese in Nederland vóór de reformatie*. Groningen, 1903.
- F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*. Antwerpen, 1628.
- P. FREDERICQ, *De Nederlanden onder Keizer Karel I. De dertig eerste jaren der 16e eeuw*. Gent, 1885.
- U. CHEVALIER, *Répertoire des sources historiques du moyen-âge*. Paris, 1905.
- J. HARTZHEIM, *Bibliotheca Coloniensis*. Colonia, 1747.

- A. LANDGRAF, *Das Wesen der läszlichen Sünde in der Scholastik bis Thomas von Aquin*. Bamberg, 1923.
- EMM. DE BOM en H. POTTMEYER, *De Incunabelen of Wiegendrukken van de Hoofdbibliotheek der Stad Antwerpen bibliographisch beschreven*. 's Gravenhage, 1919.
- ANONYMUS, *De Geschiedenis der Minderbroeders te Sint Truiden 1226-1926*. Mechelen, z.j. (1926).
- ANTONELLUS VERSCHUERE O. F. M., *De Minderbroeders te Thielt (1624-1933)*. Thielt, z.j. (1933).
- F. J. E. RAYMAKERS, *Het Kerkelijk en liefdadig Diest. Geschiedenis der kerken, kapellen, kloosters, liefdadige gestichten enz.* Leuven, 1870.
- H. LAMMENS S. J., *Frère Gryphon et le Liban au XVe siècle*. Paris, 1899.
- A. v. PIJMBROUCK O. F. M., *Eenige bladzijden uit de geschiedenis van het klooster der EE. Paters Minderbroeders Recollecten te Thielt*. Thielt, z.j. (1883).
- *Eenige bladzijden uit de geschiedenis van het voormalig Franciscanerklooster te Gent*. Gent, z.j. (1888).
- P. MARCHANT O. F. M., *Fundamenta duodecim ord. frat. minorum S. Francisci*. Antwerpen, 1657.
- FR. LYNA en W. v. EEGHEM, *Jan v. Styvoorts Refereinenbundel 1524*. Antwerpen, 1930.
- A. DE POORTER, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque publique de la ville de Bruges*. Gembloux-Paris, 1934.
- J. GRAESSE, *Trésor de livres rares et précieux*. Dresden, 1859-1869.
- J. DOLS, *Bibliografie der Moderne Devotie I*. Nijmegen, 1936.
- Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*.
- Collectanea Franciscana Neerlandica*. 's-Bosch, 1927 e.v.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Leipzig, 1928.
- Catalogus der handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer*. Deventer, 1892.
- Catalogus der handschriften en boeken van het bisschoppelijk museum te Haarlem*. Amsterdam, 1913 (Kruitwagen).
- Catalogues des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*. Bruxelles, 1901 (van den Gheyn).

TIJDSCHRIFTEN EN PERIODIEKEN

- TNTL = Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde.
- HT = Historisch Tijdschrift.
- DeK = De Katholiek.
- DW = Dietsche Warande.
- OGE = Ons Geestelijk Erf.
- STUD = Studiën.
- HB = Het Boek.
- TMNL = Tijdschrift Mij. Nederl. Letterkunde.
- LB = Leuvensche Bijdragen.
- AFH = Archivum Franciscanum Historicum.
- FrSt = Franziskanische Studiën.
- NAK = Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis.
- ANK = Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis.
- VMKVA = Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie.
- BGBH = Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem.
- RHF = Revue d'histoire franciscaine.
- RHE = Revue d'histoire ecclésiastique.
- RHLF = Revue d'histoire littéraire de la France.
- HMMNL = Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

HMKO = Handelingen van den Mechelschen Kring voor
Oudheidkunde Letteren en Kunst.

Het Belfort.

Boekzaal der geheele wereld en Tijdschrift voor de protes-
tantsche Kerken in het Koninkrijk der Nederlanden.

Franciscaansch Leven.

De Middelaer.

De Godsdienstvriend.

De XXe Eeuw.

Neerlandia Franciscana.

Archivum latinitatis medii aevii.

Limburg's Jaarboek.

INLEIDING

Sinds Dirks in 1885 zijn *Histoire littéraire et bibliographique des Frères Mineurs de l'Observance de St. François en Belgique et dans les Pays-Bas* publiceerde, is er heel veel veranderd in de nederlandse letteren-wereld. Moderne literatuur-geschiedenissen kwamen van de pers ; catalogi van handschriften en incunabels verschenen ; nieuwe tijdschriften ontstonden ; en, pòst hoc is hier pròpter hoc : onze kijk op en kennis van de letterkundige geschriften van het voorgeslacht is aanmerkelijk dieper geworden. Wat Dirks gedaan heeft is pionierswerk geweest, en verdient dus aller bewondering. Hij is de eerste, die, met succes, en in nog enigszins primitieve omstandigheden op dat gebied getracht heeft een bibliografie samen te stellen van een speciale groep auteurs : die van de Minderbroedersorde.

Deze Orde, het is bekend, heeft in haar bloeitijd ook in de Nederlanden een machtig aantal leden en zeer vele huizen geteld. Het ligt dus reeds dáárom voor de hand, dat de orde op het cultureel en religieus leven hier te lande een grote invloed zal hebben uitgeoefend. Dit blijkt duidelijk, wanneer wij dat-gene beschouwen, wat uiteraard de maatstaf is bij 't beoordelen van hun invloed : de literaire productie.

De tijd, welke wij ons voorgenomen hebben in deze studie te bespreken, omvat de laatste 300 jaar van wat wij de middeleeuwen plegen te noemen. Immers, gelijk wij spoedig nader zullen zien, niet zo lang nadat een zelfstandig literair leven in de Nederlanden zich vertoont, beginnen ook de Minderbroeders van zich te laten horen. Ons plan is, hen tot zóver te volgen, als, naar algemeen gevoelen, de middeleeuwen reiken.

Wij handelen dus over het tijdvak 1250-1570. Na dit jaar zullen we nog slechts enkele namen noemen.

Is de productie van de Minderbroeders van belang voor de algemene litteratuur ?

We geven aanstonds toe dat, van literair standpunt, hun werk tamelijk eenzijdig is. Het is theologie en ascese en mystiek : zuiver-belletristisch werk is er zo goed als niet bij. Volop echter waardevolle *mystiek*. Zolang we dus bewondering koesteren voor een *Ruusbroec*, kunnen wij dat óók doen voor een *Frans Vervoort* ; naast *Van den Levene Ons Heren*, kan óók het *Christusleven* van *Brugman* staan ; en een *Herp* behoeft niet onder te doen voor onze *Hadewijch*.

Wanneer ook al 'n deel van de literaire productie van de Minderbroeders slechts relatieve waarde heeft voor de *letterkunde* : héél grote waarde bezit dan toch hun werk van *cultureel, historisch, franciscanologisch* of *theologisch* standpunt beschouwd. En, ook op dat gebied, wil deze bijdrage enig inzicht geven in het werk der middeleeuwse Franciscanen.

De titel is met zorg gekozen : Het aandeel der Minderbroeders in onze middeleeuwse Literatuur. Want — en dit is juist wat enige moeilijkheid opleverde — wij spreken niet enkel van hun dietse geschriften, doch óók van wat zij in het latijn presteerden.

Het Latijn is in de Middeleeuwen allermint uit te schakelen : Latijn was de wetenschappelijke wereldtaal, waarvan elk volk, dat maar even aan cultuur en letterkunde wilde deelnemen, gebonden was ; en, behalve in de productie in eigen taal, leverde elk volk zijn aandeel in die van 't Latijn : zonder zijn eigen nationaliteit prijs te geven. Of zouden wij afstand willen doen van een Thomas a Kempis, een Erasmus en een Hugo de Groot ? Daarom is dus ook het latijnse werk in onze studie betrokken : ook van dié Nederlanders natuurlijk, welke het land uittrokken, om in bekende wetenschappelijke wereldcentra hun arbeid te verrichten : en die terecht de laatste tijd door Nederlanders weer grondig worden bestudeerd.

Dat echter de *nederlandse* geschriften met bijzondere zorg zijn onderzocht, is vanzelfsprekend : dat werk zal dan ook in deze literatuur-studie de ereplaats verkrijgen.

Wij hebben *gestreefd* naar volledigheid. En, 't moge vreemd zijn dat aanstonds er aan te moeten toevoegen, wij zullen die niet hebben bereikt. Nog telkens zullen nieuwe vondsten worden gedaan. Hadden wij daarom moeten wachten? Maar tot wanneer dan? Neen — een wapenschouw is nodig: opdat de geschiedschrijvers van de *algemeen nederlandsche literatuur eens kennis nemen van wat door de Minderbroeders is geschreven*.

De gevolgde methode spreekt voor zichzelf. In 't algemeen is de volgorde chronologisch. *Allerminst wil dit werk alleen een zuivere bibliographie zijn*. De bedoeling is, een niet-onvolledig overzicht te geven van het aandeel der Minderbroeders in onze literatuur.

Wél werd, bij incunabelen en oudere drukken, *één* bibliotheek opgegeven, waar een exemplaar te vinden is: wie er meer van weten wil, weet waar hij dan zoeken moet. Ook bij handschriften wordt dit systeem gevolgd: voor practisch gebruik scheen ons dit het beste toe.

De bronnenlijst wordt niet alphabetisch gegeven, maar — wat ons juister leek — in volgorde van belangrijkheid. In deze lijst zijn de titels te vinden van werken, welke in de noten meer dan eens geciteerd staan. Werken, slechts een enkele maal geraadpleegd, zijn alléén in de aantekeningen genoemd.

Ten slotte nog deze opmerking: wij gebruiken de officiële naam *Minderbroeders*. Het volk noemt hen gewoonlijk *Franciscanen*.

HOOFDSTUK I

EERSTE OPTREDEN VAN NEDERLANDSE MINDERBROEDERS IN DE LATIJNSE LITERATUUR

Spoedig na de stichting heeft de Orde der Minderbroeders haar intrede gedaan in de Nederlanden : tussen de dood van Franciscus en de vestiging van de eerste Broeders binnen onze grenzen ligt een tijdsverloop van nauwelijks twee jaar. Franciscus stierf in 1226 ; nog tijdens zijn leven waren zijn volgelingen naar het Noorden getrokken ; de eerste om zijn naïef enthousiasme niet onvermakelijke tocht van 1217, en de tweede, beter georganiseerde onder leiding van Caesarius van Spiers zijn voldoende bekend. Dan, in 1228 begint de voorspoed : stichtingen verrijzen ook in de diëtse landen : Leuven, Brussel, Diest, 's Hertogenbosch krijgen een klooster. Binnen de stadsmuren : dát was de bedoeling. Met opzet waren de huizen, in tegenstelling met die van oudere orden, daarom niet te groot. In de volgende jaren groeit het aantal kloosters sterk : S. Truiden, Mechelen, Maastricht, Utrecht, Middelburg, Groningen, Dordrecht, Tienen komen achtereenvolgens aan de beurt, zodat we kunnen zeggen, dat, nog geen vijftig jaar na de komst van de eerste Minderbroeders, de Orde in de Nederlanden regelmatig, en in wijde vertakkingen, gevestigd was ¹⁾.

¹⁾ Over Franciscus en zijn orden zie : PATRICIUS SCHLAGER O. F. M., *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*. Freiburg i. Br., 1909. — Een populaire kleinere beschouwing, FIDENTIUS v. d. BORNE O. F. M., *De H. Franciscus en de Minderbroedersorde*. Weert 1926. — Over de eerste vestiging vgl. BEDA VERBEEK O. F. M., *De komst der Minderbroeders in het Hertogdom Brabant en hun vestiging te 's Hertogenbosch (1228)* in

Dus omstreeks 1270 : als, in onze literatuur, de eerste groten — Jacob van Maerlant en Hadewych — juist verschenen zijn.

Welnu : in dezelfde tijd ook zien we de eerste sporen van nederlandse Minderbroeders in de literatuur. Niet aanstonds in de nog schaarse nederlandse literatuur, maar wel daar, waar, in die tijd, het centrale punt ligt van de wetenschap : aan de Universiteit van Parijs. Deze, reeds in 1200, gelijk bekend, zo goed als volledig uitgegroeid, had in 1250 zijn Sorbonne gekregen, de roemrijke stichting van Lodewijks hofkapelaan Robert Sorbon ¹⁾. Drie grote nederlandse Minderbroeders hebben daar niet slechts een voorname plaats bekleed, maar ook belangrijke literair werk geleverd : het zijn WILLEM VAN BAARLO, WALTER VAN BRUGGE en GILBERT VAN DOORNIK.

Willem van Baarlo — er is nog kwestie of hij afkomstig is van 't Limburgse dan wel van 't Gelderse dorpje — was leerling van de grote Bonaventura, Kardinaal en Kerkleeraar, die van 1248-1257 te Parijs theologie doceerde. In 1266 werd deze Willem, thans zelf Magister Theologiae, hoofd van het Minderbroederscollege aldaar, en als zodanig schreef hij zijn theologisch werk :

Quodlibeta ²⁾,

Questiones disputatae Gulielmi Baglionis ³⁾,

Sermo in Dominica 1a Adventus, op naam van Gulielmus de Vaglon magistri ⁴⁾.

Van een *Commentaar in libros Sententiarum*, die hij, ook reeds als kind van zijn tijd, zeker moet geschreven hebben, wil Glorieux niet weten.

Coll. Franc. Neerl. dl. II blz. 61-131 ; voor de studie over dat onderwerp, *Litteraire bronnen voor de geschiedenis der Provincie Germania Inferior*, Coll. Franc. Neerl. dl. II blz. 1-60.

¹⁾ Over de Sorbonne H. DENIFLE - A. CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*. Parijs 1889, speciaal de Introductio.

²⁾ Handschrift in Florence Bibl. Naz.

³⁾ Deze *Quaestiones* werden niet lang geleden teruggevonden te Florence Bibl. Naz. F. DELORME bereidt een uitgave voor.

⁴⁾ Het handschrift berust in de Ambrosiana te Milaan.

Men ziet, dat tengevolge van varianten in de naam, er enige twijfel bestaat aan de identiteit van de auteur : maar de meesten nemen aan dat het deze Willem is die, onder enigszins afwisselende naam, vele werken vervaardigde ¹⁾. En dat het meest oorspronkelijke document als juiste naam *Baslo* zou geven in plaats van Baarlo, is een nieuwe veronderstelling, die zó strijdig is met een lange traditie, dat men daaraan niet veel te hechten heeft, voordat een onderzoek-in-meerdere-richtingen haar als zeker zal hebben bewezen ²⁾.

Veel méér bekend in de geschiedenis is zijn opvolger als regens studii *Walter van Brugge* ; een véél beschreven, véél geprezen, véél bestreden figuur. Geboren in 1225 te Zande (of mogelijk in Brugge zelf) treedt deze, jong nog, in de Orde van de Minderbroeders, en studeert ook weldra in Parijs. Na een gardianaat in Poitiers, wordt hij in 1272 tot provinciaal van de franse provincie gekozen, waartoe destijds óók de custodie van Vlaanderen en die van Luik behoorden. Van zijn verdere levensloop is, dank zij de historische rol die hij gespeeld heeft, vrij veel bekend : in 1274 woont hij het concilie van Lyon bij, als Magister Theologiae, en vijf jaar later behoort hij tot de zes geleerden, die de voor de gehele Franciscanen-beweging zo belangrijke constitutie „Exiit qui seminat” samenstellen. Paus Nicolaas III benoemt hem tot bisschop van Poitiers ; als zodanig abdiceert hij in 1306 en sterft reeds het jaar daarop. Zijn nagedachtenis is in Frankrijk in ere gebleven ; wel werd hij nooit gecanoniseerd, doch, als zovele anderen, heeft ook hij een spontane cultus gekregen. Lang immers heeft men in de kathedraal van Poitiers op 22 Januari het Officie van S. Walterus gebeden ; zijn graf draagt het opschrift „Ci-gît Saint Gautier”, en ook nu vindt men hem hier en daar nog vermeld

¹⁾ Voor de middeleeuwse scholastiek kan men het best raadplegen M. GRABMANN, *Mittelalterliches Geistesleben*, München 1926. Zie verder over Willem van Baarlo AFH passim ; vooral t. XXI 1928. — HT dl. V blz. 149vv. ; DENIFLE-CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis* I no. 416. — P. GLORIEUX, *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIII siècle*, Paris 1934.

²⁾ AFH t. XXVII blz. 547.

als heilige ¹). Een historisch misverstand was de oorzaak, dat in 1855 zijn cultus in de Orde der Franciscanen werd geschorst: daar men meende, dat Walter door Clemens V was afgezet: wat sindsdien onjuist en onhoudbaar is gebleken ²). Er bestaat een zeer uitgebreide literatuur over zijn persoon, waarbij men bedenken moet, dat Walter van den Zande (Sande), Gautier de Bruges en Galterus andere namen zijn voor dezelfde figuur ³).

Zijn werk is over 't algemeen theologisch. Allereerst een *Commentaar in libr. Sententiarum*, waarvan binnenkort een uitgave bezorgd zal worden door de Minderbroeders van Quaracchi ⁴). Dan de:

Quaestiones disputatae, uitgave Longpré ⁵),

Quaestiones de correptione fraterna ⁶),

Instructiones circa div. officium ⁷),

Tabula originalum ⁸),

¹) M. GRABMANN, *Mittelalt. Geistesleben*, München 1926 blz. 69.

²) HT dl. V 1926, blz. 152.

³) We noemen slechts het volgende, waarbij men een niet onvolledig overzicht krijgt van geheel zijn persoon: HT dl. V 1926, blz. 151vv. Over zijn episcopaat, RHF t. III 1926, blz. 373-385. — Over zijn heiligheid AFH t. IX 1916, blz. 91-98 — Over zijn verhouding tot Filips de Schone t. VI 1913, blz. 491-514. — Over zijn z.g. bul van Clemens V tegen Walter t. VIII 1915, blz. 667-672 en t. XVI 1923, blz. 34-56. — Over zijn cultus id. t. V 1912, blz. 494-519. — Over zijn leerstellig systeem M. DE WULF, *Histoire de la Philosophie en Belgique*, Brussel-Parijs 1910, blz. 60-68, E. LONGPRE, *Gauthier de Bruges O. F. M. et l'Augustinisme* (in: *Miscellanea Ehrle*, Rome 1924, blz. 190-218.); *de inleiding van de uitgave Longpré* 1928. — Ook AFH t. XVIII 1925 blz. 295-298. NAESSEN, *Franc. Vlaand.* blz. 395vv. *La France franciscaine* 1913, blz. 164-193 en 1925, blz. 189-204. Vooral P. CALLEBAUT heeft zich zeer veel moeite gegeven en zich verdienstelijk gemaakt in dezen.

⁴) Quaracchi, dicht bij Florence gelegen, is het internationale wetenschappelijke centrum van de Orde, met eigen drukkerij. — De handschriften van deze commentaar berusten: in Ium, Florence Bibl. Naz.; in IIum, Parijs B.N.; in IVum, Rome, Vat. — Er is nog enige kwestie over de authenticiteit, zie GRABMANN l.c.

⁵) Leuven 1928.

⁶) *ibid.*

⁷) DE POORTER, in *Société d'Emulation de Bruges* XII 1911.

⁸) Handschrift Parijs BN.

Sermo in Nat. Domini ¹⁾,
Constitutiones Synodales ²⁾).

Verder, op ander terrein, is nog van hem bekend een adres aan de *Koning tegen misbruiken in 't leger* ³⁾. Twijfelachtig is het, of ook de *Excerptiones XXII auctorum* van hem zijn. En van de *Quodlibeta* en *De Penitentia* spreekt Glorieux in 't geheel niet ⁴⁾.

De derde grotere figuur op dit literair-theologisch gebied, als auteur tevens de meest vruchtbare van de drie, is *Gilbert van Doornik*, ook wel *Guibert* en *Wibert* genoemd. Zijn oeuvre is omvangrijk. Wanneer hij ter wereld kwam, is niet met zekerheid te zeggen: wel dat het gebeurde in Moriel-Porte. In ieder geval kwam hij omstreeks 1240 in de Orde en genoot weldra grote vermaardheid als leraar, maar vooral als schrijver en predikant. Vriend van Lodewijk de Heilige, trok hij met deze mee naar Palestina tijdens de tocht van 1269, en was zelfs diens gezant bij de Tartaren. In 1284 zou hij gestorven zijn ⁵⁾.

Van zijn werk, dat dogmatisch of moraliserend is, volgt hier eerst wat in druk verscheen:

De officio episcopali et ecclesiae ceremoniis ⁶⁾,
Eruditio regum et principum ⁷⁾,
Sermones dominicales et de sanctis ⁸⁾,
Vita S. Eleutherii ⁹⁾,
Rudimentum doctrinae christianae ¹⁰⁾,

¹⁾ Handschrift Turijn B. N.

²⁾ Handschrift niet bekend.

³⁾ AFH t. VI 1913, blz. 493-499.

⁴⁾ DIRKS, blz. XII. — Handschrift *Excerptiones* te Parijs B. N.

⁵⁾ Althans ik vond dit jaartal in OGE dl. 3 1929, blz. 93. De onzekerheid blijkt wel uit feit, dat drie bladzijden verder, (96) 1270 als sterfjaar wordt gegeven door dezelfde auteur.

⁶⁾ Keulen 1571.

⁷⁾ Uitgeg. door A. DE POORTER als t. IX van „*Les philosophes Belges*“, Leuven 1914. — Gilbert richtte dit schrijven tot Lodewijk.

⁸⁾ Parijs 1518.

⁹⁾ Acta Sanctorum, t. III blz. 196-206.

¹⁰⁾ Handschrift Parijs B. N.

De modo addiscendi ¹⁾,
Sermones ad varios status ²⁾,
Tractatus de Virginitate ³⁾,
De pace et tranquillitate animi ⁴⁾,
Sermo in Cinerum,
De morte non timenda ⁵⁾,
De VII verbis Domini nostri in Cruce sermones XI ⁶⁾,
De locis mundis ⁷⁾,
Sermones X in laudem Nominis Jesu ⁸⁾.

Tot zover kan aan de authenticiteit niet getwijfeld worden. Maar een gehele serie van werken is er nog, die slechts min of meer waarschijnlijk van Gilbert zijn, en waarover dus nog gestreden wordt.

Allereerst verschillende *Sermones*: de Incarnatione, de Natali Domini, de Annuntiatione, uitgegeven onder de naam van Eleutherius ⁹⁾.

Vervolgens *Miraculorum S. Blasii libri II* en *Hodoeporicum primae projectionis Ludovici Galliae regis in Syriam* ¹⁰⁾, een werk in de geschiedenis van groot belang, daar het een beschrijving is van Lodewijk's Kruistocht door een tijd- en tochtgenoot in 1269.

Als minder zeker nog vinden we vermeld:

Pharetra ¹¹⁾,
Quodlibetum,
Comment. in IV libros Sent.,

¹⁾ Dit is het derde deel van *Rudimentum*. — Geschreven voor Jan, zoon van Guy v. Dampierre, graaf van Vlaanderen. — Handschrift Parijs B. N.

²⁾ Leuven 1473.

³⁾ *Revue d'ascetique et mystique* 1931, XII.

⁴⁾ Quaracchi 1925.

⁵⁾ Beide handschriften Parijs B. N.

⁶⁾ Uitgave Arn. de Bonneval, *Atigne PL* bnd. 189, Kol. 1677.

⁷⁾ Handschrift Luik, B. v. h. Bisdom.

⁸⁾ In de uitgave van S. Bonaventura, Lyon 1506.

⁹⁾ In de *Max. Bibl. Patr.* (Lyon) VIII 1127-29.

¹⁰⁾ Alleen DIRKS XI.

¹¹⁾ Onder de naam van Bonaventura. Uitgave *Opera Quaracchi t. VIII*.

Postillae in epistolas S. Pauli ¹⁾.
Comment. in Cantica Canticorum ²⁾.
Collectio de scandalis ecclesiae ³⁾.

Een respectabel oeuvre is het dus wel : aan werklust heeft het Gilbert zeker niet ontbroken ⁴⁾.

Hiermede zijn de drie grote scriptores genoemd. Een aantal van mindere rang kan hier nog worden bijgevoegd : doch van hun werk is bitter weinig tot ons gekomen. Een is er nog van belang : JAN VAN DIEST, niet zozeer om zijn nalatenschap, *Statuten* ⁵⁾, als wel, omdat er zo'n interessant bewijs van zijn nederlanderschap tot ons is gekomen : Jan, hofkapelaan van Willem II en tevens eerste nederlandsche bisschop van de Minderbroedersorde, kreeg nm. van de Paus de opdracht om de Kruistocht te prediken tegen Frederik II „in illis Flandriae partibus in quibus Teutonicum idioma in generali usu esse dicitur” ⁶⁾.

Van zijn "Statuten", voor een congregatie van melaatsenzusters geschreven, is een opmerkelijke bijzonderheid, dat zij reeds in 1260 het latere Don Bosco-princiep willen toegepast zien : patienten door patienten laten verplegen. In de geschiedenis staat hij ook bekend als Jan Teutonicus, bisschop van Sambia en (later) Lubeck — tevens coöperator van Hendrik van Vianden.

Waarschijnlijk — maar niet zeker — is hij ook de auteur van de *Meditationes circa mysteria passionis dominicae* : die door de meeste geschiedschrijvers als van Willem II zelf afkomstig worden genoemd. Het lijkt echter weinig geloofwaar-

¹⁾ Deze drie alleen in DIRKS, XI.

²⁾ MIGNE, PL 184 11-258.

³⁾ DÖLLINGER, *Beiträge zur Politischen Kirchlichen und Kultur-Geschichte*, III blz. 433-466. — Weenen 1882.

⁴⁾ Literatuur over Gilbert van Doornik : RHLF t. XIX, blz. 138-142 ; RHF t. V 1926, blz. 23-61. — AFH t. XXIII 1930 passim, en t. XXIV 1931 blz. 33-62 ; HT dl. V 1926, blz. 153vv. ; OGE dl. 3 1929, blz. 93-98 ; DE WULF blz. 125vv. ; werken ook HAIN 8. 332.

⁵⁾ SCHLAGER, *Beiträge* blz. 255.

⁶⁾ SBARALEA, *Supplem.* 362.

dig, dat Holland's krijgshaftige graaf zich erg diep in geestelijke overpeinzingen gedompeld zou hebben : en daar 'n enkele historicus ook schrijft, dat dit werk „ten zijnen dienste stond”, lijkt dit, ook in 't nederlands vertaalde werk, eerder vervaardigd door zijn hofkapelaan ¹⁾).

Even later, toch nog in de aanvang van de veertiende eeuw, verschijnt nóg een Minderbroeder met vermaardheid : ook van ras-echte nederlandse stam. We bedoelen JAN VAN TONGEREN, eveneens genoemd naar zijn geboorteplaats. Eerst Norbertijn, en als zodanig in 1301 tot abt van Vicogne gekozen, treedt hij twee jaar later in het Franciscanenklooster, maar is niet lang Minderbroeder geweest, daar hij reeds in 1312 sterft ²⁾). Paquot getuigt van hem, dat hij zeer geleerd en ook wel heilig was, maar toch nu juist niet heeft uitgemunt in de deugd van zuinigheid — in zover we die als deugd mogen kwalificeren ³⁾). Ook hij is theoloog ; van hem bezitten wij :

Commentaria in III libr. Sent.,

Quodlibeta,

Quaestiones,

waarbij nog vermeld mag worden een tractaat van twijfelachtige authenticiteit : *Super Pater Noster.*

Ten slotte : deze is een ander dan Jan Prischesius O. F. M. van Tongeren, die óók in Parijs doceerde, óók rondom 1310, maar die niet met zekerheid als auteur van bepaalde werken kan genoemd worden ⁴⁾). Van een zekere RUTGER is nog een *Formula honestae vitae* bekend : zijn figuur is echter zó vaag, dat we zelfs nog in onzekerheid zijn, of hij tot de dertiende dan

¹⁾ Zie over Jan van Diest BGBH 1926, blz. 299-312, Uitg. Meditationes Colonia 1849. — Vertaald als *Het lievelingsbeeld der Vromen C. v. LANGENHUYSEN*, z.j. en z.p. volgens NUYENS, *Alg. Gesch. des Ned. Volks*, A'dam 1871, dl. III blz. 77. — J. MEERMAN, *Gesch. van Gr. Willem v. Holland*, 's Gravenhage 1794, dl. II blz. 304. — SCHOUTENS, *Martyrologium* 30 Januari.

²⁾ Over hem RHLF t. XXVII blz. 160vv. — La France Franciscaine t. I 1912, blz. 213vv. — HT dl. V 1926, blz. 155vv. — Zijn werken GLORIEUX, *Répert.* dl. II blz. 202 en DE WULF, *Hist. Phil.* blz. 129.

³⁾ PAQUOT, *Mémoires*, Louvain 1769, t. 16 blz. 65.

⁴⁾ DE WULF, *Hist. Phil.* blz. 129.

wel tot de veertiende eeuw moet gerekend worden ¹⁾). Ook bestaat er nog in handschrift een *commentaar* op de *Libri Sententiarum* van HENRICUS VAN WERLE, provinciaal van 1432-61 en lector in Keulen ²⁾); dan nog *Quaestiones quodlibetales* van EUSTACHIUS VAN ATRECHT ³⁾): ofschoon sommigen van wat latere tijd zijn, noemen wij deze (overigens onbelangrijke) figuren hier reeds, daar hun werk nog een uitloper is van deze literatuursoort.

Een grote bundel *latijnse preken* — althans in die vorm op schrift gesteld — kennen we van JOANNES CONTRACTUS of JAN DE CORTE. 't Enige, wat wij van hem weten, is, dat hij Zuid-Nederlander was, tot de keulse Provincie behoorde en zijn werk schreef rond 1370. Een eeuw later wordt het gedrukt ⁴⁾), in een thans kostbare incunabel. Het boek bestaat uit een collectie van \pm 150 preken, over Tijd-Eigen en Heiligen van het gehele jaar; een *tabula materiarum* van Johannes de Mirica gaat er aan vooraf.

Ook op gebied van geschiedschrijving hebben de Minderbroeders zich reeds heel vroeg verdiensten verworven. Wij kennen twee, om hun werk, heel belangrijke figuren: JACOB VAN GUYSE en FULCO BORLUUT.

De eerste is de auteur van de *Annalen van Henegouwen*. Hij werd geboren te Mons, in de 14e eeuw, stamde uit een oud Henegouws geslacht. In de orde getreden, werd hij spoedig doctor in de Theologie en was jaren lang lector; hij stierf te Valenciennes in 1399. Zijn machtig werk, opgedragen aan de graaf van Henegouwen, vormt een volledige geschiedenis van zijn land, van af het begin der tijden tot 1390. De schrijver

¹⁾ Handschrift te Trier. Over al deze zie ook HT dl. V 1926, blz. 149-162.

²⁾ Handschrift te München; zijn portret in Keulen, in de kloosterkerk der Minderbroeders.

³⁾ Zie over hem UEBERWEG-GAYER, *De Humanae cognitionis ratione anecdota* blz. XVII-XIX en LANDGRAF, *Das Wesen der läszlichen Sünde*, Bamberg 1923, blz. 297-343, waar *Quaestiones quodlibetales* (handschrift de Dôle 81) en *Quodlibet* (Cod. Vat. Borghes. 139) te vinden zijn.

⁴⁾ Door JAN KOELHOF v. LUBECK, Keulen. — Exemplaar den Haag, KB.

heeft voor dat doel vele kloosterbibliotheken en archieven doorzocht. Reeds Filips de Goede liet door een zekere Jean Lessabé het werk in 't frans vertalen ¹⁾; in de jongere tijd verschenen, naast elkaar, de volledige latijnse tekst en een nieuwe franse vertaling ²⁾.

De tweede historicus is Fulco Borluut. Want, na de publicaties van Kervijn de Lettenhove en Albanus Heysse ³⁾ mogen we nu met zekerheid hem noemen als schrijver van de zeer belangrijke *Gentse Annalen*. Deze behandelen slechts een kleine, maar historisch hoogst gewichtige periode: de tijd van 1296 tot 1310. Het werkje is zuiver in annalen-vorm geschreven. Dat het gewaardeerd is, blijkt al uit de vele uitgaven: alleen reeds in de 19e eeuw vier verschillende ⁴⁾!

De schrijver leefde rond 1310 te Gent in 't klooster, dat toen in de provincie zeer bekend was door z'n groot aantal religieuzen. Hij stierf niet vóór 1337: mogelijk nog eerst later.

Intussen zijn wij genaderd tot het tijdstip, waarop ook de Minderbroeders de nederlandse taal in hun geschriften gaan gebruiken.

¹⁾ Werd later gedrukt: Parijs 1531-32; exemplaar in Antwerpen, Minderbroedersklooster. — De latijnse tekst staat slechts gedeeltelijk er naast.

²⁾ Parijs-Brussel 1826, in 22 vol. uitgegeven door Markies Fortia d'Urban. — Over GUIYSE zie PAQUOT, *Mém.* t. I blz. 389; DIRKS, XII-XIV, met 'n kleine onjuistheid.

³⁾ In resp. *Histoire de Flandre*, Brussel 1847 blz. 407, noot 3, en AFH IV, 1911, blz. 644-655.

⁴⁾ Door HARTMANN, in *Index Scholarum*, Hamburg 1823. — Door DE SMET, in *Corpus Chronicorum*, Brussel 1837. — Door LAPPENBERG, in *Mon. Germ. Hist. Script.* t. XVI, 1859. — Door FUNCK-BRENTANO, in *Collection de textes*, Parijs 1896. — De laatste geeft uitvoerige inleiding: I over handschriften en uitgaven, II over de Minderbroeder en zijn werk, III over de historische zijde.

HOOFDSTUK II

HET SCHUCHTER BEGIN IN DE NEDERLANDSE LETTEREN

Een eerste spoor van een nederlands schrijvend Minderbroeder vinden wij in een *tractaat over Natuur- en Sterrekunde*, waarop een artikel van de Vooyo opnieuw de aandacht vestigde¹⁾. Het stamt uit het eerste begin van de veertiende eeuw, omstreeks \pm 1320, en is bewaard in het Utrechtse handschrift van de *Natuurkunde des Geheelals*²⁾. De schrijver noemt zichzelf „brueder Aernt, lesemeyster der minrebrueder t' Utrecht". Hij was dus lector in het Franciscanenklooster aldaar, dat in 1240 gesticht was³⁾. Met voldoende zekerheid mogen we de schrijver dus noemen AERNT VAN UTRECHT. Zijn werk is, volgens zijn eigen mededeling, een vertaling van een boek, door „brueder Thomas" gemaakt „int iaer ons heren dusent drie hondert". Wie die Thomas nu geweest is, we kunnen het slechts gissen. Een lekebroeder bij de Utrechtse franciscanen lijkt niet waarschijnlijk om meerdere redenen: studie was ook in die tijd niet de aangewezen taak der lekebroeders, en latinisten zullen er onder hen weinig geweest zijn. Aernt heeft vertaald: doch is zo vrij geweest, hier en daar een opmerking bij te voegen — gelukkig, want anders hadden we zelfs niet geweten wie die vertaler wel kon zijn!

¹⁾ TNTL XXXVII 1918, blz. 271-277. — Een uitgave van 1840 door L. G. VISSCHER wordt door de schrijver in 't zelfde artikel geheel en al gedesavoueed.

²⁾ UB Cat. codicum 1328.

³⁾ Voor remisnicenties zie de straatnamen en 'n stuk van de bouw zelf, in 't complex achter het Donders-standbeeld. Het archief is jammer genoeg verloren gegaan.

„*ic brueder Geraert een minderbroeder.*

Met deze woorden dient zich bescheiden een voor ons heel belangrijke figuur aan; een figuur, die sinds jaren reeds in onze algemene letterkunde bekend staat onder de naam van BROEDER GERARD. De kampioen, die vooral voor deze figuur in 't krijt is getreden, is de Luikse professor Bormans; omstreeks 1850 heeft deze geleerde zich veel moeite gegeven, Nederland en de nederlandse literatuur te wijzen op de grote betekenis van deze vertaler.

Wie was Broeder Gerard?

In een van zijn beide werken deelt de auteur zelf ons slechts een schaarse biezonderheid mee: allereerst draagt hij het werk op aan de abdij van Mielen van de Orde van Citeaux; dan noemt hij zich „(ic) brueder Geraert een minderbroeder”¹⁾ en zegt ons ten slotte nog dat hij in voornoemde abdij een zuster en verscheidene kennissen heeft. Maar daarmee is het met zijn mededeelzaamheid dan ook gedaan. Bormans veronderstelde eerst, dat broeder Gerard identiek zou zijn met Gerard van Lienhout of Linchout, dichter van een Natuurkunde van het Geheelal²⁾; maar trok zelf deze gissing later weer in.

Dirks³⁾ wil hem indentificeren met Gerardus a Pomerio, die in 1304 voorkomt op de lijst van de keulse provinciaals. Pomerio = van linchout; 't oud-vlaamse linc = grens; linchout samen = a pomerio! Dat de hypothese, indien bevestigd, belangrijke gevolgen zou hebben, is duidelijk: daar het werk dan immers terug zou gaan op ongeveer 1300.

Bäumker⁴⁾ ten slotte meent een aanwijzing te vinden in een hoogst interessante codex, welke beschreven staat in Pohl's

¹⁾ Leven van Christina vers 65.

²⁾ Handschrift in Brussel KB; zie ook TNTL dl. XI 1892, blz. 63; HT dl. V 1926, blz. 161vv. Een exemplaar van deze uitgave Leiden 1847 (door J. CLARISSE) in den Haag KB. — BORMANS, blz. XII en LXXI noot 1 van zijn uitgave, Gent 1850.

³⁾ blz. XIII — SCHLAGER, *Beiträge* blz. 150.

⁴⁾ *Niederl. Geistliche Lieder aus Handschriften des XV Jahrhunderts* in: *Vierteljahrschrift für Musikwissenschaft*, Leipzig 1888, blz. 152-154 en 287-350.

toelichtingen op zijn Thomas à Kempis-uitgave ; een codex met 47 hollandse verzen, waarin o.a. deze regel voorkomt : „Helpt broeder geriit trouwelic" ¹⁾). Knuttel meent echter, dat Gerrit geen dichter was, en wil van deze veronderstellingen niets weten.

Vooralsnog zal identificering wel moeilijk zijn. Het weinige, dat we weten, staat vast : en *waarschijnlijk* is ook wel, dat Gerard tot het convent van S. Truyen behoord heeft ; in het eind van de veertiende eeuw.

ZIJN WERK.

Hij is dus de vertaler van twee heiligenlevens, in het latijn door Thomas van Cantimpré O. P. opgesteld. Deze Thomas ²⁾ — een zeer bekende figuur in de nederlandse letteren — schreef het Leven van S. Christina in 1232 en van S. Lutgard iets later : met een tamelijk succes : immers er verschenen vertalingen in 't nederlands, frans, spaans en italiaans. Bij ons kennen we een vertaling van S. Lutgard door Willem v. Afflighem : van S. Christina bestaat een uitgave bezorgd door een zekere Ouwerx ³⁾).

Leven van Christina.

Zij werd omstreeks 1150 bij Luik geboren, en zou in 1224 gestorven zijn ; om het vele wonderbare in haar leven, wordt

¹⁾ POLH, IV blz. 515. Waaruit het volgende : Cod. 7970 K. und K. Familien-Fidei Kommis Bibliothek in : *Die Sammlungen der vereinten Familien- und Privat-Bibliothek Sr. M. des Kaisers. Erster Band*, Wien, Finsterbeck, 1873 inter manuscripta ecclesiastica col. VI a Becker hisce adumbratus : „Liber Precum Cod. membr. saec. XV fol. 169, lingua belgica cum cantibus, 7970". Zoals gezegd staan er 47 hollandse verzen in. Fol. LII begint „God gruete u suer maecht margriet" waarvan het derde vers spreekt van geriit. — Daaronder ook aardige spreuken, als het bekende :

Heylicheit en leyt niet in den schijn,
mer heilicheit leyt in heylich te sijn.

KNUTTTEL weerlegt de mening van BÄUMKER in *Het Geestelijk Lied*, blz. 57-61.

²⁾ Een uitvoerig en gedocumenteerd artikel over hem in *Versl. en Meded. K. V. Ac.* 1902, blz. 468-482 van de hand van H. SERMON.

³⁾ FR. v. VEERDEGHEM gaf het tweede en derde boek uit van S. Lutgard, Leiden 1899. — Ouwerx' uitgave van S. Christina, Luik 1617.

zij consequent de Wonderbare betiteld. Gerard's vertaling is zeer vrij. Niet alleen blijkt dit reeds uit de enkele medegedeelde tekst, maar ook (en uiteraard) omdat hij het latijnse proza in nederlandsche poëzie omzette.

Na een prologus begint „Sinte Kerstinen heilighe leven”. Verdeeld in talloze (hoofd)stukken. „Wie dat si doet was. Wiedewijs dat si was gepijnd in den viere. Wiedewijs dat si langhe lach ind water”. En zo verder.

Het geheel — bijna 2000 verzen, er is echter iets verloren — is wel zéér, zéér wonderbaar. Bijna fakir-achtig. 'n Pracht staaltje van middeleeuwse naïeviteit, die Görres in zijn werk over de mystiek ¹⁾ tracht te verdedigen als „uit haar innerlijke toestand voortkomend”, maar die ons toch wat al te vreemd lijkt. Overigens, we ontmoeten datzelfde verschijnsel in andere middeleeuwse uitingen, als S. Patricius' Vagevuur, of Tondalus' Visioen: en kunnen we déze, met enig indenken, nog genoegzaam waarderen, dan zal óók onze achting voor Kerstine, door al dat wonderbare, niet dalen ²⁾!

Leven van Lutgardis.

Geboren in 1182 te Tongeren, en opgevoed in 'n klooster, raakte zij toch op gepaste leeftijd verliefd. Maar een verschijning van Christus doet haar besluiten, te verzaken aan die voorbijgaande vreugden en zij wordt kloosterzuster, eerst Benedictines, dan Cistercienserin. Zij sterft in 1246. Aanstonds gaat haar biograaf aan 't werk. Reeds hij verdeelt zijn werk in drie boeken; volgens de drie staten of graden van het ascetisch leven: begin, voortgang, volmaaktheid. De vertaling van Gerard is in zeer gehavende toestand tot ons gekomen; toch is het vrij duidelijk, dat hij Thomas' indeling heeft behouden.

¹⁾ *Die Christliche Mystiek*, Regensburg 1836-42, dl. 2, blz. 405 en 530, en dl. 3, blz. 488.

²⁾ De uitgave van J. H. BORMANS, *Leven van Sinte Christina de Wonderbare, in oud-dietsche rijmen, naar een perkementen handschrift uit de XIVde of XVde eeuw, met inleiding, aantekeningen en andere bijvoegsels voor de eerstemaal uitgegeven*, Gent 1850. — Over de interessante ontdekkingshistorie van het handschrift, zie *De Middelaer I*, 1840-41, blz. 142-150.

- 1e Boek. Van haar geboorte tot haar intrede in de „grauwe ordene”.
- 2e Boek. Van de mislukte abdis-keuze tot het begin van haar lijden.
- 3e Boek. Van haar blindheid tot haar dood en mirakelen. Het geheel sluit solemneel met een „Nu zegt allen Amen”¹⁾. Ook dit werk heeft een respectabele omvang. En ik geloof niet dat waar is, wat Bormans zegt: dat Lutgard minder volmaakt zou zijn dan Kerstine. In ieder geval is haar levensbeschrijving minder zonderling in avonturen. En taal en rhytme doen niet onder voor die van Kerstine. Dat Bormans sommige ontbrekende stukken heeft trachten aan te vullen door eigen vertaling, is niet zijn grootste verdienste.

Wat er verder van zij: het grote cultureel belangrijke feit, dat we een vroeg-dietse tekst hebben van de hand van een Minderbroeder, zal niemand ontgaan.

¹⁾ Amen dicant nunc omnia. — Het leven van Lutgard verscheen in 1857 te Amsterdam; is echter ook geheel — voor zover bekend — te vinden in de Dietsche Warande dl. III 1857, en dl. IV 1858, waarin BORMANS het publiceerde.

HOOFDSTUK III

DE EERSTE GROTE : JAN BRUGMAN

Nog in het einde van de veertiende eeuw wordt in de Kempen op de grens van het Kleefse en Bergse, in het diocees Keulen, de man geboren, die, door een overigens zelden begrepen spreekwijze, in de mond van het nederlandse volk nòg leeft en wel altijd zal blijven leven : vijf eeuwen heeft zijn naam reeds getrotseerd.

LEVEN.

Jan Brugman. Hij moet een woelige en stormachtige jeugd hebben doorgebracht. Als het waar zou zijn, wat hij van zich zelf zeide, dan heeft hij het zeker meer dan gewoon bont gemaakt :

„Och Brugman ! wat erger quaet mensch plachstu te wesen ! Du plachste gaen met lange messen, bordelen te helpen houden. Segge my, Brugman waerom bist du nu gecomen ?” ...¹⁾.

Maar we zijn aan dergelijke dynamische zelf-confessies van heilige, of althans tot-serieuze-inkeer-gekomen persoonlijkheden tè zeer gewend geraakt, dan dat wij ons met dit enkele getuigenis zéker zouden kunnen wanen.

Een feit is, dat er een grote omkeer in zijn leven heeft plaats gehad, en hij dientengevolge het minderbroederskleed aanneemt. Enige jaren was hij lector in de theologie in het klooster te S. Omèr (Noord-Frankrijk): het tòèn nog meest nabijgelegen huis, waar de voor geheel de Franciscanen-beweging zo belangrijke observantie werd beleefd : een fel om zich heen

¹⁾ Aldus in de preek te Amsterdam gehouden in 1462.

slaande beroering in de Orde, om weer terug te keren tot de strengere levensregel, en alle verslapping te weren¹⁾. Even natuurlijk als het was, dat een Brugman dáár zijn idealen wilde gaan zoeken, even vanzelfsprekend is het, dat hij één van de voorvechters is, wanneer in 1439 het eerste Observanten-klooster in Nederland gaat opgericht worden. En nu begint een leven van hard werken : preken, besturen, schrijven. Hij is gardiaan in Mechelen, provinciaal overste, rondtrekkend boeteprediker. Bevriend met de grote mannen van zijn tijd : Dionysius de Karthuizer, die hem zijn werk *De Doctrina* — op verzoek van Brugman geschreven — opdroeg ; en van de Broeders van het Gemene Leven, aan wie hij zijn brieven richtte. Dat zo'n onstuimig karakter hier of daar botste, ligt voor de hand : zijn optreden in Amsterdam — om ook dáár een Observanten-klooster te krijgen — was ontactisch : hij werkte daar voor dat goede doel samen met Jelis Krabelijn, de afgevaardigde van Karel de Stoutte, maar hield toespraken, waarvan z'n eigen vriend Dionysius getuigen moest, dat ze niet waren bereid met het zout der gematigdheid. Maar zijn doel bereikte hij : Amsterdam krijgt een huis in 1462.

En het stads-protocol op dat jaar zelf legt een glansrijk getuigenis af van zijn stijgende glorie als predikant :

„Den 22en November is Brugman, wesende van de Orden der Minrebroederen in dese stede gecomen, entegen wille der Heeren Magistraten in de Stadt gebleven, door zijn welsprekentheyt aen de Devote Gemeynthe, waarvan noch een spreekwoort is gebleven : *Al cost ghij praten als Brugman*”²⁾.

Ja, het spreekwoord is oud : en als we het later zelfs nog terugvinden in onze literatuur — bij Coster en Starter bijvoorbeeld³⁾ — dan kunnen we ons enigszins voorstellen, hoe diep het in het volksleven moet zijn doorgedrongen.

¹⁾ Over die zo voorname en beroemde Observantie-beweging, een volledige en zeer gedocumenteerde studie in de Coll. Franc. Neerl. (dl. II) blz. 133-236 van dr. F. v. D. BORNE O. F. M.

²⁾ Geciteerd bij I. LE LONG, *Historische Beschrijvinge van de Reformatie der Stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729, blz. 360.

³⁾ „Al pratense als Brugman, se sellen mij de rug niet rau quellen” COSTER, *Tiisken van den Schilder*, 1613. — „Jij keund praeten als Brugman, trouwen !” STARTER, *Daraïde*, 1618.

WERKEN.

Intussen, onder die bedrijvigheid door ontstond ook *zijn werk*.

Het valt allereerst gedeeltelijk samen met zijn twintigjarige activiteit van predikant: immers we hebben een flinke verzameling *Sermoenen*. De balans is nog onlangs ¹⁾ opgemaakt door J. Poukens S. J. We kennen thans de volgende:

1. Het sermoeen over de drie tafelen ²⁾,
2. Vier fragmenten ³⁾,
3. Gesprek van „eene geestelike Suster van XIII jaren met een andere die alder was” ⁴⁾,
4. Een latijnse preek van 1460 in het Heer Florenshuis gehouden ⁵⁾,
5. Tien collatiën, waarvan er vier zéker, maar die waarschijnlijk alle van Brugman ⁶⁾ zijn,
6. Vijf nieuw gevondene ⁷⁾.

Brugman's preken tonen zonder onderscheid — hetzij dan in méêr of mindere graad — alle dezelfde eigenschappen: ze zijn pakkend, plastisch, realistisch en veelal ook naïef. Vooral „de drie tafelen” is een klassiek specimen hiervoor. Zelfs in latijnse preek, in het Heer Florenshuis, vinden we dezelfde

¹⁾ OGE dl. 8, 1934, blz. 253vv.

²⁾ Dit sermoeen in dl. I blz. 221-239 van W. MOLL, *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw, grootendeels volgens handschriften geschetst* (2 dln.), Amsterdam 1854.

³⁾ MOLL, dl. I blz. 239-241. De twee andere waren reeds vroeger bekend: ze zijn gehouden te den Haag 1458.

⁴⁾ Onder deze titel gepubliceerd door KIECKENS S. J. in de *Dietsche Warande* dl. V, NR 1892, blz. 345-347; reeds eerder door BECKER S. J., *De Katholiek* dl. 86, 1884, blz. 56-57.

⁵⁾ Gepubliceerd door A. WYBRANDS in ANK I, 1885, blz. 208-228.

⁶⁾ Gepubliceerd door D. WÜSTENHOFF in ANK IV, 1893, blz. 85-170.

⁷⁾ In OGE dl. 8, 1934, blz. 253-289 doet J. POUKENS S. J. nm. mededeling van een flinke codex uit de 16e eeuw in 1925 gevonden: 26 preken, waarvan er 5 uitdrukkelijk aan Br. worden toegeschreven. Bovendien is een andere gelijk aan 't Sermoeen over de drie Tafelen. Vier meent P. bovendien nog als van Br. te kunnen aanwijzen; van de andere acht hij het waarschijnlijk dat ze van hem zijn. Eén sermoeen is daar geheel afgedrukt: blz. 272-289.

Brugman volkomen terug: en aangezien het latijn zich nu eenmaal minder goed leent voor gemoedelijke kamer-cause-rieën, springt hij daarin graag even naar zijn moedertaal over met een huiselijk „fij, fij” of noemt hij de duivel bij zijn bloed-eigen dietse naam.

Deze zelfde preek is overigens van groot belang, omdat daarin Brugman's bewondering voor de nieuwe stichting onomwonden uitstraalt.

„En daarom — als ik de Minderbroedersorde uitzonder, die ik om mijn predikambt meer voor mij geschikt acht — vind ik géén levensstaat mooier, bewonder ik géén andere méér, dan die der Broeders; en als er geen Minderbroedersorde was, ik zou op mijn knieën smeken om daarin opgenomen te worden”¹⁾.

Een mooi getuigschrift voor de Broeders. Maar een nóg mooier voor zijn eigen Orde, welke — hij zegt het tweemaal — hem toch nog daarboven gaat!

De h a g i o g r a a f .

Twee levens heeft Brugman ons nagelaten: een in 't nederlands, een in 't latijn.

„Om beden wille eenre devoter maget” schreef hij zijn „Devote oefeninge der kynsheit, des middels ende des eynden ons heren Christi, na inholt des Evangelys vergadert”.

Een *leven van Jesus*. Naast ons eerste Van den levende ons Heren, naast het oudere Limburgse Leven van Jesus, zo interessant omdat het teruggaat op Tatianus, naast het meer redenerende Ludolphiaanse: nu ook een *franciscaans* leven van Jesus.

Een leven geheel in franciscaanse geest geschreven. Het is meditatief, gepassioneerd: beginnend met de Liefde en eindigend met de Liefde. Een werk in proza, verdeeld in zich ter overweging opdringende punten: „Ten XXIIen mael so laet

¹⁾ „Et propter hanc causam, meo proprio ordine minorum excepto, quem quoad personam meam propter predicationem meam mihi magis deservire video, nullum statum plus diligo, ad nullum plus anhelum, quam ad horum fratrum statum; et si minorum ordo non esset, postularem flexis genibus, ut me reciperent”. Zie ANK I 1885, blz. 217vv.

ons gaen... so machstu overdenken...". Na een inleiding over de „kynsheit", nog even toch voorafgegaan door de „vurighe begeerte dier older vaders des olden Testament" volgt Leer en Leven en de Passie, die — hoe kan het anders, geschreven als het is door een volgeling van Franciscus — verreweg het rijkst aan overwegingsmateriaal is. Tot slot, korter weer, de Glorie, om te eindigen met een Amen en een lofprijzing van Christus en Maria.

En hoe compleet dit leven ook is, Brugman heeft zijn devotie nog niet uitgeput.

„Ende veel is hier achtergebleven om cortheit willen der materiën", schrijft hij ¹⁾.

Zijn *Vita alme virginis lydwine de Schiedam* is eigenlijk een vertaling. Een familielid van de Heilige, J. Gerlacus, had reeds spoedig na haar dood een leven geschreven, dat door Thomas is vertaald en vergroot. Dat van Brugman nu bestaat uit III partes, regelmatig in capita verdeeld; het moet echter gezegd, dat de voorstelling heel wat minder plastisch aandoet dan zijn Leven van Jesus.

Ook Brugman's leven vond weer vertalers: „Het wonderlyck leven van de eerbare devote ende H. Maghet Lydwina" verscheen in 1657; een modernere overzetting nog in 1890 ²⁾.

Minder belangrijk, althans uit literair oogpunt, zijn de latijnse *Brieven*. Wij kennen er drie. Eén is er gericht aan Dominicus Egbertus, als gevolg van een schrijven van zijn hand ³⁾. Brugman was toen reeds in zijn laatste levensjaren, ziek en zwak en gekweld door de kwalen van de oude dag. Hij dateerde deze 6 November 1470. De tweede, gericht aan „quosdam fratres domus domini Florencii", is van een jaar later nog, eveneens een antwoord op een schrijven hunnerzijds. Uit beide spreekt een grote, warme bewondering en liefde voor de jonge

¹⁾ Blz. 329 bij MOLL II, die het geheel heeft afgedrukt (blz. 287-407).

²⁾ Van het *Vita Lydwynae* een mooi exemplaar in Haarlam BM (1498). Vertaling Antwerpen 1657, door L. JACOBI S. J. en Nijmegen 1890 door G. A. MEYER O. P.

³⁾ De beide brieven aan Egbert cum suis heeft MOLL in zijn biografie gepubliceerd: dl. I blz. 198-218 en blz. 218-221.

stichting en een diepe overtuiging van het vergankelijke der wereld. De derde eindelijk is een schrijven aan de „*fratres buscoducenses*”¹⁾.

Twee door Goyens gepubliceerde bijdragen²⁾ vormen een ander werk van Brugman; het is een latijns tractaat, van welks bestaan al reeds langer³⁾ het vermoeden bestond, en van belang voor de beschouwing van het franciscaanse kloosterwezen uit die dagen. Het draagt de titel: *Speculum imperfectionis fratris minorum*, een moraliserend werk dus. *De ruinis observantiae* is slechts als een vervolg of liever als een aanvulling hierop te beschouwen. — Het eerste behandelt de verschillende ambten, staten, bedieningen welke in 't kloosterleven voorkomen: het andere is een korte toevoeging, speciaal over het ambt van gardiaan en magister: twee belangrijke functies in de Minderbroedersorde.

Er is natuurlijk geen sprake van, dat de z.g. „*waerlycke Voorsegginghe*” ook waarlijk door Brugman voorzegd zou zijn. Reeds Flament⁴⁾ heeft dit voldoende aangetoond. Afgezien van de mogelijkheid, dat Brugman enige profetische gave gehad heeft: dit werk is zó duidelijk postuum en ook zó zeker tussengeschoven, dat er van authenticiteit geen sprake kan zijn⁵⁾. Dat het op zijn naam werd gezet, is begrijpelijk; 't is immers een lang niet ongewoon verschijnsel in de geschiedenis, dat de grote naam van een roemrijk man opgezocht wordt, om ook een onecht werkje terloops even te dekken.

¹⁾ Deze berust in den Haag KB. Handschrift 78 H 54.

²⁾ In AFH t. II 1909, blz. 615-625 en t. IV 1911, blz. 315-317. Het eerste is het *speculum*; het tweede 't supplement.

³⁾ Zie hierover DIRKS blz. 6, die dit schreef in 1885.

⁴⁾ ANK II, 1887, blz. 307vv.

⁵⁾ Dit tractaatje bevat voorspellingen omtrent 1566 en daarna, tot 1665: de onderdrukking en „wederopluking” van het katholicisme, en daartussen ook van zeer onbelangrijke, maar minutieus aangekondigde feitjes. Dit alles is precies uitgekomen; FLAMENT meent dus terecht, dat het na 1665 geschreven moet zijn. — In 1680 verscheen in Keulen een berijmde omwerking. (LE LONG, *Historische beschrijvinge van de reformatie der stad Amsterdam*, blz. 373). Overigens, ook bij Dirk Coelde van Münster zien wij een dergelijk geval zich voordoen.

Als dichter heeft Brugman een onvergankelijke vermaardheid in zijn, ook thans in 'n nieuwe bewerking wederom gebezigd, „*Met vreuchden willen wi singhen*” en het wat minder populaire „*Ick heb ghejaecht*”.

Helaas schijnt hij niet zelf zijn verzen verzameld te hebben : weinig kwam er tot nog toe in dat opzicht aan het licht, zodat er geen zekerheid bestaat of nog andere verzen aan hem moesten toegeschreven worden.

Dit is dan het literaire werk van de man, die in het sociaal en geestelijk leven reeds een rol van grote betekenis heeft gespeeld. Dat het nageslacht hem met eerbied herdacht en herdenkt is duidelijk.

Na zijn dood in Nijmegen — in het jaar 1473 — kreeg hij, bij zijn eigen broeders, de roep van heiligheid ; zijn lichaam werd in 1487 in de nieuwe kerk der Franciscanen bijgezet en zijn schedel uit eerbied onder 't hoofdaltaar geplaatst ¹⁾.

Dat Arturus hem echter in 't Martyrologium plaatste, met het epitheton „beatus” is vooralsnog geheel op eigen gezag gebeurd : gecanoniseerd is Brugman door de Kerk niet ²⁾.

Aan Moll komt de verdienste toe, deze grote mens uit de middeleeuwen voor onze tijd te hebben doen herleven in zijn beroemde biografie : *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*. En hoe dankbaar

¹⁾ Helaas is deze kerk in 1566 verwoest en elk overblijfsel daarbij, ook de schedel, die 't langst werd bewaard, is verdwenen. — WADDING vermeldt het jaartal 1570.

²⁾ De bibliographie is uitgebreid. We noemen, behalve het standaardwerk van MOLL, (blz. 21 noot 2), de volgende belangrijke bijdragen : — BECKER, DeK dl. LXXXVI, 1884, blz. 56vv. — GOYENS, AFH t. II 1909, (613-25) en t. IV 1911, (314-17). — TER GOUW, Noord en Zuid 1905, blz. 125vv. — P. MAXIMILIANUS, Franc. Leven 1929, blz. 153-65. — SCHLAGER, Der Katholik, I 1902, blz. 255vv. — LOOS, BGBH dl. 35, 1913, bldz. 61vv. — WIJBRANDS, ANK dl. I, 1885, blz. 208-228. — FLAMENT, ANK dl. II, 1887, blz. 307-376. — WÜSTENHOFF, ANK IV, 1893, blz. 85-170. — KIECKENS, Dietsche Warande dl. V ; NR 1892, blz. 345-47. — POUKENS, OGE dl. 8, 1934, blz. 253-289 en 9, 1935, blz. 167-189. — Zijn verzen, met muziek, bij ACQUOY, *Middeleeuwsche geestelijke liederen en Leisen*, den Haag 1888, blz. 9-10. Het handschrift van de woorden Berlijn SB ; muziek voor 't eerste erbij uitgegeven in *Devoot boexken* van 1539.

wij hem daarvoor ook mogen en moeten zijn, het moet toch gezegd, dat er grote en talrijke bezwaren tegen bestaan. Niet natuurlijk, dat zijn werk nu reeds, na 80 jaar, definitief is verouderd — niet het minst doordat steeds nieuwe vondsten werden gedaan — maar er zijn bezwaren van dieper en ernstiger aard. Ideeën, zoals hij uit reeds in de eerste afdeling ¹⁾ aangaande de gevoelens der devoten over de heiligmaking, de verbreiding van het mysticisme, de kloostergeest, zijn voor vele Brugman-vereerders absoluut onaannemelijk. Moll blijkt de waarde van het monastieke leven in 't geheel niet te beseffen. En het is niet waar, dat *de bedelmonniken* ²⁾ met minachting en naijver op de devoten neerzagen: enkele bladzijden verder haalt de schrijver zelf de tekst van Brugman aan, dat geen religieus van gezond verstand haat kan koesteren tegen zulk een heilige vergadering; welnu tenminste waren al reeds de talloze hier besproken schrijvers religieuzen van gezond verstand, veelal als heilig levend bekend; zij hebben dus zeker niet de devoten veracht: het zou rechtstreeks ingaan tegen hun eigen geschriften. De kloof, die Moll wil zien tusschen scholastiek en mystiek, heeft in *die* mate nooit bestaan. „Waar er van wijsbegeerte spraak is, verklaart Brugman met Bernardus rondweg, dat de opperste filosofie in het leven en lijden van Christus te vinden is ³⁾”. Maar verklaarde St. Thomas de grootste filosoof van de scholastiek, óók niet, dat hij zijn wetenschap putte uit het kruisbeeld, dat vóór hem stond?

Dat Moll zich wel eens méér veroorloofde, dan hij historisch verantwoord kon, blijkt ook uit zijn — overigens onschuldige — mening over Franciscus, „die zich in het opgaan zijner dagen prijs gaf aan losbandigheid en wellust”; een mening, nog niet door vijf procent der franciscanologen gedeeld.

Hoe is het mogelijk, bij een oprechte bewondering voor Brugman, te komen tot uitlatingen als deze: „Het wezen en leven van een middeleeuwschen monnik (is) zoo zeer onderscheiden van het wezen en leven des evangelischen chris-

¹⁾ Deel I, nummer IV-VII.

²⁾ blz. 83.

³⁾ blz. 93.

tens..." en „in de natuur des monnikenlevens zijn beginselen aanwezig, welke vreemd zijn aan de menschelijke bestemming en daarom ook vreemd aan het zuivere christendom" ¹⁾).

Met deze opvatting moest men eigenlijk niet aan de biografie van een monnik beginnen!

In geheel andere zin dan schrijver bedoelt is waarheid „dat uit de orde, welke door Brugman in ons vaderland vernieuwd werd, mannen zijn voortgekomen, die aan de invoering van de gezuiverde godsdienst belangrijke diensten deden" ²⁾. En hij noemt dan „een Tileman b.v. te Groningen, en vooral een Aalbrecht v. Kampen, de welsprekende redenaar van 's Hertogenbosch". Of Brugman zich vereerd zal voelen in dat gezelschap? In ieder geval zijn het geen geestverwanten!

Wat de devoten over het Lijden van Christus mediteerden, was geheel christelijk: al behoeft plaatselijke overdrijving niet te worden uitgesloten. Dat Moll bij de „gracie der schouwing" van geen bovennatuurlijkheid wil weten, getuigt weer van een eenzijdig standpunt: de man van de drie Tafelen zal er zeer zeker anders over hebben gedacht.

Intussen, de schrijver voelde wel, dat zijn principiële meningen door Brugman zelf, indien hij ze gekend had, verworpen zouden zijn; en dat deze óók toch wel niet zo gemakkelijk te verenigen waren met een hooggestemde panygyriek. Maar daardoor juist doet de verzoeningspoging wat komisch en onwaarschijnlijk aan: Moll geeft toe dat Brugman géén hervormer was „in den echten zin van het veelbetekenende woord". Hij en anderen „waren zeer eenzijdige mensen... Hun inwendig leven had geene harmonische ontwikkeling ondergaan... zoo stonden zij in het midden eener kerk, wier zedelijk leven niet alleen verdorven was, maar wier onchristelijke vorm ook verbroken en wier onzuivere leer gereinigd moest worden... Brugman had zijn hart aan Christus geschonken, maar zijn hoofd aan de kerk gelaten, een zeer onvolmaakte en verdwaalde kerk"... ³⁾. Natuurlijk stond Moll op

¹⁾ blz. 145.

²⁾ bldz. 146.

³⁾ Deel 2, blz. 248.

een ander standpunt en ging uit van andere principen. Het is te waarden ; maar Moll's beginselen raken hier t  zeer het wezen van de zaak.

Intussen stelt deze omstandigheid duidelijk in het licht, aan hoe groot verzuim de katholieke kerkhistorici zich schuldig hebben gemaakt, die uiteraard een *nog* grotere eerbied hebben voor Johannes Brugman — en hem t ch in vreemde handen lieten. Moll blijft zijn verdiensten behouden, *mits* tot juiste proporties herleid.

HOOFDSTUK IV

BRUGMAN'S KLEINERE TIJDGENOTEN: VAN HENRIC VAN SANTEN TOT FILIP VAN GOUDA

Nadat de Observantie eenmaal is ingevoerd in de Nederlanden, weet zij snel haar hervormingen zo goed als overal te doen doordringen en, na een tijd van verval, volgde in de verdere vijftiende eeuw een periode van grote opbloei. Van 1445 (Leiden) tot 1489 (Arnhem) gaan negentien kloosters tot de strengere richting over.

Het verwondert ons niet, dat Brugman aanstonds vele schrijvende confraters naast zich zag — in deze eeuw is hun aantal groot!

Een der interessantste bijfiguren is HENRIC VAN SANTEN. Mogelijk is hij in het duitse plaatsje Xanten geboren, maar, daar in zijn voornaamste werk Henric van *Santen* als de auteur genoemd wordt, is er toch niet de minste reden, om vanwege die mogelijkheid alleen de schrijver als „van Xanten” aan te duiden. Zijn geboortejaar kennen wij niet; het zal echter niet ver in 't begin van de eeuw gelegen hebben. Ook van zijn verder leven is uiterst weinig bekend: het enige belangrijke is, dat hij commissaris-provinciaal is geweest: wat ook maar één jaar heeft geduurd. Daarna was hij gardiaan van Mechelen; hij stierf in 1493, en wordt geroemd als een *vermaard verkondiger van het Woord Gods*¹⁾.

Zijn voornaamste werk is ongetwijfeld *Die collacie*. Het

¹⁾ *Insignis verbi divini praeco*. SCHOUTENS, *Antiquitates franc. belgicae*. Antwerpen I, 1906, blz. 17.

exemplaar, dat zich te 's Gravenhage ¹⁾ bevindt, draagt het volledige opschrift: „Die collacie vanden erwerdigen vaders broeder henric van santen. Gardiaen van mechelen". Het is een zuiver mystiek werkje.

Ik geloof niet, dat het waar is, wat Verjans veronderstelt ²⁾, dat het boekje een verzameling van twintig collaciën zou zijn. Zeker is het in toespraakvorm geschreven, maar een afscheiding in afzonderlijke preekjes is er in 't geheel niet, en ook de allocuties zijn niet consequent doorgevoerd. Veel meer lijkt het dus er op, dat Van Santen het boekje als mystiek werkje heeft samengesteld, en slechts de uiterlijke vorm van (één) collacie heeft gebezigd, als middel om innig en hartelijk zijn gedachten mee te delen.

De mystiek van Henric is lang niet die van Ruusbroec en staat zelfs beneden die van het later te bespreken *Indica mihi*.

Een logisch systeem is niet opgebouwd. Het boekje heeft ook geen onderverdeling in hoofdstukken. Tamelijk aan 't begin vinden we enige overzichtelijke aanduidingen: de schrijver zal het hebben over „wat binnen is" (de inwendige mens); „wat buiten is" (de wereld); „wat onder is" (onze werken); „wat boven is" (God).

„Dit sijn de vier keerskens daer god die minnende siele mede verlichten wille om van binnen te siene inde siele".

Het geheel gaat dus over het „scouwende leven". Na deze vier punten volgt een soort onaangekondigd tweede deel over hetzelfde onderwerp; dan, los van het vorige blijkbaar, een Epistelke en een soort homilie op het evangelieverhaal van Maria Magdalena.

Uit hetgeen reeds werd gezegd, is duidelijk dat de auteur steunt op Bonaventura's Soliloquium. Althans in hoofdzaak. Zeer goed heeft hij ook gekend Gerson's *De monte contemplationis*; evenzo de H. Schrift, Gregorius, Augustinus e.a.

De louteringsweg is ook — ofschoon niet genoemd — het begin van Santen's systeem. De heiligen leren ons door hun voorbeeld, te komen tot de contemplatie. En de berg der god-

¹⁾ In de KB.

²⁾ In zijn mooi artikel in OGE IV 1930, blz. 196-204.

delijke minne te bestijgen, kan alleen een grote gratie van God ons verlenen. Daar zal verstand en hart van de mens verruimd en verrukt worden.

Zijn boekje wil practisch zijn : vandaar dat hij telkens weer het dagelijkse leven binnenstapt om zijn lezers even attent te maken op wat zij *niet* moeten doen. Zo is een beletsel voor het schouwende leven het gaarne zien

„hetsi van frissen mannen of moeye ioncfrouwen als dese comen inder kercken”.

Wanneer zijn voorbeelden uitgeput zijn, zullen andere auteurs hem wel helpen — soms met niet onvermakelijke actualiteiten :

„So scrijft Gerson die cancelier van parijs. Ende seit een gelikenisse daer wi bi verstaen mogen. Ende hi seit ic neme hier es een iongelinc. Ende hi es verliefte op een jonge maget. Also dicwil geboort es. So coemt wel somwile dat dese iongelinck woort peysende om diegene die hij lief heeft al sit hij aen de tafelen bi vader ende by moeder ende si seggen wat hy horen wil mer hi en verstaet niet alsoe peyst hi op denghenen die hi lief heeft”.

Zijn bronnen heeft de auteur zelf aangegeven, al gebruikt hij die overigens heel zelfstandig en wijkt hij er ook soms van af in opzet. — Aan 't eind staat de mooi-radicalen middel-eeuwse spreuk : lof god van al, het sluitstuk van vele geschriften uit die tijd.

In zijn collacie toont Henric van Santen zich een goed mysticus : en 't zou grotelijks de moeite waard zijn, daar eens een mooie moderne en critische tekstuitgave van te bezorgen. Tot nu toe was en is van Santen veel te weinig bekend ¹⁾.

Het tweede werk van deze schrijver bestaat uit een verzameling preken, die gewoonlijk genoemd worden *Sermoenen weghens den heilighen Sacrament*. Deze zijn nog aanwezig in verscheiden handschriften ²⁾; ze vertonen ons lang niet de diepte van de Collacie.

¹⁾ Een fragment van deze collacie staat ook in een handschrift in den Haag op de KB (hs. 73 F28), achter Ruusbrouck en vóór 'n aantal anonyme sermoenen. Fol. 12-14. — Zie ook DE VREESE, *De Handschriften van Jan Ruusbroec's werken*. Gent 1900-02, I, blz. 240-256.

²⁾ Een goed handschrift in Brussel KB ; ook in Weenen, Fid. Comm. Bibl.

Mystiek kan men het werk dan ook niet noemen; het is een verzameling van preken over allerlei onderwerpen: homiliën, diverse verhandelingen over het H. Sacrament, over de wijze waarop men Het moet ontvangen, de gevolgen voor wie dat verkeerd doet, en zo verder. Het meest bekende handschrift werd voltooid, volgens eigen datering, in 1500 en kan dus geen autograaf zijn.

Zijn roem zal Van Santen blijven danken niet aan deze sermoenen, maar aan zijn Collacie: toch zal ook een critsche, wetenschappelijke uitgave van dit werk, evenals een diepgaande studie over Van Santen's systeem, de moeite zeker volop lonen.

De overige figuren van de vijftiende eeuw zijn nog niet tot volle klaarheid gekomen: wij kennen hun bestaan en een klein spoor van hun werk is gebleven: maar daarmee houdt het vrijwel op.

Dat een zekere BERNAERT een *sermoen* naliët over een franciscaans thema, staat slechts aangeduid in een handschrift te Brussel¹⁾; de *preken* van WILLEM VAN AMERSFOORT, die in 't jaar 1485 tot provinciaal werd gekozen in Zutfen en twee jaar daarna reeds stierf, zijn niet meer te vinden²⁾. Het enige, dat van hem nog over is, en waardoor hij reeds langer bekend was, is *Ut hartelike gheren* een lied met acrostichon op zijn naam³⁾.

¹⁾ KB handschrift 11231-36 f. 75. — Voor 't eerst op gewezen door M. MEERTENS, *De Godsvrucht in de Nederlanden*, dl. VI Nijmegen-Utrecht 1934, blz. 70. Het sermoen is gehouden 1476 te Maastricht. — Van belang is nog, dat in genoemd handschrift óók een vers staat, dat tevens te vinden is in de codex van Gerard van S. Truyen. Dat de gehéle codex van franciscaanse oorsprong zou zijn, vindt geen voldoende motivering: het „onse” vader Franciscus, dat enkele malen voorkomt, bewijst hóógstens, dat een klein deel mogelijk door een tertiarius geschreven is.

²⁾ SCHLAGER, *Beitr.* blz. 181 verwijst naar een handschrift in Leuven; bij navraag bleek dit niet aanwezig; het is vermoedelijk verbrand in 1914. Over hem zie GOYENS, *Un héros*, blz. 43; SCHOUTENS, *Antiquitates*, blz. 16; SCHLAGER, *Beitr.* blz. 157, 180vv. — Natuurlijk heeft deze Willem niets te maken met de man van dezelfde naam, die een eeuw vroeger gegadigde was voor de parochie Ouderkerk. BGBH dl. 35 1913, blz. 48.

³⁾ FL. VAN DUYSE, *Het oude Nederlandsche Lied*, 's Gravenhage-Antwerpen 1903 e.v., blz. 945. — Het handschrift ervan is in Berlijn SB te vinden.

Een flinke bundel *preken* is in handschrift bewaard gebleven van DIONYS VAN HOLLANT, gardiaan in Boetendaal. We weten dat ze opgeschreven zijn door een zekere Margareta van Steenberghe, die mogelijk ook de 17 sermoenen tot een geheel verbond ¹⁾.

Ook HERMAN VAN ZUTFEN, de tiende provinciaal van de Observantie, in 1479 gekozen, en in 1502 gestorven, liet een nog niet uitgegeven bundel *sermoenen* na ²⁾.

Van meer belang weer zijn de „*Drie epistelen*” van JAN VAN HAARLEM, een leke broeder van de orde. Het handschrift werd ontdekt door de Flou en Gaillard, op hun bekende tocht naar 't Brits museum ³⁾. Ofschoon gericht tot „enen devoten priester”, luidt de aanspraak toch in de brieven meermalen „lieve, gheminde broeders in Christo”, zodat we veilig mogen aannemen, dat we hier niet met een particulier schrijven te doen hebben, doch met een geestelijk tractaatje, slechts voor 't uiterlijk in briefvorm gestoken: iets wat we reeds vroeger zagen voorkomen.

Dat de „passie der V minrebroeders” en nog 'n ander franciscaans-âandoend gedeelte uit hetzelfde handschrift óók van Jan zouden zijn, is niet waarschijnlijk: daar immers de auteur uitdrukkelijk bij de epistelen genoemd staat, doch ook dáár alléén. Bovendien is de codex samengesteld door drie verschillende handen.

Der Sondaren Troest is een mooi en diep gevoeld werkje van JAN VAN REYMERSWAEL, een minderbroeder van de keulse provincie, van wie wij niet veel méér weten dan dat hij minstens enige tijd in Antwerpen gewoond heeft. Zijn boek verscheen in 1492 en is ook in dat jaar geschreven; het is weer

¹⁾ Handschrift te Gent, UB. — VERJANS drukt de sermoenen af in *Neerlandia Seraphica* 1936 (Jan.), blz. 39, e.v.

²⁾ Over hem SCHOUTENS, *Antiquitates*, blz. 15; SCHLAGER, blz. 130; SCHOUTENS, *Martyrologium* 3 Jan. — Handschrift Brussel KB.

³⁾ Beschrijving cod. Jan v. Haarlem, Versl. Med. Kon. VI. Acad. 1895, blz. 145vv. — Vreemd is, dat later in eens een „Heinric” van Haarlem voor de dag komt.

een fijn geestelijk tractaatje over de tot inkeer komende zondaar. Het eerste deel behandelt de ziekte der zondige ziel zelf; het tweede geeft de medicijnen die haar kunnen genezen, het laatste de middelen die haar dan sterk en gezond moeten houden: vooral komen dan resp. de Biecht en de H. Communie ter sprake ¹⁾).

Nog niet lang geleden is aan het licht gekomen een brief van pater HEINRICH VAN UTRECHT aan kloosterzusters. Deze brief, in of vlak na 1473 geschreven, handelt over in Rome verkregen aflatgunsten; de taal is sterk dialectisch.

Deze pas-bekende minderbroeder was meester in de rechten en eertijds gardiaan in 't klooster te Haarlem. Waarschijnlijk wordt hij ook elders genoemd ²⁾). Tegelijkertijd treedt op een HENDRIK BERMINK, van Munster afkomstig. Een tijd lang in Italië geweest zijnde, werd deze gardiaan in Leiden en Antwerpen; in 1456 vicarius provinciaal. Hij sterft, heel oud, in 1492. Zijn nagelaten preek is anders van taal dan de brief van Heinrich van Utrecht; en identificatie lijkt ons, ook om deze reden, uitgesloten.

Even wazig is nog de figuur van JAN AERTS, die met een reisgezelschap in 1484 naar het H. Land toog en *De Bevaert tot den heylighen stadt Jherusalem* schreef. In ieder geval was hij priester, celebreerde op het Geboorteaaltaar en schijnt zich als collega te beschouwen van de daar aanwezige Minderbroeders ³⁾).

Met FILIP VAN GOUDA opent de rij van, wat we kunnen noemen, de Goudse school. Wie zich met de literatuur der Franciscanen in de middeleeuwen bezig houdt, ziet zich geplaatst tegenover een flinke groep schrijvers die alle afkomstig zijn uit

¹⁾ Der Sondaren Troest, exemplaar te Den Haag KB. Zeldzaam.

²⁾ De brief is te vinden in een onlangs in Nederland gekomen handschrift, gezien bij de firma Israel in Nijmegen. Het is een getijdenboek uit de vijftiende eeuw, afkomstig uit Besselich bij Trier, van een klooster der tweede of derde orde. — Zie ook blz. 33 noot 3.

³⁾ Over Bernink, zie Neerlandia Seraphica 1936, Januari blz. 45e.v., waar M. VERJANS de preek afdrukt. — Handschrift in Gent UB. — Handschrift van Jan Aerts in Brussel KB. — Zie over hem Revue Catholique t. 9, 1873, Nouv.-Sér., waarin Emm. Neeff het handschrift bespreekt.

Gouda en die werk geleverd hebben dat in zeer grote oplagen verspreid is. Achtereenvolgens zien we een Filip, een Gerard, een Willem, een Martin, een Jan Adriaansz van Gouda, terwijl buiten de groep minderbroeders nog een Henricus en Franciscus van Gouda terzelfder tijd bekend staan ¹⁾).

Was het minderbroedersklooster van Gouda zo vermaard en bezocht?

Wij kennen zijn geschiedenis tamelijk nauwkeurig uit Walvis ²⁾).

Gouda was de stad, die het eerste hervormde-klooster zag. Daar vestigde zich Christianus Rolins, met twaalf medebroeders, op verzoek van de stad zelf, nadat Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht, en paus Martinus V de stichting bekrachtigd hadden. Dat gebeurde in 1418. Voorzichtig werden bij die gelegenheid wederzijdse rechten van orde en stad afgebakend. Toch schijnt in de eerste jaren niet alles vlot verlopen te zijn: in 1439 komen er officiële klachten van de magistraat. Maar dan zien wij een rechtstreekse invloed van het franse observanten-klooster S. Omer, reeds uit het leven van Brugman ons bekend, en Gouda's klooster blijft behouden, meer nog, het werd het centrum van waaruit de observanten-beweging zich over de Nederlanden heeft verspreid.

Dit klooster nu is ook het aantrekkingspunt geweest voor onze auteurs, die volgens gewoonte van die tijd, genoemd werden naar de plaats hunner geboorte of klooster-inwoning.

Filip heette naar eigen getuigenis „Pilips v. Meron doctoer in der godheyt" en is in ieder geval in Zweden geweest: niet als missionaris ³⁾, — want er waren daar reeds vele kloosters — maar als hervormer. Een van de idealen, welke hem voor

¹⁾ Henricus, prof. in Heidelberg, schreef een *Tractatus de Missarum celebratione*; en Franciscus een *Libellus de missa devotissimus*.

²⁾ J. W. (ALVIS), *Beschrijving der stad Gouda*, Gouda 1713, blz. 114. — Een moderne beschouwing over *De Minrebroeders ter Goude* in Franciscaansch Leven 1929, blz. 82, 170, 280 van CLARENTIUS O. M. CAP.

³⁾ Gelijk PAQUOT (IV) wil. Ook kan hij Michaël de Lira niet vergezeld hebben, als DIRKS zegt. Zie hiervoor OGE dl. 7, 1933, blz. 342, VERJANS. Voor de naam Méron, zie cap. 11.

ogen stonden, was de instelling van een (tweede) Sint-Jozef-feest; en een van de middelen van zijn actie in dezen is dan ook een levensbeschrijving van zijn geliefde heilige: *het eerste leven van Sint Jozef in de nederlandse literatuur*: „Die historie vanden heyligen patriarch Joseph: bruygom der maget Maria ende opvoeder ons heren ihesu cristi”. Dat dit interessante werk tot nog toe zo weinig bekend was, is nauwelijks te verklaren: voor de geschiedenis van het godsdienstig leven onzer vadersen toch is het van groot belang.

Het boekje werd geschreven, zegt Filip zelf op 't einde van zijn taak, naar aanleiding van het feit, dat in de conventskerk een dame tot hem kwam „met een boodschap van Maria over Jozef”. Het werd bij de collacie-broeders in Gouda gedrukt, kan dus niet vóór 1496 uitgekomen zijn ¹⁾). Het bestaat uit elf hoofdstukken, behandelt achtereenvolgens „de beduydenisse des naams”, geboorte, geslacht, jeugd en huwelijk van Jozef. Daarna worden de grote feiten uit het leven van Christus besproken, waarbij Jozef zo nauw betrokken is geweest: Diens geboorte, besnijdenis, presentatie en vlucht naar Egypte, de terugvinding. De volgende hoofdstukken geven de dood en begrafenis van Jozef, digniteiten en privilegiën, terwijl het elfde en laatste hoofdstuk met krachtige redenen en warm verlangen pleit voor een „insettinghe der hoechtijts des heiligen Josephs”.

Dit leven is zeer mooi. Het is sober en eenvoudig in opbouw en stijl.

„Inder tijt sijnre ioechden leerde hi timmeren of husen maken opdat hi daarmede sinen coste ende clederen winnen soude, hi en was nochtans geen bedelaer...” cap. 3.

De toon is nog volkomen middeleeuws, doet denken aan Vanden Levene ons Heren:

„In den veertiensten iaer der maghet heeft die bisscop der sinagogen openbaerlic verkundicht ende geboden dat alle die maechden... wederom thuis keren souden...” cap. 4.

¹⁾ DIRKS zegt foutief 1492. — De collaciebroeders beginnen pas in 1496.

Die historie vāden heiligē patriarch
Joseph:brudegom der maget maria
en opuoeder ons herē ihesu cristi.

Filip van Gouda. — Gouda Collaciebroeders. z. j.
(Den Haag, KB).

Een grote, zachte piëteit en diep religieus gemoed spreekt uit elk hoofdstuk :

„Die alre heylichste ioseph horende den soeten sanc der enghelen enden siende die grote onverdrachelijke claerheit wesende ontrent der maghet die god ende menschen baren soude wt groter oetmoedicheit ende eerbaerheit is van daer ghegaen ende is oetmoedelick ende devotelic plat ter aerden neder gevallen glorificerende god almachtich. Ende wederom comende bider maget Maria wt haren bevel siende dat Christus was gheboren ende dat die maget Maria mit gebogen knien ende gevouden handen aanbadt dengenen die si gebaert hadde is naerder gecomen cruypende op handen ende voeten...” cap. 6.

Ook in mooie naïeviteit is de historie volmaakt middeleeuws :

Ende want het cout was heet iosep sijn hosen wtgedaen ende heeft dat soete nieugeboren kindeken god ende mensche daer in ghewonden” cap. 6.

Het eerste Josef-leven in de nederlandse taal geschreven te hebben, zuiver en mooi, dat is de grote verdienste van Filip van Gouda ¹⁾).

¹⁾ Het werkje, dat ook in den Haag KB te vinden is, werd door M. VERJANS O. F. M. afgedrukt in *De Gedurige Eeredienst van den Heiligen Josef.* (Maandschrift, Leuven) Mei 1934-Juni 1935. — Zie ook *De Godsdienstvriend* dl. 87, 1861, blz. 74-76.

HOOFDSTUK V

DE TWEEDE GROTE : HENDRIK HERP

Een eeuw nadat Jan van Ruusbroec zijn grote mystieke werken heeft geschreven, bereikt ook de mystieke franciscanenliteratuur in de Nederlanden een hoogtepunt. En, laten we er aanstonds bijvoegen : de glorie van Ruusbroec heeft tot nog toe al te zeer de figuren uit de volgende eeuw overschaduwd. Zó zelfs, dat de laatste nauwelijks in de literatuur werden gekend en in de historieboeken werden genoemd.

Hendrik Herp is een hoogtepunt : als een reus staat hij te midden van zijn confraters : naast de kleinere mysticus Van Santen, naast Brugman, de grote-op-ander-gebied, naast de Minderbroeders van Gouda.

Als een reus ook steekt hij uit boven de contemporaine niet-franciscaanse mystieke literatuur : immers, op wie, na Thomas à Kempis en zijn school, die aan 't begin staan, kan de vijftiende eeuw roemen ?

De „bible in duytche" gaat komen ; de rederijkers-kamers bloeien ; wetenschappelijk proza wordt volop geschreven. Maar hoe staat het met de vijftiende-eeuwse mystiek ?

Een Godscalc Rosemondts en een Simon van Venlo zijn vrijwel de enige namen die wij kunnen aanhalen ; en, niemand zal het ontkennen, gróót zijn ze niet.

Hendrik Herp echter is wél een „grote".

Zo làng is Herp bij ons in de literatuur nog niet bekend. Zeker, bibliografen hebben hem nooit vergeten.

Maar, ondanks die bibliografen, heeft Herp zelf lang onder het stof verborgen gelegen. Tot hij voor weinig jaren opnieuw verscheen, geïntroduceerd door p. Lucidius Verschueren in

zijn magistrale werk : „Hendrik Herp, O. F. M., Spieghel der volcomenheit" ¹⁾).

Sindsdien is Herp in ons aller bereik, — en wordt het dus tijd, hem in de literatuur de plaats te geven welke hem krachtens zijn grootheid toekomt.

LEVEN.

Over geboorteplaats, jeugd en jonge jaren deelt de geschiedenis ons slechts weinig mee. Hendrik noemde zich steeds als van Erp; mogelijk dat hij in 't dūs genaamd plaatsje van Noord-Brabant, waarschijnlijk in 't eind van de veertiende eeuw, geboren werd. In Delft wordt hij voor het eerst vermeld: hij is dan rector van de Fraterheren van S. Hieronymusdal aldaar. In 1445 bereikt hem een verzoek van de H. Geestmeesters van Gouda, om daar ter plaatse het collacie-huis van S. Paulus (in 1425 door Dirk Florisz. gesticht) over te nemen. Herp, in heilige ijver voor al wat goed was, neemt het aan: niet zonder heel grote moeilijkheden teweeg te brengen in Delft zelf. Maar hij houdt vol, wordt zelf eerste rector. Al heeft het de schijn, dat Herp's grote talenten de Goudse beweging in stand zullen houden: toch blijken opkomende moeilijkheden te domineren. En uit verdriet over zoveel tegenspoed gaat Herp naar Rome, met een zekere Joannes Trajecti, en wordt in 't jaar 1450 in het beroemde Ara Coeli-klooster opgenomen in de Orde der Minderbroeders.

Dat deze verandering van levenswijze en ordeskleed van het allergrootste belang is, spreekt vanzelf. En, mede in verband met Brugman's bekend enthousiasme voor de beweging der Moderne Devotie, is het héél jammer, dat we niet nauwkeuriger ingelicht zijn aangaande Herp's motieven: die hem juist de tegenovergestelde richting in dreven.

Heeft Herp zo'n grote verering gekoesterd voor Brugman? Mogelijk. Maar daar staat tegenover, dat beide toch héél verschillende persoonlijkheden waren, die weinig overeenkomst in karakter en begaafdheid toonden.

¹⁾ In twee delen: I Inleiding, waaruit voor dit hoofdstuk rijkelijk geput is, II Tekst. — Beide verschenen als Tekstuitgaven van OGE Antwerpen 1931.

Of bewonderde hij de nieuwe Observantie-beweging? Dit lijkt zeker waarschijnlijker: immers, we weten heel zeker, dat deze hem van nabij bekend was, daar toch reeds in 1439 de Observanten hun eerste klooster bezaten juist in Gouda.

Hij was dus Minderbroeder, en werd niet als een quantité négligeable beschouwd: dat hij gewaardeerd werd en zich ook goed wist aan te passen, blijkt uit het feit, dat hem spoedig belangrijke posten opgedragen werden. Na drie jaar is hij, wat hij zijn verder leven vrijwel zal blijven: gardiaan van het klooster in Mechelen. Nu en dan gaat hij even tijdelijk heen, om nóg noodzakelijker werk te verrichten: hetzij dit is het stichten van een nieuw huis, of het bijleggen van een scherp conflict.

In 1470 bereikt hij het toppunt van zijn carrière: hij wordt tot (vicarius) provinciaal gekozen, wat ook Brugman geweest was.

Drie jaar lang bekleedt hij die hoge functie, en weet nieuwe stichtingen te winnen in Herenthals, Amersfoort, Bolsward, misschien Leeuwarden. Bij 't Bourgondisch hof staat Herp in aanzien.

Het is verwonderlijk dat deze man tevens een groot mysticus is kunnen worden. Zij werk dwingt ons aan te nemen, dat hij, naast zijn grote buiten-steedse activiteit, lang en veel tijd voor zich heeft kunnen vinden. Gedurende vijf en twintig jaar heeft hij het Minderbroederskleed gedragen, en zijn werk is voor 't grootste deel ontstaan tussen de jaren 1450-70.

In 1477 sterft hij als — gardiaan van Mechelen.

„Beate pater, ora pro nobis” heeft een biograaf geschreven aan 't einde van dit kostbaar leven¹⁾.

WERK.

Nederlands. — *De Spieghel der Volcomenheit*.

Herp's grote verdienste voor onze nederlandse literatuur ligt in zijn hoofdwerk — dat tevens het enige werk-in-'t-nederlands is: de Spieghel. Hiermede heeft hij zich een plaats verworven in de nederlandse mystieke literatuur, bóven zijn tijdgenoten, náást Ruusbroec.

¹⁾ WILLOT, *Athenae Orthodoxae* blz. 179.

De Spieghele is een groot, breed-opgezet en machtig zwaar mystiek werk.

Overzicht. — De Spieghele is verdeeld in vier stukken.

1. Het eerste deel, dat bestaat uit twaalf hoofdstukken, is een inleiding op de drie andere delen. Hierin is door Herp de leer der versterving behandeld, die immers tot de voornaamste prae-ambula behoort om te komen tot de vereniging met God. Dit eerste deel, dat naar de inhoud bekend staat als „De XII stervinghen”, heeft ook afzonderlijk zijn weg gevonden, en behoorde tot de meest geliefde literatuur in de kringen der Moderne Devotie ¹⁾).

De drie andere delen van de Spieghele zijn : 2. Het werkende leven : 3. Het gheestelic scouwende leven : 4. Het overweselijke leven. Heel systematisch is elk „leven” dan weer verklaard in zijn „bereitsel”, zijn „vercieringhe” en zijn „voertganc”.

2. Het *bereitsel* van het *werkende leven* wordt gevormd door waarheid in zelfkennis en barmhartigheid in de meditatie van God's goedheid en onze geringheid. Hieruit komt noodzakelijk voort een zich geheel overgeven aan God en het afleggen van alle zondigheden.

De *vercieringhe* is dan het positief werk het doen opgroeien van de deugden op de wortel der ootmoed.

De *voertganc* is de voleinding van wat begonnen werd : het zich inwerken geheel in God door een zich-aan-Hem-vastklampen in een aanhoudend gebedsleven.

3. Het *bereitsel* van het *gheestelic scouwende leven* bestaat in het vaardig maken van wil en verstand, door Herp de twee voeten genoemd. De eerste voet, de wil of de minlike begeerte, tracht uit het geschapene op te klimmen tot de Schepper. De tweede voet, het verstand, heeft tot taak de mens in de juiste richting te leiden naar de ongeziene wereld.

De *vercieringhe* bestaat in een zich tooien met de zeven Gaven van de H. Geest door een goddelijke aanraking. In deze periode wordt de mens zó gestemd, dat zijn verlangen voortaan alleen zal uitgaan naar het Ene, het Al-Goede.

¹⁾ VERSCHUEREN, Coll. Franc. Neerl. dl. II blz. 368. In dit artikel *Leven en Werken van Hendrik Herp*, (blz. 345-393) ook een mooi overzichtelijk resumé van de Spieghele.

De *voertganc* heeft geleidelijk plaats in de drie soorten vermogens van de mens : in de „onderste crachten”, waarmee Herp het zinnelijk streefvermogen bedoelt, de „overste crachten” of de geestelijke potenties en het „wesen der sielen”.

Overeenkomstig de aard der drie soorten vermogens heeft ook de werking van God plaats : de zinnelijke krachten worden door Gods genade en zoetheid vervuld en ten slotte ook weer in de diepste zinlijke desolatie gebracht : om de ziel te zuiveren en te beproeven. De geestelijke vermogens worden verlicht en opgeheven om de diepste geheimen van het Geloof te smaken en te kennen voor zover dat menselijkerwijze mogelijk is. En „het wesen der sielen” wordt door de genade doorstroomd om God te kunnen aanschouwen.

4. Het *bereitsel* van het *overwesenlike leven* is een zich-louderen. Want om God's vlekkeloze Heiligheid te aanschouwen, mag de ziel geen aardse vlek meer aankleven : negen maal wordt zij gezuiverd, en telkens brengt een hogere verlichting haar dichter bij het grote doel.

De *vercieringhe* is weer het positieve werk. De Drie Goddelijke Personen werken samen om die gezuiverde ziel met alle schoonheid te tooien : God de Vader vervolmaakt het Geheugen, God de Zoon scherpt het Verstand, God de H. Geest richt de Wil.

En de *voertganc* bestaat hier in het volkomen bereiken : de hoogste contemplatie, die nu en dan overgaat in het wezenlijk schouwen van God.

Methode. — Reeds uit dit korte overzicht blijkt genoegzaam, dat Herp in de vorm nog volop scholastiek denkt en schrijft. Hij is kind van zijn tijd — ook daarin, dat zijn inhoud veel overeenkomsten vertoont met zijn voorgangers. Wie de nauwkeurige studie nagaat van Herp's bronnen ¹⁾, ziet hoe Herp uit materiaal van voorgangers en tijdgenoten een nieuw zelfstandig systeem heeft opgebouwd. Van Hugo de Balma's *Mystica Theologia* nam hij de theorie over van de superioriteit van het affect boven het verstand in 't mystieke leven ; aan Ruusbroec's Chierheit ontleende hij talloze uitdrukkingen en

¹⁾ VERSCHUEREN, *Herp*, I blz. 143-155.

beelden ; bij Rudolf van Biberach ¹⁾ de idee der beide voeten van verstand en wil ; Ruman Merswin ²⁾ strekte hem tot basis van het „Bereitsel” bij het „overweselijk scouwende leven”.

Ja, veel meer auteurs heeft Herp gebruikt. Wij kunnen de namen noemen van S. Thomas en S. Bonaventura, Eckart en Tauler, Hugo en Richard van S. Victor. Summa's en exempelboeken hebben stof bijgedragen. Herp moet wel een héél groot kenner geweest zijn van de theologische literatuur ; hier en daar en overal heeft hij de stenen gevonden, die dienen moesten om op te bouwen het machtige systeem, dat de Spieghelel ons toont.

Twee dingen zijn daar heel persoonlijk Herp's eigen vinding : de oefening van het „toegheesten”, die telkens als een hoofdfactor voorkomt en waaronder Herp verstaat een geheel plan van gebedsverzuchtingen, ingeschakeld in het mystieke groei-proces, en dan ook : als einddoel van alle mystieke leven de onmiddellijke zaligmakende aanschouwing.

Geschiedenis. — Het auteurschap van de Spieghelel staat heel vast : een kleine vergissing van de eerste vertaler, Blomevenna, mogen we volkomen verwaarlozen ³⁾). Herp schreef het werk op verzoek van een weduwe, gedurende de periode van 1455-1460. Het is een oorspronkelijk nederlands werk — een van de weinige, die kort na het ontstaan in andere talen zijn overgezet en da naam van de schrijver beroemd maakten in 'n groot deel van de beschaafde wereld. Een eer, welke slechts bitter weinig nederlands schrijvenden te beurt is gevallen — wat dus een reden te meer is, om Herp voortaan de plaats in onze letteren toe te kennen, welke hij verdient.

De keulse Karthuizer Blomevenna, die twee Minderbroeders, leerlingen van Herp, tot geestelijke leermeesters had, was begrijpelijkerwijs in kennis gekomen met Herp's leer en besloot de Spieghelel te vertalen : eerst afzonderlijk de Inleiding, daarna het gehele werk. In 1504 was de latijnse vertaling voltooid. Jammer genoeg heeft hij aan het boek de titel gegeven van

¹⁾ De septem intineribus aeternitatis.

²⁾ De novum rupibus.

³⁾ VERSCHUEREN, *Herp*, I blz. 128.

Directorium aureum contemplativorum, terwijl hij een eigen werk later als *Speculum* betitelde : de redenen hiervoor zijn niet bekend. Enige jaren later werd deze vertaling gedrukt ¹⁾, kort daarop gevolgd door een herziene uitgave. Nu had de Spieghele zijn weg gevonden. Ook in andere talen werd het werk overgezet : zo verscheen een italiaanse tekst in 1522, een spaanse en een portugese omstreeks 1530. Herp was dus beroemd geworden. Maar — hij deelde het lot van vele mystici van die dagen : zijn werk is een tijdlang veroordeeld geweest. Met reden ? Néén, in zoverre het de zakelijke inhoud betreft. Het boek is volkomen katholiek, naar leer en geest. Já — in zoverre wij letten op de wijze van uitdrukking. Herp's zeggwijze is dikwijls hard, zijn woorden laten soms een dubbelzinnige verklaring toe ; de auteur is wel eens onvoorzichtig en, zeer zeker, scherp in zijn critiek. Verschillende verboden hebben Herp getroffen : van spaanse zijde reeds in 1559 ; van partikuliere kant in 1577 ²⁾. En ten slotte, met al het andere nog te bespreken werk van Herp, door het H. Officie zèlf : echter met deze clause : „tenzij in overeenstemming gebracht met de uitgave van Rome 1585" ³⁾. Een uitgave, waarin alles wat verkeerdelijk kòn verstaan worden, was gemitigeerd en verbeterd.

Deze veroordeling behoeft ons niet te verwonderen : we herinneren er slechts aan, dat ook een Ruusbroec, Tauler, Suso tijdelijk door een vonnis getroffen werden ⁴⁾. Het is een teken des tijds, de Kerk móést voorzichtig zijn. En zo gauw bleek, dat de veroordeling niet gemotiveerd was, is de Spieghele volkomen vrij gegeven, en heeft hij zijn zegetocht voortgezet.

¹⁾ Keulen, 1509.

²⁾ Nm. door de Generaal der Jesuiten voor zijn orde. Dit blijkt echter voortgekomen te zijn uit een heilige ijver om de Ignatiaanse methode te propageren en te monopoliseren. VERSCHUEREN, Herp I blz. 136.

³⁾ Nisi reformata fuerit ad exemplar illius quae fuit impressa Romae 1585.

⁴⁾ Nm. in 1595, naar aanleiding van een opluikend quietisme in belgische kloosters.

Latijn. — Wij hebben de *Spiegel* voorop geplaatst : niet alleen omdat dit Herp's hoofdwerk is, maar ook omdat het 't enige nederlands werk is van zijn hand, en dus uiteraard het meest belangrijk voor onze literatuur.

Hendrik Herp echter is de auteur van veel meer werken — alle in het latijn geschreven. Wij kennen, in waarschijnlijklijke volgorde van ontstaan :

Eden,

Scala amoris,

Collatio Ia of Directorium brevissimum,

Soliloquia super cantica,

De processu humani profectus, waartoe behoren *Collatio IIa et IIIa.*

Naast deze ascetische geschriften staan twee flinke bundels *sermones.*

Eden is een diepzinnig mystiek werk : scholastiek in opbouw, naar inhoud overeenkomend met de *Spiegel*, vóór deze geschreven en te beschouwen als de voornaamste bron.

Het bestaat uit een dertigtal *sermones* of zes en twintig „*industriæ*” (latere uitgaven hebben een andere indeling). De *Sermones* gaan uit van de Evangelie-tekst „*Amice ascende superius*”. De eerste en tweede handelen over de uitnodiging van God. In sermo III worden de beletselen tot de volmaakt-heid besproken ; de volgende hoofdstukken geven een grote inleiding in de „*vita activa et moralis*”. Zo komt de ziel ertoe, op te stijgen tot God (sermo IV), en wel langs de tweevoudige weg van *affectus* en *intellectus*. Aldus wordt zij voorbereid op de „*vita speculativa et spiritualis*” (IX-XV). Vier graden van liefde moet zij doorschrijden, om geheel en al te voldoen aan de voorwaarden die gesteld zijn om, wat Herp noemt de „*perfecta fruitio*”, te kunnen bereiken (XVI-XVIII). De drie Goddelijke Personen werken te samen om haar voor dat allerhoogste genot gereed te maken (XIX-XXI). En als de ziel dan eenmaal zóver is, gaat voor haar een geheel nieuw leven beginnen, dat geheel contemplatief is en culmineert in de *vita superessentialis* : voorsmaak van het Eeuwig Leven (XXII-XXX).

De parallel-plaatsen met de Spieghele zijn duidelijk voor wie de inhoud van deze beide tractaten naast elkander stelt. Verschillende termen zijn in de Spieghele letterlijk vertaald uit Eden : vergelijk super-essentialis = overwezenlijk, een speciale uitdrukking van Herp, die lang niet ondubbelzinnig is en later bijgedragen heeft tot de veroordeling. Verschil tussen Eden en Spieghele bestaat er echter wél : de theorie van het „toegheesten” is specifiek eigen aan de Spieghele : en dit laatste werk toont ook een veel uitgebreidere behandeling van het werkend en schouwend leven.

Mogelijk kan uit de indeling geconcludeerd worden, dat Eden oorspronkelijk een preek-boek geweest is, voor Herp zelf allereerst : deze immers genoot een grote faam als predikant en dit hield weer een nauw verband met zijn overgang naar Gouda. Maar zéker is het niet, daar immers vele geestelijke werken uit die tijd de uiterlijke gedaante van sermoenen aannemen : het schijnt een in die dagen geliefde vorm te zijn geweest. Bovendien bestaan alle werken van Herp, uitgezonderd alleen de Spieghele, uit zulke sermoenen.

Scala amoris novem scalaribus distincta gradibus.

De titel dekt zuiver en volkomen de inhoud. De Goddelijke Liefde, naar aanleiding van dezelfde evangelietekst ¹⁾, voorgesteld als een trap van negen treden : de ziel wordt uitgenodigd die een voor een te bestijgen. De treden zijn : amor incomparabilis, amor semper mobilis, amor incessabilis, amor calidus, amor acutus, amor fervidus, amor superfervidus, amor liquidus, amor inaccessibilis. En omdat de Liefde Gods één „ignis consumens” is, worden deze trappen of treden der Liefde vergeleken bij de negen eigenschappen die natuurlijkerwijze eigen zijn aan het element vuur. En zo wordt aan elke trede van de trap der Liefde Gods één hoofdstuk (in latere uitgave weer „sermo”) gewijd : waarvoor dan steeds een kwestie uit S. Thomas ²⁾ het uitgangspunt biedt. De Scala,

¹⁾ Amice ascende superius.

²⁾ Hos gradus novem proprietatibus ignis assimilare placuit, eo quod amor Dei ignis consumens est. Zie Summa (pars IIa IIae) van S. Thomas.

nooit afzonderlijk in druk verschenen, vormt het laatste boek van de *Theologia Mystica* ¹⁾.

Collatio Ia. — „Quomodo per ignitas aspirationes atque alia quaedam media ad perfectissimum dei amorem perveniatur”.

Met deze ondertitel geeft de schrijver zelf de kern aan van het tractaatje, dat zich, met de twee andere van gelijke naam, bevindt aan het einde van het Tweede Boek. Te samen vormen zij overigens een compendium van geheel Herp's leer, zoals wij die in de Spieghele het meest volkomen zagen. Wat volgt vinden wij dan ook vrijwel in de Spieghele terug. De *Collatio Ia.*, ook wel *Directorium brevissimum* genaamd, naar eigen aanwijzing van Herp ²⁾, gaat geheel over het lijden van Christus en de uitwerking van dat Lijden op de ziel van de Godminnende mens. Drie punten daarvan moet die ziel wèl overwegen: het feit van het Lijden zelf, de wijze waarop Christus leed, en de oorzaak die tot dat Lijden aanzette, n.m. de Liefde van God.

Respectievelijk dus *Opus — Modus — Causa*, welke indeling de auteur ontleent aan S. Bernardus. Deze drie beschouwingen zullen tot gevolg hebben: *compassio — imitatio — caritas*. De ziel moet zich gewoon maken steeds en in alle handelingen van het dagelijks leven innig met God te verkeren, vooral door wat S. Augustinus noemt: *orationes iaculatoriae*. Zelfs beschouwt hier Herp dit als het „*principale exercitium in omni via perficiendi*”.

Vier akten moeten achtereenvolgens gesteld worden: *dare — exigere — conformare — unire*.

Geven van zichzelf absoluut alles wat God verlangt. Vertrouwvol van Hem eisen al wat God heeft en zelfs al wat Hij is; dan gelijkvormig worden in deugden aan Christus' Mens-

¹⁾ *Theologia Mystica* is de naam van Herp's verzamelwerk, dat Herp beroemd heeft gemaakt in gans Europa. Het bevat *Soliloquium divini amoris* (lib. Ius), *Directorium aureum contemplativorum*, en *III collationes* (lib. IIus), *Eden* en *Scala amoris* (lib. IIIus). — Wij gebruikten het exemplaar aanwezig in het Minderbroedersklooster te Weert, uitgave Keulen 1538. Een volledige beschrijving van deze zeer verspreide druk bij VERSCHUEREN, *Herp* I blz. 105, no. 15.

²⁾ *Theol. Myst.* 1538, fol. CLXXVIII a.

heid, vooral in liefde tot de versmading, smart, lijden; en ten slotte haar eigen wil volkomen verenigen met de Wil van God. Zo zal zij de volmaaktheid nabij komen ¹⁾).

De *Collatio IIa* neemt tot leidraad: Tollite iugum super vos et discite a me quia mitis sum et humilis corde. In het dubbele juk, dat wij op moeten nemen, ziet Herp het iugum exterioris et interioris hominis. Het juk van de uitwendige mens is dan de Mensheid van Christus, die wij allen als 't ware moeten „aandoen” door een ware navolging. De runderen, door dit juk alsdan in bedwang gehouden, zijn de „vis concupiscibilis et irascibilis”.

Het juk van de inwendige mens is de Godheid van Christus, Die wij door diepe beschouwing en overweging moeten „frequentare”, herhaaldelijk bezoeken dus. Verstand en wil zijn de twee dieren, die onder dat juk lopende, ons tot het gewenste doel brengen.

Deze *Collatio* is een mooi en diepzinnig tractaat, hartstochtelijker en levendiger geschreven dan het eerste. Een warme overtuiging, een „expertus potest credere” spreekt uit elke regel, vooral dáár, waar na de redeneringen het affect gaat komen. Een menigte citaten, uit het Evangelie, uit het boek Job en dergelijke, dringen de waarheid van Herp's beweringen aan ons op. De absolute absorptie van de ziel door God's schoonheid wordt vergeleken met de machtig grote zee, waarin 't kleine visje verloren rond zwemt „in quam felicissimam introversionem, immersionem, et absorptionem velut minimus pisciculus in immensam pelagi huius vastitatem unusquisque cum spiritu suo natare studeat” ²⁾). Want het einddoel van Herp's mystiek, dat ook van dit tractaat weer het slot is, blijft altijd de terugkeer van de ziel tot God in de eeuwige visio beatifica.

„Erat autem Hierosolymis probatica piscina” is het motief van de *Collatio IIIa*. Deze sluit in gedachtengang aan bij de

¹⁾ Aan dit tractaat kleefte een vlekje: er is nm. strijd over het auteurschap. Wij menen echter beter te doen, het geheel niet te onderbreken, en zullen de kwestie ter zijner tijd — onder Bourcelli — bespreken.

²⁾ Theol. Myst. fol. CLXXX b. — Deze gedachte komt ook bij Ruusbroec voor.

vorige : het beeld is anders en de citaten zijn minder talrijk.

Hoe wij komen „per quinque virtutum exercitia ad dei contemplationem” is het onderwerp. De vijver is allereerst Jesus zelf met Zijn Heilige Vijf Wonden, in Wiens Bloed de zondaren gereinigd worden. Maar spoedig laat de schrijver dit beeld los, om over te gaan tot de beschouwing van de vijf zuilengangen als zinnebeelden van de vijf deugden. Deze zijn zó voornaam, dat zij, evenals de zuilengangen, toegang geven tot de vijver, leiden langs de Mensheid van Christus, tot de contemplatie van Diens Godheid. Ego sum ostium, zegt Jesus. De „quinque porticus” dan, als deugden verstaan, zijn : humilitas, contritio, paupertas, perseverantia, oblatio ¹⁾).

Elk dezer deugden wordt dan nader omschreven, met het deel, dat zij bijdraagt om tot de vereniging met God te komen.

Hiermede eindigen de Collationes. Zoals duidelijk is, vinden wij daarin de schrijver van de Spieghel gemakkelijk weer : dezelfde inhoud, geheel of gedeeltelijk, soms met dezelfde terminologie, dikwijls onder geheel andere beelden, komt steeds terug. Het is slechts een bewijs te meer voor het feit, dat onze grote ascetische schrijver en mysticus een eigen, zelfstandige methode volgde en die, met veel succes, in al zijn werken bleef propageren.

Soliloquium super cantica.

Een geheel ander karakter dan alle voorgaande werken van Herp draagt zijn Soliloquium, toegelicht door de ondertitel : Divini amoris Christiformiumque virtutum Soliloquium, aut in Cantica canticorum paradoxa ²⁾).

Al gaat dit machtig en groots-opgezet werk uit van een tekst in het Hooglied : Osculetur me osculo oris sui, tóch wil het in 't geheel niet een commentaar zijn op het Canticum. Het is een geheel op zichzelf staand werk ; een boek vol dogmatiek, met de Leer der Redemptie als centraal punt : maar tevens met

¹⁾ Ook bij Tauler te vinden. Opera Tauleri ed. Surius Dom. II post Epiph.

²⁾ Theol. Myst. liber Ius. — De ondertitel is een toevoegsel van LOER O. CARTH.

een uitgesproken ascetisch doel. De inhoud, die in honderdveertig hoofdstukken is verdeeld ¹⁾, kan, als we vooral letten op de éne grote lijn, die door het gehele werk loopt, aldus worden samengevat : De Allerheiligste Drievuldigheid is het Uitgangspunt. Vader, Zoon en H. Geest vormen een band zó innig als het Hooglied enigermate tracht te symboliseren. De tweede Persoon heeft Zich nu als 't ware losgemaakt en nam, in onbegrijpelijke toenadering tot de schepselen, de menselijke natuur aan. Hij, Christus, heeft aldus de schuldige en strafbare mensheid verlost.

Maar met Zijn Dood heeft Jesus niet Zijn heilig-makende activiteit geëindigd. Hij liet ons Zijn H. Sacramenten, waaronder vooral de Eucharistie van niet te schatten waarde is. Immers, wat zou de mens zijn en kunnen zonder God. De erfzonde, eerste oorzaak van 's mensen zwakheid en ellendige staat, wordt behandeld in verband met haar gevolgen : onwetendheid, broosheid van de wil, geestelijke blindheid. Toch was de ziel voor zo'n groot geluk, zo'n groot schoonheids-genot bestemd, en moet zij dus terug naar de eerste toestand, vlak na de schepping. En door Christus' bemiddelende tussenkomst kan zij dit : langzaam moet haar verstand weer verlicht en haar wil weer versterkt worden. Een reeks van deugden moet zij zich weer eigen maken, zoals deze de mens eigen was vóór de zondeval ; en de Vreze des Heren moet haar geleiden op de weg naar God.

Alle deugden nu worden leerstellig uiteengezet en de mens als bereikbaar voorgespiegeld, om dan ten slotte samengevat te worden in één grote band : de Liefde, die immers alle andere deugden in zich sluit. Dan is de ziel weer wat zij was, toen zij rein en onbeschadigd voortkwam uit de handen van haar Schepper.

Blijkens de inhoud dus een bijna encyclopedisch werk, waarin vrijwel een volledige uiteenzetting wordt gegeven van de katholieke Geloofs- en Genadeleer — maar een werk, dat toch

¹⁾ In de uitgave van 1538 vormen deze hoofdstukken één geheel ; in latere uitgaven onderscheiden we 33 (1e deel) en 107 hoofdstukken (2e deel). VERSCHUEREN, *Herp* I blz. 20.

niet een dogmatiek-summa genoemd kan worden, daar nooit door Herp zijn allereerste levenstaak uit het oog werd verloren: een leidsman te zijn, in zijn werken, door het geestelijk leven. Het is het méést dogmatische van al Herp's werken: of liever, een ascetisch-mystisch werk op dogmatische grondslag. Een werk tevens, dat rijk geladen met citaten en uitspraken van anderen, getuigt van Herp's grote, brede en diepe kennis en veelzijdigheid.

De processu humani profectus is een verzameling van een en twintig sermões, welke tot nog toe vrijwel onbekend zijn gebleven. Slechts twee hiervan werden door Loer in de *Theologia Mystica* uitgegeven¹⁾.

Groter en grootser echter is de enorme collectie van tweehonderd en twaalf preken over de Tien Geboden. Het geheel draagt de titel *Speculum aureum de praeceptis divinae legis*. Oudere auteurs noemden dit werk naar het Incipit van de eerste preek *Invenio aliam legem*.

Deze sermoenen tonen, het spreekt vanzelf, niet de diepte van de Spieghele. Het machtige verzamelwerk is geheel op de praktijk gericht en meer georiënteerd in de richting van de casuïstiek. Het is geheel verdeeld en onderverdeeld volgens de scholastieke methode. En die distincties maken het boek niet zo gemakkelijk genietbaar voor de moderne predikant en lezer²⁾.

Hiermede zijn wij gekomen aan het einde van de grote reeks werken van Herp. Een belangrijk mysticus, een geweldig werker, een schrijver van naam. Wij twijfelen er niet aan, of, nu eenmaal door de moderne uitgave van de Spieghele de belangstelling is gewekt, ook Herp in de volgende uitgaven van onze handboeken der literatuurgeschiedenis de plaats zal verwerven, welke hem krachtens zijn grootheid toekomt.

¹⁾ VERSCHUEREN, *Herp* I blz. 20.

²⁾ Een exemplaar hiervan in Den Haag Mus. Meerm.-Westr. — Reeds door MOLL opgemerkt in *Kerkgesch.* II, Arnhem 1867 blz. 23. Zie ook P. v. D. BERG, *De Viering van den Zondag en de Feestdagen in Nederland vóór de Hervorming*, Amersfoort 1914, blz. 82, 87 en F. PIJPER, *Geschiedenis der Boete en Biecht in de Christelijke Kerk gedurende de Middeleeuwen*, den Haag 1896/1908, blz. 305-307. Ten slotte Coll. Franc. Neerl. dl. II 1931, blz. 357.

HOOFDSTUK VI

KLEINERE LATIJN-SCHRIJVERS VAN DE VIJFTIENDE EEUW

Rondom de beide grote figuren van deze periode — Brugman en Herp — staat, behalve de reeds besproken groep nederlandschrijvendenden, óók nog een aantal auteurs, die uitsluitend latijns werk voortbrachten.

Omstreekt 1450 leefde in het klooster te Nijmegen JOANNES BOURCELLI, van wiens hand een ascetisch tractaat bewaard bleef: *Modus utilissimus perveniendi ad internam contemplationem*. Gelijk de titel reeds zegt, is het werk niet een eigenlijk mystiek tractaat, doch een inleiding tot een hoger beschouwend leven ¹⁾. In het vorige hoofdstuk bespraken wij dit tractaat reeds. Want of Bourcelli en niet Herp, óók de schrijver is van deze *Prima collatio* of *Directorium brevissimum*, is nog een omstreden kwestie. Marcel Viller, die een studie aan deze zaak wijdde ²⁾, is sterk geneigd het auteurschap toe te kennen aan Bourcelli, omdat drie handschriften van vóór 1500 nog, deze aan de nijmeegse franciscaan, en niet aan Herp toeschrijven. In ieder geval blijft de inhoud van de *Prima Collatio* toch geheel Herpiaans: het is een korte uiteenzetting van Herp's persoonlijke leer over het „toegheesten”.

Een volgende figuur is WALTER VAN ZIERIKZEE. Het klooster

¹⁾ Exemplaar Luik, Groot Seminarie. — Over Bourcelli AFH VII 1914, blz. 747vv. — Het werkje komt onder drievoudige naam voor.

²⁾ Revue d'Ascetique et de Mystique III, 1922, blz. 155-162. — AFH XIX 1926, blz. 134vv. — Zie ook VERSCHUEREN, *Herp*, I blz. 20. En vooral OGE dl. 4 1930, blz. 183-195.

te Zierikzee dateert al van zeer vroeg: reeds in 1270 kregen de minderbroeders daar een huis, in hetzelfde jaar waarin zij zich ook in Bolsward vestigden. In de franciscanen-literatuur zullen wij de naam Zierikzee meermalen ontmoeten, zoals die van Gouda.

Walter die in 't midden van de vijftiende eeuw leefde, heeft zijn krachten beproefd aan een reisbeschrijving. Hij vertoefde nm. van 1447 tot 1450 in het Heilige Land, en liet na: een *Descriptio terrae sanctae*. Het werk is niet geheel origineel; schrijver steunt wat al te veel op een voorganger — in dezen p. Burkard O. P. Ook is het niet volledig: immers over de grote missie-taak van zijn medebroeders in Palestina weet hij maar heel weinig mede te delen. De bekende historicus Leonard Lemmens, publiceerde grote fragmenten uit zijn werk ¹⁾.

Van zijn stadgenoot, CORNELIS VAN ZIERIKZEE, is óók een handschrift bewaard gebleven. Deze Cornelis heeft een groot aandeel gehad in de observantie-invoering in Engeland, zoals hier Brugman en in Zweden Filip van Gouda. Op verzoek van Jacobus I werd hij daarheen gezonden, om dan op bevel van Pius II het mooie en grote klooster te Edinburgh over te nemen en nieuwe huizen daar te stichten. Terug gekomen op het vasteland, overleed hij te Antwerpen ²⁾.

Eenzelfde werk als bovengenoemde Walter van Zierikzee leverde ook de opmerkelijke ANDREAS GRIFVEN: een *Iternarium terrae sanctae*.

Deze persoonlijkheid is interessant, niet alleen om de nogal voorname rol die hij in de oosterse kerkgeschiedenis gespeeld heeft, maar ook wegens de tamelijke veelzijdigheid van zijn schrijverstalent.

Helaas weten we slechts, dat (en wát) hij geschreven heeft; van zijn werk zelf is niets overgebleven, al is de mogelijkheid

¹⁾ Franz. Stud. 1919, blz. 262vv. — Het geheel staat in een Wolfenbütteleer handschrift, waarvan de beschrijving bij HEINEMANN, *Die Handschriften der Herzogl. Bibliothek zu Wolfenbüttel beschrieben*, IIe Abt. *Augustinische Handschriften*, Bnd. IV Wolfenbüttel 1890, blz. 236.

²⁾ Het handschrift bevindt zich in Trier; zie over hem SCHLAGER, *Beiträge* blz. 102. — SCHOUTENS, *Geschiedenis* blz. 41. — DIRKS, blz. 14.

lang niet uitgesloten, dat hier of daar, vooral in Palestina, nog wel wat aanwezig is.

Geboren in 1400 te Kortrijk, kwam hij, na eerst conventueel geweest te zijn, in Italië bij de minderbroeders-observanten, werd spoedig een vermaard theoloog en professor te Parijs en ging dan, op 42-jarige leeftijd, als missionaris naar het Oosten. Dat hij door Paulus II tot Patriarch van de Maronieten gewijd is, vindt Lammens S. J., die een uitvoerig artikel aan hem wijdde ¹⁾, niet waarschijnlijk, al stelt hij zich hiermee tegenover heel de traditie. Op een zeereis ziek geworden, stierf hij op Cyprus in 1475.

Zijn Itinerarium werd spoedig een franse vertaling waardig gekeurd, doch origineel en vertaling zijn beide verloren. Ook van zijn verdere literaire arbeid: *De laudibus Mariae* (mogelijk in 'n andere taal dan latijn); een tractaat over *de val van Constantinopel*, en nog vele Syrische geschriften zijn, voorzover ons bekend, niet bewaard gebleven. Maar zowel op religieus-historisch, als op literair terrein, moet Andreas toch een belangrijke figuur geweest zijn. Schoutens zegt van hem ²⁾: „Gallus erat natione, patria Flander, doctor eximius et sacrae theologiae in Alma Parisiensi Universitate professor”.

Wanneer wij vragen naar het meest gezochte, en meest verspreide latijnse werkje van deze groep auteurs, dan komt daar zonder enige twijfel voor in aanmerking de *Expositio mysteryorum missae* van WILLEM VAN GOUDA.

Het boekje verscheen in Keulen tussen 1480 en 1486, en telde vóór 1504 reeds 25 uitgaven ³⁾. Een ongehoord groot

¹⁾ H. LAMMENS S. J., *Frère Gryphon et le Liban au XVe siècle*, Parijs 1899. — Terloops zij gezegd, dat de naam in vele vormen voorkomt: Grifven, Gryphon, Griffio, Grypho. Misschien was zijn oer-hollandse naam de Greef.

²⁾ SCHOUTENS, *Martyrologium* 18 Juli.

Literatuur: WADDING, *Sriptores*, Rome 1650 blz. 141. — NAESSEN, blz. 193-195. — DIRKS, blz. 26. — H. LAMMENS S. J., *Frère Gryphon et le Liban au XVe siècle*, Parijs, 1899. — ARTURUS noemt ook hem weer, op eigen gezag, „gelukzalig”. — Over de (verloren) franse vertaling van Garcia de Santa Maria, R. RÖHRICHT, *Bibl. geogr. Palaest.* blz. 121.

³⁾ De KB in Den Haag alleen al heeft 13 exemplaren! Een handschrift berust op het stadsarchief te Keulen.

aantal dus. Uiteraard was het allereerst voor de clerus bedoeld. Groot is het boekje niet. De inleiding wijst de priesters op hun plicht, alles omtrent de waarheden van het Geloof te leren. Dan volgt een Voorbereiding voor de H. Mis (praeparatio ad missam). Schrijver gebruikt in zijn verklaring de rememoratief-allegorische methode. Voor de geschiedenis der Misliturgie kan het werkje ons nog iets leren : de kelkbereiding geschiedde, volgens de Expositie, vóór de H. Mis ; bij het ingieten van wijn en water sprak de priester andere gebeden dan thans. Het Gloria verschijnt nog met de oude tropen. 't Laatste Evangelie van S. Jan wordt nog niet genoemd, ofschoon het toen toch reeds aan 't opkomen was. De auteur gaat de rubrieken uitvoerig na, legt overal de betekenis van het voorgeschrevene uit. Vakmensen zullen zien, dat Willem's verklaringen niet altijd stroken met de gangbare mening : collecte bijv. verklaart hij „(sacerdos) colligit petita populi et offert Deo”, in plaats van „(oratio supra) collectam (plebem)”.

Wetenschappelijk wil het boekje niet zijn. Ook niet onafhankelijk van voorgangers : het steunt veelal op het bekende *Rationale divinorum officiorum* van Willem Duranti. Maar de schrijver is óók origineel, vooral waar hij asceet is, en stichten wil.

Tot zover het werk ; dat, hetzij terloops gezegd, ook wel eens naar de titel op het tweede blad genoemd wordt : *De modo celebrandi* ¹⁾.

Van de schrijver weten we overigens niet veel af. Vrijwel het enige bekende feit is zijn dood : die moet zijn voorgevallen rond 1480.

Bij nader onderzoek hebben we héél wat klippen te omzeilen. Niet alleen zijn er, gelijk we reeds zagen, meerdere schrijvers die zich van Gouda noemen, maar zelfs zijn er verscheiden Willem's van Gouda ²⁾, die we dus niet met de onze moeten

¹⁾ Dit is dus geen apart werk, gelijk HURTER, *Nomenclator* (II 1082) wil.

²⁾ Zo kennen we een Willem van Gouda, óók een Franciscaan, die in 1573 te Geertruidenberg de marteldood stierf ; over wie SCHOUTENS, *Martyrologium* 4 Sept. en *N. Ned. Biogr. Woordenb.* III 483. — Een andere Willem van Gouda schreef *Fabulae Latinae*, Leuven 1517, en gaf een Erasmus uit.

verwarren. Wel kan de onze óók de schrijver zijn van een (derde) palestijnse reisbeschrijving, de *Peregrinationes terrae sanctae... per W. de Gouda anno Domini 1437*¹⁾. Maar Dirks — en met hem Campbell — dwaalt, als hij óók de *Dialogus inter Clericum et Laicum super dignitate regia* (Deventer 1497), op naam van onze Willem stelt. Dit is een werkje van Willem Occam of mogelijk ook Petrus de Bosco.

Een tweede punt waarop te letten valt, is dat juist in die tijd heel wat boekjes verschijnen over de H. Mis, met ongeveer gelijklopende titel, en toch onafhankelijk van elkaar. Alle zijn veel minder bekend en verspreid dan de *Expositio*²⁾.

Dit vooropgesteld, zal echter dankbaar elk resultaat worden tegemoet gezien van het onderzoek naar een auteur, wiens werkje zó snel beroemd en verspreid is geworden, en die bijgevolg ook een grote invloed moet gehad hebben op het religieuse leven van zijn tijd.

Van LUCAS VAN BRUGGE, doctor in de theologie, bezitten we een grote bundel *Sermones viae et veritatis*, gedrukt in 1483. Het zijn 110 preken op alle Zondagen van het kerkelijk jaar, echter aldus samengesteld, dat hij steeds eerst het epistel en evangelie van de Zondag geeft, daarna een verklaring over één of beide. De auteur gaat hierbij zeer scholastiek distingerend te werk. De voorrede, waaruit een grote ootmoed spreekt, zal voorlopig wel de enige bron zijn, die ons iets over de schrijver kan leren: hij schrijft op bevel van zijn overste en op verlangen van sommige confraters; hij vertrouwt niet op eigen talent, maar slechts op de hulp van God. Hij spreekt alleen maar voor „rudibus et nondum exercitatis fratribus”³⁾.

Wij kennen ook nog een groot handschrift met regel en

¹⁾ Den Haag KB handschrift L 27 f. 38a-48b; RÖHRICHT, *Bibl. geogr. pal.* blz. 100.

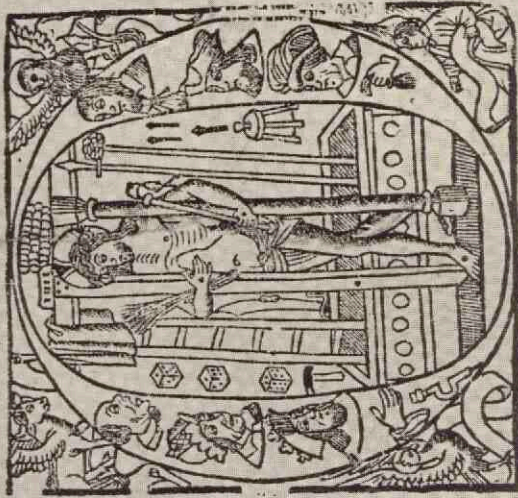
²⁾ Gerard v. d. Goude, *Boeccke van der Misse*; Henricus van Gouda, *Tractatus de Missarum celebratione*; Franciscus van Gouda, *Libellus de missa devotissimus*. En anderen!

³⁾ Exemplaar Brugge, Stadsbibliotheek. — Schrijver niet te verwarren met Franciscus Lucas van Brugge, deken van S. Omer, wiens sermones van 1610 zijn.

Indica michi quem diligit anima
mea ubi pascas. ubi cubes in meridie
ne vagari incipiam post greges sodalium
tuorum Cantico in primo capitulo.

Je edele siel die bruylt
gods haer edelheit an
merkende en beken/
nende dat haer begeer
te wemant vernollen
en mach dan die ghe/
ne die onbegripelicht ondenckelijc is.
Alsoe augustinus ruycht segghende.
O heere ihesu ghebr onsghemaect
mae dij. en onse herte is ongherust tot
dattet in dij rusten mach. Bernardus
seyt O goede ihesu die creatueren mo/
ghen mij bekommeren. mer niet datt
ghit mijn god en mach mij vernollen.
Ende dat was dat onse vader abra/
ham claghende antwoerden als hem
die almogghende here onse god beoel/

testament van S. Franciscus, de Actus, en beschouwingen over de minderbroeders: *de minoribus*. Minstens voor een deel geschreven in 1493, door een zekere JOANNES LAICUS TRAJECTI, die het vervaardigde voor een Limburgs klooster. De schrijver noemt zich ook Broeder JAN VAN MAASTRICHT. Hij kan moeilijk dezelfde zijn als zijn naamgenoot die wij bij Herp ontmoetten. Heel zeker is het werk dat op zijn naam staat, door een minderbroeder geschreven; maar het blijft toch mogelijk, dat een ander de schrijver is en Joannes slechts copiëerde ¹⁾.

Van de *Officia claustralia* of (en) het *Speculum guardianorum* kennen wij slechts het bestaan: het handschrift is zoek ²⁾. Schrijver is HENRICUS VAN DEN BERGHE, een overigens heel bekende figuur in de franciscaanse geschiedenis. Hij was immers sinds 1467 meermalen vicarius provinciaal van de keulse Observantie, daarvóór plaatselijk overste in Antwerpen, en heeft, zowel voor de eerste als voor de tweede Orde, veel nieuwe constituties gemaakt. Hij stierf in 1490, tijdens zijn vierde provincialaat.

¹⁾ Den Haag KB, handschrift 73 H. 35. — Zie ook AFH t. I 1908, blz. 320 en A. J. FLAMENT, *Catalogus der Stadsbibliotheek van Maastricht*, Maastricht 1888, t. 1 in Voorbericht en Bijlagen XVI en XVII sub n. 452.

²⁾ Vroeger was het in Keulen, in het klooster ad Olivas. Zie v. D. HAUTE, *Chronologia* ms. tom. XIV; — SCHOUTENS, *Geschiedenis* blz. 41. — DIRKS, blz. 15. Coll. Franc. Neerl. dl. II 1931, blz. 355.

HOOFDSTUK VII

BELANGRIJKE ONBEKENDEN : DE AUTEURS VAN INDICA MIHI, FASCICULUS MYRRHE EN DE WYNGAERT

Anonymiteit is een bij voorkeur middeleeuwse eigenaardigheid. Ootmoed, en ook mogelijk gelofte van uiterste armoede, heeft ook onze schrijvers dikwijls er toe gebracht : hun eigen geesteskinderen achter de anonymiteit te verbergen. Zo komt het, dat wij herhaaldelijk, op de titelpagina of in het explicit, geen andere aanduiding vinden dan : „van enen devoten broeder vander observancien, wiens naam geschreven moet staan in dat boeck des levens”. Kan dit een teleurstelling zijn voor het zoekend nageslacht : ook déze echt vrome en franciscaanse eigenschap zal het tenslotte weten te waarden..... En de grootheid van het werk wordt er niet minder om. Drie anonieme werken bespreken wij thans afzonderlijk.

A. *Indica mihi*.

„Ce livre... est comme le résumé, la fleur suprême de la dévotion tendre du moyen âge à l'humanité du Christ”. VERNET

Een fijn-gevoeld, literair-mooi werkje bezit de franciscaanse letterkunde in het boekje, dat in 1503 het licht zag onder de titel van „Wandeling der kersten menschen”, doch dat later — en terecht, want ook reeds door de schrijver zelf — naar de beginwoorden *Indica mihi* is geheten ¹⁾.

¹⁾ Het handschrift van *Indica mihi* bevindt zich te Antwerpen in het Minderbroedersklooster. De uitgave hiervan werd bezorgd door SCHOUTENS in 1906. — Hetzelfde werkje onder de naam van *Wandeling der*

Wanneer wij het oorspronkelijke handschrift inzien — de latere uitgaven zijn niet correct — dan kunnen wij gemakkelijk in het werk zes verschillende deeltjes onderscheiden.

1. Overwegingen op Christus' Lijden voor elke dag van de week.
2. De Passie-uurtjes : overwegingen van Donderdagavond 8 uur tot Vrijdagavond 6 uur ¹⁾).
3. Die bloemkijns der passiën.
4. Het wonen in de wonden van Christus (naar Bonaventura).
5. Lijdens-overweging in getijden-vorm.
6. Tractaat over de deugden (naar Bonaventura).

Het handschrift is niet bij toeval aldus in elkander gezet : twee delen zijn uit Bonaventura vertaald, en de vier andere zijn, blijkens citaten en toespelingen, van éénzelfde auteur. Wie dat is ? We weten *iets* : hij ondertekent B. V. en noemt zich zelf „enen armen simpelen mynre broeder oft observant” in Amsterdam.

Reeds Verjans wees er op, dat even later als provinciaal optrad een Bonaventura Vorsel, wiens initialen dus corresponderen met die van de schrijver. Deze Vorsel is echter overigens als auteur geenszins bekend en we komen dus niet verder dan tot een niet onaannemelijke hypothese.

Het boekje is genoemd naar een vers van het Hooglied ²⁾ : *indica mihi quem diligit anima mea*. Diep is de schrijver doorgedrongen in het Lijden van Christus : fijn en piëteit-vol weet hij er over te spreken. Het eerste tractaat staat hierin nog boven de andere : mooi van taal, mooi van plastiek, mooi van devotie, al is het waar, dat ook dit werkje de, overigens kleine, fout vertoont van zoveel middeleeuws werk : de voorstelling

Kerstenmensen, exemplaar Den Haag, KB ; en onder de naam *Wandeling der bloemen*, Den Haag, Mus. Meerm.-Westr. De teksten verschillen onderling enigszins, doch zijn, wat de zaak aangaat, dezelfde. Voor de naam *Indica mihi*, zie handschrift fol. 74b.

¹⁾ Naam door VERJANS gegeven, die hierover in OGE dl. 8 1934, blz. 202-206 schreef.

²⁾ Cap. 1, v. 6.

is wat te realistisch soms voor moderne smaak. Het boekje is ontstaan weer „doer die begheerte der devoeter biecht kinderen. Opdat si hem souden mogen altijd becommeren mitten brudegom der sielen”.

De lof, die Vernet ¹⁾ het toekent, is niet gering : als in 1926 een franse vertaling verschijnt van dit middeleeuws nederlands werkje ²⁾, schrijft hij : „Une des plus riches acquisitions de la littérature spirituelle, en ce XXe siècle, a été l'édition... d'un manuscrit, en vieux flamand, qui fut terminé en 1500 et qui renferme plusieurs opuscules sur la vie et la passion du Christ... Ce livre, qui termine le moyen âge, est comme le résumé, la fleur suprême de la dévotion tendre du moyen âge à l'humanité du Christ”.

Het is zeker te hopen, dat men hier te lande dit, tot nog toe zo weinig bekende, fijnzinnig geestelijk werkje naar waarde gaat schatten en dat, waar reeds een moderne franse vertaling aanwezig is, óók een moderne nederlandse uitgave spoedig moge verschijnen. Die zal dan gebaat worden door de vele opmerkingen en aanwijzingen welke, in verband met een eventueel nieuwe uitgave, over dit boekje zijn geschreven.

B. *Fasciculus Myrrhae.*

„een seer sonderlinghe ende devote materie van die passie ons heren...”.

Ook de schrijver van dit zeer uitgebreid en omvangrijk werk is ons niet bekend. Hij noemt zich slechts een Minderbroeder van de keulse provincie ; zijn boek, dat in 1517 verscheen ³⁾, moet wel spoedig grote opgang gemaakt hebben.

In drie delen handelt het over Christus' Lijden. Het eerste spreekt „van de diepheyt ofte diepe swaerheydt des ghebenedijden lijdens ons Salighmakers Jesu Christi”, dat de auteur dan beschouwt als lichamenlijk en ziele-lijden. Het tweede deel, handelend over „het Bondelken van myrrhe”, is een algemene

¹⁾ *La Spiritualité médiévale*, Paris, Bloud et Gay 1929, blz. 41.

²⁾ *Indica mihi. Très pieuses méditations*, par Maria Magd. Saeyens. Paris 1926.

³⁾ Exemplaar te Den Haag, KB.

methode om het Lijden van Jesus vruchtbaar te overwegen. Het laatste en uitvoerigste deel wordt gevormd door een complex van getijden : praktische oefeningen dus.

De provinciaal Weynsen, die de uitgave bezorgd heeft, is echter geenszins de schrijver. Naar deze zoeken we vergeefs. Verjans heeft eens de veronderstelling geopperd dat Hendrik van Santen de auteur zou zijn ¹⁾, maar daar is geen redelijk bewijs voor aan te halen. Een andere hypothese onderstelt als auteur Jan van Alen, omdat achter diéns werk — vertaling van de *Contemplationes Idiotae* — gewoonlijk een fragment van de *Fasciculus* volgt, onder de titel van „noch een danbaerheit van die geheele passie” ²⁾. Maar, allereerst komt die Danbaerheit héél veel voor ; bovendien, we moeten voorzichtig zijn met dat argument : inschuivingen en overnemingen zijn in de middeleeuwse boeken immers aan de orde van de dag.

De titel is weer ontleend aan 't eerste hoofdstuk van het Hooglied : *Fasciculus myrrhae dilectus meus mihi inter ubera mea commorabitur*. Een simpel samenspraakje-op-rijm tussen het spinnend vrouwtje en Christus gaat aan 't werk vooraf.

Zeldzaam is het boek niet : er zijn zeer veel uitgaven van verschenen. Dat het succes had, blijkt uit het feit dat reeds zeventien jaar na 't verschijnen een spaanse vertaling uitkwam ³⁾. Van de Hollandse tekst verscheen weer in de zeventiende eeuw een „moderne” uitgave, door p. Cauwe. Waarom — en of? — het boek op de index geplaatst werd, is een raadsel. Niets stuitends of stotends valt er in te ontdekken ⁴⁾.

C. *De Wijngaert*.

„Lof wapendragere van Christus wonden”.

In 1518 verscheen te Antwerpen een werk, dat èn om zijn

¹⁾ Verslag Congres OGE dl. 4 1930 te Nijmegen.

²⁾ OGE dl. 7 1933, blz. 352-356.

³⁾ *Fasciculus Myrrhe. En el qual devotamente se trata de los misterios de la sacratissima passion de nuestro redemptor Jesu Christo*. Sevilla 1534.

⁴⁾ SEPP, *Verboden lectuur* blz. 82 geeft het op als staande op de index van Karel V. — Zie nog E. W. MOES, *De Amsterdamsche Boekdrukkers*, Amsterdam 1900, I blz. 27 noot 2. — Er zijn overigens meerdere „*Fasciculus Myrrhe*”.

inhoud en om zijn historie een uitzonderlijke plaats inneemt : *De Wijngaert van Sinte Franciscus* „vol schoonre historien legenden ende deuchdelycke leeringhen allen menschen zeer profijtelyck”. Het is een lijvige postincunabel, een verzamelwerk, waarin, zo niet alle, dan toch zeer veel van de in de literatuur bekende franciscana te vinden zijn.

Drie grote boeken vormen te samen de inhoud. Het eerste bevat levens van Franciscus en van zijn meest beroemde volgelingen : Clara, Ivo, koning Lodewijk, Graaf Elzearius en koningin Elisabeth ; benevens de Portiuncula-geschiedenis en Sinte Franciscus Souter. Het tweede : de historie der eerste martelaren van de Orde ; van Bonaventura, Lodewijk (bischop), Antonius van Padua en Bernardus. Het laatste boek verhaalt feiten en omstandigheden uit de gouden eeuw van het franciscanisme, en sluit met een kalender. Aan 't begin en 't slot van het geheel staan refereinen — teken des tijds — met de stok : lof wapendragere van Christus wonden.

De bron van deze machtige compilatie is geheel de franciscaanse literatuur : *Speculum perfectionis*, *Actus beati Francisci*, *Legendae*, *Fioretti*, *Liber conformitatum*. Wie dus op de hoogte wil komen van wat er aan franciscaanse literatuur bestaat, vindt hier een zeer uitgebreide verzameling.

De auteur is niet bekend. Zéker is het een Minderbroeder : dat blijkt uit alles : zijn minutieuse kennis van Orde en ordesgebruiken, zijn belesenheid in die literatuur, zijn aanvoelen vooral van de franciscaanse geest. Dr. Kruitwagen O. F. M. — die over deze Wijngaert twee belangrijke artikelen schreef ¹⁾ — heeft het vermoeden geuit dat de schrijver zou zijn de reeds besproken Cornelius van Zierikzee : wat intussen slechts een veronderstelling blijft.

Wie de Wijngaert leest, zal er niets in bespeuren, dat niet volledig overeenkomt met de geest van het Franciscanisme, de geest die we het zuiverst aantreffen in de beroemde *Fioretti* : vol eenvoud, vol legende, vol poëzie, vol naïviteit. Dit is van belang, omdat aan deze Wijngaert een niet onvermakelijke historie is verbonden.

¹⁾ In *Neerlandia Franciscana* 1914, blz. 43vv. en blz. 135vv.

In de Delftse stadsbeschrijving van Dirck van Bleysweyck ¹⁾ lezen we dat de Wijngaert zou zijn „een boek 't welk de franciscanen allerwegen op doen soecken en om groot geldt inkooopen ten eynde zij deselve aan het vuyr mochten op-offeren ende alle uyt de wereldt helpen, overmits aldaer beschreven staen niet alleen belachelyke, ja walchgelyke, maer ook verfoeyelijcke en abominabele saecken; gelyck ook volgepropt en schaterende is van oneyndelyck veel absurditeyten, beuselingen, frivole en fabuleuse vertellingies, gelyckende nae historitjes daer de vrouwluyden kinderen mee in slaep praten”.

Dus geen kleinigheid. — Hoe onze brave Dirck hieraan komt? — We kunnen aanstonds toegeven, dat de geest van de Wijngaert lijnrecht tegenover de zijne staat. Het gevoel voor de schoonheid van Franciscus' wondermooi leven en van het zonnige franciscanisme lag en ligt zeker ook ver, ver af van de geest der Hervorming. Het zal enkele eeuwen duren, voordat de ijskorst ontdooit — voordat Franciscus ook bij niet-katholieken die algemene bewondering en liefde ontvangt, welke geheel de wereld hem thans toedraagt. Maar, het praatje is gelóófd: de Minderbroeders, werd verteld, kopen alle exemplaren op, om ze te verbranden... De weerlegging is tamelijk eenvoudig: van géén postincunabel zijn zóveel exemplaren over als van de mooie, volle, zonnige „Wijngaert van Sinte Franciscus” ²⁾.

¹⁾ DIRCK VAN BLEYSWEYCK, *Beschryvinge der Stadt Delft*, Delft 1667, f. 339. Reeds te vinden in Neerlandia Franciscana.

²⁾ Aldus het oordeel van de vakkundige bij uitstek, p. KRUITWAGEN. Hij noemt alleen reeds de exemplaren van Den Haag KB, en Mus. Meerm.-Westr., Leiden, Woerden, Megen, Venray, Weert, Haren, Haarlem, Wittem e.a.

HOOFDSTUK VIII

DE ZESTIENDE EEUW : VAN DIRK COELDE VAN MUNSTER TOT JAN GLAPION

„Es galt als die klarste und treffendste Zusammenfassung der Hauptbegriffe des Glaubens, als eine literarische Grosztat, als eine neue Kunst“.

Aldus beoordeelt Groeteken ¹⁾ het hoofdwerk van de thans te bespreken Minderbroeder : de *Kerstenspiegel* van DIRK COELDE VAN MÜNSTER.

ZIJN LEVEN

Hij is, zoals zijn naam reeds aanduidt, van Münster in Westfalen afkomstig, waar hij omstreeks 1435 werd geboren ; zijn nu en dan voorkomende naam Dirk van Osnabrück dankt hij slechts aan de geboorteplaats van zijn vader.

Heel zeker is hij eerst Augustijn geweest — een kleine reminiscentie daaraan vinden we in sommige Spiegeluitgaven — maar tamelijk spoedig, omstreeks zijn twintigste levensjaar, ging hij over naar de Minderbroeders. Weldra kreeg hij hier de naam van geleerd, ijverig en heilig religieus ; niemand minder dan Erasmus heeft dit met ronde woorden verkondigd ²⁾.

Meermalen stond hij aan het hoofd van kloosters, en vele

¹⁾ In zijn zeer mooie monografie *Dietrich Kolde von Münster. Ein Held des Wortes und der Tat in deutschen Landen*. Kevelaer 1935.

²⁾ In een brief aan Carolus Utenhoven van 9 Aug. 1532. „Novi ante annos pene XI fratrem Theodoricum Monasteriensem. Is numquam ibat, nisi conciatum, nec usquam cepit cibum corporis nisi ubi seminabat animi cibum. Interdum invitabatur in aedes divitum, sed in iisdem morabatur decem aut octo dies si quae magna spes fructus affulsisset. Alio vocatus excusabat..... Quam vero non gravis hospes erat vir ille pius! In extremis

huizen wist hij door zijn overredend woord voor de Observantie te winnen. Als vele van zijn confraters in binnen- en buitenland, maakte ook hij zich verdienstelijk door als bemiddelaar op te treden bij burgertwisten. Zijn glorie nam nog toe, toen het dankbare nageslacht hem óók maakte tot een held van naastenliefde in de bekende pest-epidemie van 1489-1490 te Brussel, waar hij, toen de meeste priesters uit angst voor die ellende gevluht waren, verlof gevraagd zou hebben aan burgerlijke en kerkelijke overheid, om midden op Brussel's mooie markt een nood-altaar op te richten, en van daaruit zijn heldenwerk te beginnen. Alle ons bekende gravures en schilderijen stellen hem dan voor : met de kelk in de rechterhand, schel in de linker, stola om de schouders, lantaarn aan het koord, rondgaande om de zieken bij te staan. Twee jaar zou die taak geduurd hebben ; toen week de gesel Gods.

De latere geschiedenis echter heeft wat gematigder geoordeeld. Het getal gestorvenen is zeer overdreven. Het feit van Dirk's verpleging vinden wij nergens vermeld, de kronieken spreken er niet van ; alleen het onderschrift van het borstbeeld in de kloosterkerken te Leuven en Brussel, welke van latere datum zijn, geven aanwijzingen in die richting. Er zal een kern van waarheid zijn, doch zekerheid hebben wij niet ¹⁾).

Volgens de meeste schrijvers — en de bibliografie rondom Coelde is gróót — heeft Dirk zestig jaar lang in de Orde geleefd. Als Brugman genoot hij de faam van machtig predikant : in 1492 benoemde de Keulse bisschop hem tot predicator generalis in zijn gebied. Maar in 1502 keerde hij weer terug naar België, dat hem tot een tweede vaderland was geworden, en bracht nog zijn laatste kloosterjaren door in actieve dienst, als gardiaan van Bootendaal (bij Brussel) en Leuven. Hier stierf hij, op héél hoge leeftijd, nog een onverwachte dood : nadat hij diezelfde dag nog twee predikaties had gehouden.

aedibus juxta posticum elegerat sibi cellulam, nec aliud ab opulento viro sibi dari passus est, quam panem cibarium et cerevisiam frigidam. Ignem recusabat..." Epistolarum D. E. R. Londen 1642, lib. XXVII ep. 5, col. 1493-1496.

¹⁾ Zie hiervoor A. G. DEMANET, *La Peste de Bruxelles en 1489 et le Père Thierry de Munster*, in *Précis historiques* 27 (1878), blz. 165-178.

Dit alles vormt echter niet Coelde's belangrijkste literaire arbeid : al is dan de Kerstenspiegel, in zijn kwaliteit van Catechismus, zeker het meest invloedrijk geweest.

Het hoogst staan zijn : *Sermoenen*. Zij zijn pas in de latere tijd aan 't licht gekomen : in 1907 werd een der voornaamste handschriften ontdekt.

Een Sermoen, op 't feest van S. Bernardinus gehouden, handelt over de liefde Gods. Coelde onderscheidt negen graden, en dat in drievoudige hiërarchie : de beginnende, de „was-sende”, de volmaakte Liefde. 't Is een zeer fijne diepzinnige beschouwing, waarbij hij toont, als Franciscus van Assisië, een grote liefde te hebben voor Gods mooie natuur. Zijn aanspraak luidt stereotiep : „Vrienden !” De theorie van de intelligenties — Origenes, Dante ! — houdt ook Coelde volkomen middeleeuws vast. En zijn enig doel is de aansporing : „Och vrienden, laet ons voortaan de sunden laten”.

Een ander Sermoen, dat gehouden werd op 't Octaaf van 's Heren Hemelvaart, begint over het Geloof, eindigt met de Liefde : een lange beschouwing over het Christendom, rijk geïllustreerd met voorbeelden uit het Evangelie. 't Is minder diep dan het eerste, en ook voor 't moderne oor of oog wat tē vol geladen met enumeraties, maar overigens toch zeer belangrijk en mooi.

Meer voor de praktijk bedoeld is het sermoen over lauwheid in geestelijke zaken ; over waakzaamheid ; over Gods Barmhartigheid. Van een aantal sermoenen over verschillende onderwerpen is Coelde's auteurschap niet te bewijzen : Groeteken acht het echter hoogst waarschijnlijk ¹).

te Trier, Stadsbibl. — *Devoot boecxke* CAMPBELL, *Ann.* 303-594a. Het verscheen te Antwerpen in 1499. — DIRKS geeft nog een uitgave op, blz. 23, van Leuven. Een exemplaar heb ik niet in handen kunnen krijgen : vóór de oorlog 1914-18 was er nog een in Leuven, maar is sindsdien vermist. Verbrand ? — Zie ook nog GROETEKEN, blz. 138-140.

¹) Over de ontdekking van een handschrift zie G. DES MAREZ, *Lettres spirituelles intéressantes le couvent de Diepeveen*, in *Revue des bibliothèques et archives* t. V 1907, blz. 439-445 ; het handschrift (dat nog méér bevat) is niet van Coelde zelf.

Het handschrift te Brussel, Stadhuis nr. 2915, bevat de volgende sermoenen :

Dichter.

Eén mystiek gedicht heeft Coelde gemaakt, dat hoog uitsteekt boven zijn andere, verspreide gedichten; en dat alleen reeds ons het recht geeft, Coelde dichter te noemen. Het is zijn bekend en beroemd: *Och edel siel wilt merken*.

In een en twintig strofen geeft Coelde hier een prachtige beurtspraak tussen de ziel, de engel en de bruidegom. Hier „klingt... in erschütternder Weise die Angst des Seelenbräutigams um seine oft so leicht zu betörende Braut, deren geistige Auge er für die vielen Wohltaten Gottes in der Schöpfung und Erlösung zu schärfen sucht" ¹).

Ja, een model van een mystiek liefdes-lied! De bruidegom, die het hoofd-aandeel heeft in de wisselzang, put zich uit in het aanbrenge van motieven om de ziel voor zich te winnen en van zijn rivaal, de wereld, af te brengen: nu eens smekend en vragend; dan enumererend en overtuigend. En de ziel geeft zich gewonnen.

Zijn overige gedichten, als we ze zo mogen noemen, zijn gewijd aan de catechismus (de tien geboden; de drie uitersten; lof van het Lijden) en zijn als zodanig dus niet heel belangrijk, tenzij voor wie een studie wil maken van de geschiedenis der gebedsformulieren.

Van „Een suyverlyck boecxken (met) veel schoonder ley-

-
- fol. 71-79b Over de volkomen liefde Gods.
 - 79-88b Over het Geloof.
 - 89-93 Over Gods Barmhartigheid.
 - 93-102b Over Zelf-waakzaamheid.

Deze reeds gepubliceerd NAK. Nieuwe Serie IV (1906-7), blz. 302-38 en 388-409 door BRINKERINCK. — GOYENS, blz. 55-91.

Het handschrift in de Württembergische Landesbibl., Cod. théol. et phil. 141 B (geschr. 1477) bevat:

fol. 21-39 Tegen de lauwheid.

Wat volgt, is naar GROETEKEN vermoedt, óók van Coelde:

- fol. 1-16 Over het H. Sacrament.
- 45-98 Een aangename leringhe.
- 98-101 De gulden berg.
- 102-133 Een verhandeling over de kok.

¹) GROETEKEN, blz. 164.

Dit alles vormt echter niet Coelde's belangrijkste literaire arbeid : al is dan de Kerstenspiegel, in zijn kwaliteit van Catechismus, zeker het meest invloedrijk geweest.

Het hoogst staan zijn : *Sermoenen*. Zij zijn pas in de latere tijd aan 't licht gekomen : in 1907 werd een der voornaamste handschriften ontdekt.

Een Sermoen, op 't feest van S. Bernardinus gehouden, handelt over de liefde Gods. Coelde onderscheidt negen graden, en dat in drievoudige hiërarchie : de beginnende, de „wassende“, de volmaakte Liefde. 't Is een zeer fijne diepzinnige beschouwing, waarbij hij toont, als Franciscus van Assisië, een grote liefde te hebben voor Gods mooie natuur. Zijn aanspraak luidt stereotiep : „Vrienden !“ De theorie van de intelligenties — Origenes, Dante ! — houdt ook Coelde volkomen middeleeuws vast. En zijn enig doel is de aansporing : „Och vrienden, laet ons voortaan de sunden laten“.

Een ander Sermoen, dat gehouden werd op 't Octaaf van 's Heren Hemelvaart, begint over het Geloof, eindigt met de Liefde : een lange beschouwing over het Christendom, rijk geïllustreerd met voorbeelden uit het Evangelie. 't Is minder diep dan het eerste, en ook voor 't moderne oor of oog wat tē vol geladen met enumeraties, maar overigens toch zeer belangrijk en mooi.

Meer voor de praktijk bedoeld is het sermoen over lauwhoed in geestelijke zaken ; over waakzaamheid ; over Gods Barmhartigheid. Van een aantal sermoenen over verschillende onderwerpen is Coelde's auteurschap niet te bewijzen : Groeteken acht het echter hoogst waarschijnlijk ¹⁾.

te Trier, Stadsbibl. — *Devoot boecxke* CAMPBELL, *Ann.* 303-594a. Het verscheen te Antwerpen in 1499. — DIRKS geeft nog een uitgave op, blz. 23, van Leuven. Een exemplaar heb ik niet in handen kunnen krijgen : vóór de oorlog 1914-18 was er nog een in Leuven, maar is sindsdien vermist. Verbrand ? — Zie ook nog GROETEKEN, blz. 138-140.

¹⁾ Over de ontdekking van een handschrift zie G. DES MAREZ, *Lettres spirituelles intéressantes le couvent de Diepeveen*, in *Revue des bibliothèques et archives* t. V 1907, blz. 439-445 ; het handschrift (dat nog méér bevat) is niet van Coelde zelf.

Het handschrift te Brussel, Stadhuis nr. 2915, bevat de volgende sermoenen :

Dichter.

Eén mystiek gedicht heeft Coelde gemaakt, dat hoog uitsteekt boven zijn andere, verspreide gedichten; en dat alleen reeds ons het recht geeft, Coelde dichter te noemen. Het is zijn bekend en beroemd: *Och edel siel wilt mercken*.

In een en twintig strofen geeft Coelde hier een prachtige beurtspraak tussen de ziel, de engel en de bruidegom. Hier „klingt... in erschütternder Weise die Angst des Seelenbrautigams um seine oft so leicht zu betörende Braut, deren geistige Auge er für die vielen Wohltaten Gottes in der Schöpfung und Erlösung zu schärfen sucht" ¹⁾.

Ja, een model van een mystiek liefdes-lied! De bruidegom, die het hoofd-aandeel heeft in de wisselzang, put zich uit in het aanbrengen van motieven om de ziel voor zich te winnen en van zijn rivaal, de wereld, af te brengen: nu eens smekend en vragend; dan enumererend en overtuigend. En de ziel geeft zich gewonnen.

Zijn overige gedichten, als we ze zo mogen noemen, zijn gewijd aan de catechismus (de tien geboden; de drie uitersten; lof van het Lijden) en zijn als zodanig dus niet heel belangrijk, tenzij voor wie een studie wil maken van de geschiedenis der gebedsformulieren.

Van „Een suyverlyck boecxken (met) veel schoonder ley-

fol. 71-79b Over de volkomen liefde Gods.

79-88b Over het Geloof.

89-93 Over Gods Barmhartigheid.

93-102b Over Zelf-waakzaamheid.

Deze reeds gepubliceerd NAK. Nieuwe Serie IV (1906-7), blz. 302-38 en 388-409 door BRINKERINCK. — GOYENS, blz. 55-91.

Het handschrift in de Württembergische Landesbibl., Cod. théol. et phil. 141 B (geschr. 1477) bevat:

fol. 21-39 Tegen de lauwheid.

Wat volgt, is naar GROETEKEN vermoedt, óók van Coelde:

fol. 1-16 Over het H. Sacrament.

45-98 Een aangename leringhe.

98-101 De gulden berg.

102-133 Een verhandeling over de kok.

¹⁾ GROETEKEN, blz. 164.

senen in latijn ende duytsche" heeft Coelde alléén maar de eerste uitgave van 1508 bezorgd; latere, op de index van Karel V gezet, zijn met protestantse liederen vermeerderd ¹⁾).

Latijns werk heeft Coelde niet geschreven. „De proprietate monastica", op naam van Theodoricus de Monasterio, verscheen reeds vroeger en kan dus niet van Coelde zijn, gelijk Verjans al bewezen heeft.

En dat hij op verzoek van Herman van Keulen „De passione Domini" vervaardigde, is lang niet zeker: daarmee kan heel goed bedoeld zijn het, enig bekende, nederlandse werkje van zijn hand over het Lijden ²⁾).

Van de thans volgende Minderbroeder GERRIT VAN DER GOUDE, weten wij weinig. Dat hij van Gouda afkomstig is, leert ons de traditie. En ook de naam van de auteur boven de eerste uitgaven vermeldt dit feit.

Overigens geldt het hier een man, wiens werk wij heel goed, wiens persoon wij heel onvoldoende kennen.

Het enige, wat wij méér weten dan het bovengenoemde is, dat hij geleefd heeft in 't eerste begin van de zestiende eeuw. En déze dan schreef dat hoogst merkwaardige boekje, dat in de literatuur bekend staat als: *Boecxken vander Misse*.

Het is zeker een werk, dat in belangrijkheid staat naast de Kerstenspiegel, want na de eerste uitgave van 1506 volgen de nieuwe drukken elkaar in versneld tempo op. En 't werd al heel gauw vertaald, in 't engels en in 't frans: „l'Interprétation

¹⁾ CHR. SEPP, *Verboden lectuur*, Leiden 1889, blz. 79.

²⁾ Over *De proprietate monastica*. OGE dl. 7 1933, blz. 350vv. — Over *De passione Domini*, FL. LANDMAN in *Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters*, Münster 1900, blz. 11-12. — *Literatuur*. Behalve 't reeds vermelde: A. BIERBAUM, *Diedrich von Münster*, Münster 1926. — B. BOCKHOLT O. F. M., *Theodorich von Münster*, Münster 1915. — A. G. DEMANET S. J., in *Précis Historiques* 27 (1878) blz. 165-178. — Zie ook DE BIEKORF 1931, blz. 144-148 en RHE t. XXV 1929, blz. 594. — Over de *Kerstenspiegel*, A. TROELSTRA, *Stof en methode*, passim. — Over zijn verzen J. KNUITTEL, *Het geestelijk lied in de Nederlanden vóór de Kerkhervorming*, Rotterdam 1906, passim.

Dat. xxxi. artikel der misse is.

Hoe dat die priester staende inr middē vanden outaer keert hem omē doente sijn handen vā een ende seyt. **Dñs vobiscum.** Dat bewijst ons. hoe dat xps ihūs nae dat hi verreesen was vāder doot so heuet hi hē sijn discipulē vertoonē. staende inr middel vā hē leggende. **Par vobis. Pat is. Biede sp met v.** Ende met dien so thoonde hi sijn handen ende voeten die waren doorwont

et signification de la messe" dateert al van 1529 ¹⁾). Het werkje is geheel verschillend van „Tractatus de expositione Missae" van Willem van Gouda, en geen vertaling hiervan.

Staat het dus in populariteit bijna gelijk met de Kersten-spiegel, de inhoud is veel belangrijker: om het vele opmerkelijke dat we daar aantreffen. 't Is een uiteenzetting, allegorisch-ascetisch, van alle plechtigheden der H. Mis, met ingevoegde gebeden. De indeling is, als had de auteur van Dante afgekeken, drie maal drie en dertig capitteltjes, met een proloog. Uit deze laatste blijkt, dat Gerrit schreef op verzoek van de Collaciebroeders en andere devote lieden.

Het eerste boek handelt dan over de leer der H. Mis en de praktijk van het Mishoren, het volgende bestaat voornamelijk uit gebeden, het laatste gaat meer in 't bijzonder over Biecht en H. Communie.

Mooi en simpel geeft de schrijver de historie van 't ontstaan der Liturgie. Hij komt op voor verschillende dogmatische waarheden. — Bij de redenen, die van 't Mishoren op Zondag excuseren, noteert hij ook de nupturi — bekende kwestie in de katholieke moraal.

Interessant zijn de usances en gewoonten van die tijd:

„ten derden so sellen diegene die misse willen horen *haer voghelen* ende *hare honden* te huys laeten buten der kercken. In genen huysen ofte cameran en mach men misse lesen ten si met oerlof vanden bisscop behalven dye broeders vanden prekers ende die minrebroeders oerden..." (I cap.III).

De misdienaars van die tijd schijnen al ras-echte hollandse jongens geweest te zijn: behalve de gewone voorschriften van attentie en reverentie staat er ook:

„item so sal die diender hem wachten van *veel hoestens* ende *spuwens*..... ende keren den *honden* ende den *beesten vanden outaer*" (I cap.XXVII).

¹⁾ Een exemplaar van het Boecxken bevindt zich te Den Haag KB; er zijn nog vele andere bewaard. Exemplaar franse vertaling 1529 te Parijs BN. — De engelse Alcuin-club gaf een prachtige nieuwe uitgave er van: *The Booklet of the Mass, by brother Gerrit vander Goude 1507. The 34 plates described and the explanatory text of the Flemish Original translated by Perry Dearmer, London 1903.*

Dat 's schrijvers interpretatie óók wel eens wat èrg persoonlijk is — en 'n beetje ondeugend — blijkt uit een visie als deze :

„Dat tweede artikel der missen es hoe dat dye priester gaat uter sacristie naden outaer mitten diaken ende subdiaken ende aldaer blijft hi staen tusschen hen beiden. Dat bewijst ons dat Ihs was gheboren tusschen josef ende maria ende *gheleit tusschen den os ende den ezel*” (ib.).

Maar, dit zijn details die slechts bijkomstig zijn en een gedeeltelijke indruk geven. De auteur staat hoog, en is zeer bedreven in de kerkelijke en profane literatuur, blijkens zijn veel citeren van Augustinus, Gregorius, Ambrosius, Bonaventura, Avicenna e.a.

Een prachtig monument in de Geschiedenis der middeleeuwse spritualiteit is dit Boecxke vander Misse van deze Goudse Franciscaan ! ¹⁾).

JAN ELEN schreef een boekje dat in 1518 uitkwam en geheten is *Der ghemeenten biechte*. Het is een klein en bescheiden werkje, dat een declaratie bevat van de tien geboden en de (toen nog) negen der H. Kerk ; èn van de zeven hoofdzonden, terwijl het corpus gevormd wordt door een biecht-model ²⁾. Weer heel leerzaam is het voor de tijdsomstandigheden : als er een *b.* staat achter het geval, betekent dat *ban* ; *p.* is *paus nodig*, enz. Ook geeft schrijver nogal scherpe kritiek.

„Vele prelaten of oversten beletten meer dan si arbeiden om die salicheit van haer ondersaten”.

Interessant is de waarschuwing van de auteur tegen het lezen van de bijbels in de landstaal (onvolcomelic overgheset”). Of hiermee bedoeld is de *bibel int corte* van 1513 blijft nog onbeslist.

Een bijna-naamgenoot — mogelijk identiek ? — is JAN VAN ALEN, de vertaler van de *Contemplationes idiotae*, van Ray-

¹⁾ *Literatuur* : N. Ned. Biogr. Woordenb. III 484. — GRAESE, *Trésor* t. VII blz. 337. — SCHOUTENS, *Martyrologium* 7 Mei ; e.a.

²⁾ Een exemplaar te Den Haag KB. — Zie R. PENNINGCK, in *Het Boek* 1930, blz. 180-182.

mund Jordan (verondersteld althans dat hij de auteur is : immers, vroeger is het reeds anoniem verschenen). Deze Minderbroeder, die biechtvader was van de Clarissen te Mechelen en Antwerpen, overleed in 1541. De vertaling is volbracht op verzoek van Matthias Weynsen van Dordrecht, zijn overste, van wie hij in de Inleiding getuigt, dat hij „altijt naerstich is om deuchdelijke boecken int licht te brengen”. Ja, dat was Weynsen : we zullen later zien, dat hij de geestelijke vader is van zeer veel devote boeken.

Met veel ijver heeft Van Alen zich van zijn taak gekweten. De zes boeken der *Contemplationes* ¹⁾ resp. over de Liefde, Maria, het Geduld, de Levensstrijd, de Onschuld, de Dood, die te samen één geheel vormen, zijn keurig verdietst. Van 's schrijvers ootmoedige mening dat hij zijn zware arbeid „met die gracie Godts slechtelycken ende simpelleycken ghedaen” heeft, nemen we gaarne nota, zonder die al te zwaar te tellen.

MARTIN VAN DER GOUDE, die gardiaan was van 't klooster in Delft 1520, bezorgde een gebeden-verzameling, die de enigszins wijdloperige, maar in ieder geval aanlokkelijke titel draagt : *devoet boecxken voor alle devote personen die gaerne sonder vegevier ten hemel comen souden*. Het is uiteraard een weinig belangrijk en niet veel beduidend boekje : getijden van de Passie, Alfaat-collectie, gebeden, Kruiswegoeffening. Voor de geschiedenis van de Minderbroedersorde is alleen van belang het hoofdstuk over : graciën, privileges enz. Eveneens ook de oefening van de zeven bloetstortingen : een franciscaanse devotie, waarvan de oorsprong nog niet zeker is. Overigens volstaan we met het werkje te noemen ²⁾.

¹⁾ „Contemplatorii libelli cuiusdam pii ac sancti viri qui se non alio quam idiotae nomine prodit”. Aldus in de voorrede van de uitgever. Een latijns exemplaar is in 't bezit van p. VERSCHUEREN te Alverna-Wychen. Exemplaar nederlandsche vertaling in 't Minderbroedersklooster te Antwerpen. Eerste uitgave is van 1535. Zie ook : HURTER, *Nomenclator* II 723. — SCHOUTENS, *Martyrologium* 7 Oct.; OGE dl. 7 1933, blz. 355. — De *Danckbaerheit van die gehele passie ons Heren* welke dikwijls achter de *Contempl.* staat, is een gedeelte van de *Fasciculus Myrrhe*.

²⁾ Gedrukt te Delft (1521?). — Een exemplaar bevindt zich te Antwerpen, in Museum-Plantijn.

Belangrijker is de figuur van THOMAS VAN HERENTHALS : gardiaan van Yperen, predikant inde Sint Maarten aldaar en lector in de Theologie. Beroemd zijn de sermoenen, welke de grondslag vormen van zijn werk. Daar hij kort na het beëindigen van zijn handschrift stierf (1530), werd het door een confrater — de grote Titelmans — in 1532 uitgegeven.

De *Spieghel des kerstenlevens* is een gelegenheidswerk, bestemd voor leken, en veelvuldig verspreid. Het vond zijn ontstaan in de opkomende beweging. 't Boek bevat twee delen : de tien geboden — de zeven sacramenten. Zeer symmetrisch is het opgebouwd : elk gebod in drie gelijkmatige onder-delen (verklaring ervan, eisen, zonden ertegen); zo ook elk sacrament (betekenis ervan, zijn vruchten, de voorbereiding er toe). Eigenaardig is het, dat de schrijver steeds de ongewone term bezigt : „ons Vader Jesus”.

De verklaringen zijn wèl volledig. Laat iemand eens trachten, hier nog een woord tussen te krijgen :

„God beveelt dan dat ic nemmermeer noch hooren noch sien noch rieken noch smaken noch tasten noch beseffen oft gevoelen noch spreken noch swijghen noch eten noch drincken noch slapen noch waken noch doen noch laten noch gaen noch staen noch sitten noch ligghen noch rusten noch roeren en sal daer in ic weet dat ic hem mede soude vergrammen” (cap. XX).

Zeer nauwkeurig is hij in 't beschrijven van de vrije wil.

Zijn werk is ook wel weer interessant voor cultuur en modevorsers :

„Ende dan behangen met silver met goude met costeliken anderen bagen ende iuweelen. Ende dan de cleeds so vol van rieckenden substancien ende tlichaam met damastwater ende noch vele costelycker so rieckende te maken dat men de locht gheware wort achter straten ic weet hoeverre” f. 116).

Dikwijls klaagt de auteur over wantoestanden in wat hem heilig is :

„Ick schame mi te scrijven die oneere die ic selve hebbe ghesien den heylighen doopsel geschien enden den geck ende spot die ic hebbe hooren toedraghen den heylighen vermsel...” (f. 136).

Een *geloofsbelijdenis* in tien artikelen, door hem reeds opge-

steld in 1519, tegen de nieuwe stroming, is in latere drukken achter de Spiegel gevoegd ¹⁾).

Herenthals is angstvallig orthodox in zijn werk.

Van de Spiegel verscheen in 1549 een latijnse vertaling, door de Minderbroeder Zeegers vervaardigd ²⁾).

Ten slotte : er schijnt nog een ander werkje, genaamd *Een corte declaracie van de tien geboden* onder de naam van Thomas van Herenthals te zijn uitgegeven ; gepuurd uit zijn preken te Brugge. Daar onze auteur echter in de proloog op de Spieghel hiertegen protesteert en het boekje beslist van de hand wijst, mogen we het niet het zijne noemen ³⁾).

Zuiver didactisch zijn de werkjes van LUDOLPHUS NICOLAI VAN ZWOLLE, die vicarius is geweest in 't klooster van Kampen, en van wie wij verder slechts weten dat hij in 1541 te Brussel overleed.

Wij bezitten van hem : *Die beduydinghe der Misse*. Een tractaatje dat „nae die meyninghe der heyligher apostelen ende de discipulen Christi ende van die oude ende eerste doctoren” de H. Mis bespreekt. Biezonder mooi kunnen we het niet noemen, maar 't is ook geheel pretentie-loos. 's Schrijvers grootste verdienste is zijn belesenheid in de geschriften der Kerkvaders ; voor 't overige is het een tamelijk minutieuse uiteenzetting van alle delen der H. Mis.

Een „*Tractaetken van vier wercken der liefden die Christus aent cruyce volbracht heeft*”, is óók een Mis-verhandeling : althans is het de bedoeling van de auteur, dat door het bijwonen der H. Mis de devotie tot het H. Kruis zal groeien ; hij wil de christenen door dit Mis-boekje daarbij tegemoet komen.

Eêrst door Ludolphus zelf in 't latijn geschreven, daarna

1) Nog niet achter die van 1532.

2) *Speculum vitae christianae*. Antwerpen 1549.

3) Exemplaren van de *Spiegel des Kerstenlevens* vele ; o.a. Den Haag. KB. — *Literatuur* : NAESSEN, *Franciscaansch Vlaanderen*, blz. 211. — SCHOUTENS, *Martyrologium* 28 Dec. — A. TROELSTRA, *Stof en methode der catechese in Nederland vóór de reformatie*, Groningen 1903, passim. — A. TROELSTRA, *De toestand der catechese in Nederland gedurende de vóór-reformatorsche eeuw*. Groningen 1901, passim. — *Franciscaansch Leven* dl. 17 1934, blz. 51-52.

in het nederlands vertaald, is de *Oeffeninghe ende verclaringhe van dat eerste ende alder opperste ghebodt*. Gelijk de titel uitdrukt, is het een leerstellige uiteenzetting van het dubbele gebod der liefde : tot God en tot de naaste, gevolgd door een handwijzing voor de practijk in 't dagelijkse leven. Het zeldzaam werkje is wel heel populair geschreven, maar óók weer zo doctrinair en onderwyzend, dat we er weinig schoons in kunnen vinden en het slechts volledigheidshalve vermelden.

Of het geschrift, dat aan het slot van dit boekje slechts wordt aangekondigd — *Dye rechte const om god te dienen* — óók van Ludolphus is, staat weinig vast. Zeker niet van hem is het *schoen gebet van sinte barbara* dat wèl volgt, zonder aangekondigd te zijn ¹⁾.

Een levendig en zeer persoonlijk auteur doet zich aan ons voor in de persoon van LUCAS VAN DER HEY. Veel weten wij van hem niet : hij schijnt een observant geweest te zijn, die gewoond heeft in de kloosters van Diest of Emmerik. Zijn werk is deels vertaald, deels origineel. Op Nieuwjaarsdag 1514 preekte Lucas bij de zusters in Mariëndaal over 't Evangelie van de Besnijdenis. En naar aanleiding hiervan, liet hij verschijnen zijn *Den Spinrocken*, als nieuwjaarsgeschenk voor de zusters. Het zijn drie sterk allegorische sermoenen : over de spinrok, de draad en het daaruit bereide laken. Christus is het vlas, het kruis de spinrok. Achtereenvolgens handelt hij dan over de kruisiging, de navolging van Christus, en de volmaaktheid. Hoewel de verdeling niet altijd logisch is vastgehouden, is het geheel zeer levendig geschreven. De auteur spreekt nu eens zichzelf, dan de zusters aan. Hij laakt fel ook de wantoestanden in de zusterskloosters, als het bij-voorkeur-aannemen van rijke meisjes ; hij waarschuwt voor niets-doen : immers :

„een mensche dye ledich is dye is een oerkussen daer die duvel op rust“.

¹⁾ SCHOUTENS, *Martyrologium* 12 Juni. — Exemplaren : *Beduydinghe der misse*. Den Haag KB (v. 1530). — *Tractaetken der vier wercken*. Haarlem, BM. — *Oefeninghe ende verclaringhe*, Amsterdam, UB. Defect en z.j.

Er volgt een uit het latijn vertaald sermoen op Maria, „op een gedaente van een *Naycorf*”. Als uitgangspunt heeft schrijver de tekst van Jeremias : „De Heer heeft myn ghe-toont ende ziet voer die tempel waren twee corven”.

Hoewel wij ons kunnen indenken, dat deze sermoenen veelal verkeerd verstaan en mogelijk — maar ten onrechte — enige ergernis verwekten, is het toch lang niet zeker, dat het gevolg hiervan een indicering is geweest : er zijn nog andere Spinrokken in de literatuur ¹⁾).

In 1518 — het jaar is van belang — kwam Lucas' werkje uit : een boeckken *Van den aflaten*. Hij schreef dit naar aanleiding van de aflaatprediking voor de S. Pieter. Eens, na een preek, zegt hij zelf, kwam een der nonnen bij me om nog wat dieper in te gaan op de zaak. En Lucas antwoordde :

„Neemt ghi die ghedaente van een dochter. Ick zal aennemen dye form ofte ghedaente van een vader”.

En zo kwam het werkje, gesteld in dialoogvorm, tot stand. Het handelt over de oorsprong der aflaten ; waarom zij niët bestonden in het Oude Testament en wël bestaan sinds Christus.

Ofschoon de dochter „te mael diep ende subtylic argueert”, heeft Lucas natuurlijk steeds het laatste woord en laat hij zich niet verschalken. Heel wat geleerdheid wordt te berde gebracht ; schrijvers en Kerkleraars geciteerd. Ook onder andere

„Meester *Adriaen van Utrecht, biscoep ende cardinael, wiens gelike van clargie ic nye en hebbe ghesien*”.

Hij haalt diens boek aan over de Sacramenten.

Lucas ondertekent — er zit plastiek in het geval — „broeder Lucas van der heide, een spijs der wormen alst den heer be-lieft”. Nederiger kon het al niet !

¹⁾ SEPP, *Verboden Lectuur*, blz. 226, meent dat ons werkje op de index van Alva is geplaatst. Zelf echter wijst hij ook op andere mogelijkheden. Zie ook HAIN, Rep. I. IIeA. 334 N. 6755. — Het lijkt ons niet waarschijnlijk : er is niets aan te merken, vanuit katholiek standpunt, op Lucas' boekje. Over de ergebnis die het wekte : I. LE LONG, *Historische beschrijvinge van de reformatie der Stadt Amsterdam*, Amsterdam 1729, blz. 451. — Exemplaar in Den Haag KB (defect).

Aan 't slot van de Spinrokken wordt gezegd, dat Lucas nog méér tractaten gemaakt heeft. Wij kennen echter nog slechts een vertaling van Bonaventura's *Stimulus divini amoris*, *Prickel der minne gods*. Een zuivere en preciese vertaling van de drie boeken : alleen

„somyt is daer een puntken aengeset wt die sentenciën der doctoren" ¹⁾).

Andere werkjes van zijn hand zijn tot heden toe niet bekend.

Sermoenen hebben wij in deze tijd nog van twee overigens weinig bekende auteurs : GEERT VAN KAMPEN en FRANS DE DRIJVER. De eerste was gardiaan in het klooster te Mechelen ; de *Zeven Punten* schijnen door een ander opgeschreven te zijn uit diens preken. Beide verzamelingen zijn nog slechts in handschrift aanwezig ; ze werden nog niet uitgegeven ²⁾).

Een zeer wazige figuur blijft voor ons ENGELBERT VAN DER DONK, Minderbroeder te Antwerpen. Zijn *Rymboeck*, daterend van omstreeks 1523, zou wel belangrijk zijn, wanneer het ook origineel was ; immers Godfried Bouvartius zegt reeds, dat hij „in zijn gedichten ook het getal van syllaben begost te onderhouden (en) syne rymen wat op order te stellen in staende en loopende veersen" ³⁾).

Maar dit rijmboek is wel hetzelfde als het nu nog in handschrift bekende in Brussel ⁴⁾), louter een verzameling en wat copie-werk. Ja, Engelbert schijnt zelfs meer collecties aangelegd en afgeschreven te hebben, en lang niet enkel godsdienstige ⁵⁾). Van veel betekenis is zijn werk dus niet.

¹⁾ Van het *Boecxken van de aflaten* en de *Prickel der minne Gods*, bevinden zich exemplaren te Den Haag KB.

²⁾ Van Geert van Kampen is een handschrift te Brussel KB. — Van Frans de Drijver in Gent UB. Zie ook L. VERSCHUEREN, *Hendrik Herp I*, blz. 87.

³⁾ *Cat. Bibl. Bouvartii* ; handschrift Brussel KB 17871, geciteerd Dietsche Warande dl. IV NR 1891, blz. 261.

⁴⁾ Zie Leuv. Bijdr. IV 1902, blz. 207vv.

⁵⁾ FR. YVNA en W. EEGHEM, *Jan v. Styvoorts Refereinenbundel*, Antwerpen 1930, 2e dl. blz. 284 en 318. — Over hem zie nog Schepenbrief 12 April 1548 ; — NAK (NS) 1914, blz. 324-31 ; Franciscaansch Leven dl. 17 1934, blz. 52.

Volkomen eerherstel daarentegen verdient JAN GLAPION. Men heeft getracht hem het auteurschap te ontzeggen van een toch zeer mooi en hoogstaand werkje: *Een seer suyperlyc tractaetken, ghenaeemt die Tycortinghe der Pelgrimagien des menschelyken levens*. Door Dirks is het auteurschap verworpen, door Sepp betwijfeld. Beiden steunden daarbij op de onjuiste interpretatie van een index. Daar is geen reden voor: noch de inhoud, noch de argumenten die worden aangehaald, geven aanleiding tot een afwijzing. Immers, Dirks en Sepp steunen op de Index en kenden het werkje zelf niet. En daar die index spreekt van een „toeschrijven aan Glapion”, meenden zij dat het werkje vervalst of ten minste anoniem verschenen was.

Intussen in het werkje teruggevonden¹⁾. En nu blijkt, dat Glapion heel zeker als auteur genoemd staat. Ook de inhoud is zuiver. Het is een geestelijk werkje „om bequame sinnen tyt over te brenghen”, verdeeld in zeven dagreizen van Vrijdag tot Donderdag, voor elke dag een oefening: achtereenvolgens worden behandeld de Vreze Gods; het Geloof; de Hoop en de Liefde; het navolgen van Christus; het contempleren van de zichtbare dingen; het Geduld; de Dood.

De vraag echter, waarom het op de Index werd geplaatst (van Karel V e.a.), is moeilijk te beantwoorden: temeer daar de schrijver, als biechtvader van den Keizer, in zeer nauwe relatie stond met het hof en ook een grote rol speelde in het tot stand komen van het Edict van Worms, kort voor zijn dood in 1522. Hij liep toen juist rond met plannen om naar Amerika te reizen.

Toch kunnen we wel zeggen, dat wij verscheiden zeer goede boekjes ontmoeten, welke in die tijd geïndiceerd zijn; dat ook misbruik van goede lectuur in die tijden, waarin Jan en alleman theologiseerde, meermalen een reden werd tot indicering; dat dus indicering op zichzelf nooit voldoende reden biedt tot afwijzing van een auteurschap²⁾.

¹⁾ Het bevindt zich thans te Brussel KB. Enig bekend exemplaar.

²⁾ *Literatuur: Verhooren van Mark Martens en van Jac. v. Liesveldt (1536)* door P. VERHEYDEN in *Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen* 1906, blz. 261. — F. WALSER, *Die politische Entwicklung Ulrichs von Hutten*, München 1928, blz. 72-80. — S. PALLAVICINO, *Historia Concilii Tridentini*, Antwerpen 1670, I l.c. 24. 3 en 4. — PAQUOT, *Mémoires* IV blz. 403. — CHR. SEPP, *Verboden Lectuur*, Leiden 1889, blz. 72. — SCHOUTENS, *Martyrologium*, 15 Sept. — DIRKS, blz. 41 (zie de tegenspraak blz. 42 en 45).

HOOFDSTUK IX

FRANS TITELMANS : LATINIST EN THEOLOOG

Niet zelden is het gebeurd, dat grote mannen een tijd lang straalden als sterren van de eerste grootte, daarna verdwenen, en ten slotte in een later tijdperk weer opnieuw te voorschijn kwamen. Het feit valt op wetenschappelijk zowel als literair terrein te registreren. Iets dergelijks is overkomen aan de man, wiens naam boven dit hoofdstuk staat.

Ons land, in de middeleeuwen, is niet al te rijk gezegend met katholieke theologen : sinds de grote groep, die aan de Parijse Sorbonne doceerde en in 't begin van deze studie werd besproken, hebben wij ook in onze franciscaanse literatuur geen theoloog van naam meer ontmoet. Des te dankbaarder werk is het, nu te handelen over een die in dit tijdvak is opgetreden, en twee eeuwen lang werd bewonderd en gevierd :
FRANS TITELMANS.

Een Hugo de Groot-in-franciscaner-pij ; op zestienjarige leeftijd sprak hij Grieks, en kende hij reeds Hebreeuws en Chaldeeus. En nog geen 36 jaar oud stierf hij. Daartussen ligt zijn enorme activiteit, zijn overweldigende latijnse productie.

LEVEN

Frans Titelmans — niet te verwarren met zijn jongere broer Peter, de bekende inquisiteur ¹⁾ — werd in Hasselt geboren, in 1502, of mogelijk reeds enige jaren vroeger. Ofschoon niet van arme familie, was hij toch door de vroegtijdige dood van

¹⁾ Over hem BGBH dl. 35 1913, blz. 87.

zijn ouders aangewezen op een weldoener en protector, die zijn opleiding uitstekend verzorgde. Zo kon hij in 1519 filosofie gaan studeren aan de Universiteit van Leuven, waar hij spoedig van zijn genialiteit blijk gaf, door uit 142 concurrenten als eerste te voorschijn te treden. Zijn professoraat aldaar, dat lange tijd door vele geschiedschrijvers werd betwijfeld, is een nu wel algemeen aangenomen historisch feit. Het heeft echter slechts kort geduurd : roeping tot het kloosterleven bracht hem er toe, van zijn glorievolle functie afstand te doen en in de franciscanerorde te treden (1523). Ook hier mocht hij zijn dorst naar wetenschap lessen : Leermeesters als Amandus van Zierikzee en Martinus van der Keele lieten zijn talent niet ongebruikt. Dat hem de nieuwe post van lector toevertrouwd werd, ter opleiding van jonge medebroeders, was een voor de hand liggend gevolg : uit deze lessen ontstond zijn werk. Gedurende deze jaren ook is hij opgetreden tegen Erasmus.

Als lector in 't klooster kreeg hij een grote naam : niet slechts binnen, óók buiten de muren ; want de lessen gingen ook door buitenstaanders bezocht worden, daar de Leuvense kloosterschool geïncorporeerd was in de Universiteit. Karel V heeft in deze periode Titelmans gekend en hoog geacht.

Dán komt de omkeer. De glorie, die hij heeft willen ontvluchten, achterhaalt hem binnen het klooster. En dat was niet zijn doel, toen hij het Franciscanerkleed vroeg. In 1536 verlaat hij, met verlof van zijn Overheid, Leuven om naar Rome te gaan. Daar meent hij definitief de stilte te bereiken door over te gaan naar de Orde der Capucijnen.

Nu treedt zijn heiligheid groots voor de dag : op eigen verzoek wordt hij belast met de verzorging der melaatsen in het S. Jacobs-hospitaal ; en als oud-Universiteitsstudenten hem bezoeken en vragen naar zijn vroeger zo rijke bibliotheek, wijst hij trots op zijn zieken : dat zijn mijn boeken tegenwoordig !

Tot Provinciaal gekozen, sterft hij reeds het jaar daarop (1537).

Eén jaar slechts is hij Capucijn geweest ; literair of wetenschappelijk werk heeft hij als zodanig niet meer geproduceerd. //

WERK

Kardinaal Bellarminus noemt Titelmans „vir sanctus et doctus cuius omnia scripta etiam philosophica miram pietatem spirant”¹⁾. En niemand minder dan Erasmus heeft Titelmans fel aangevallen en bestreden.

Dat zijn werk belangrijk werd geacht, blijkt reeds uit deze dubbele belangstelling van over de grenzen. Een brief van zijn broeder Peter²⁾ getuigt bovendien van de talloze aanvragen van drukkers om verlof tot het uitgeven van Titelman's werk.

Deze schreef zijn omvangrijk oeuvre geheel in 't latijn. Slechts één werkje — overigens nog interessant genoeg — bezitten wij van hem, dat hij in de moedertaal heeft samengesteld.

Om Titelman's werk enigszins overzichtelijk te maken, volgen wij, althans in grote lijn, de indeling door van Calmpthout in zijn monografie gemaakt³⁾; deze lijkt ons de beste onder vele andere.

Wij onderscheiden dan vier groepen: *filosofische, exegetische, theologisch-ascetische* en *historische* werken.

Filosofische.

*Libri XII de consideratione rerum naturalium*⁴⁾ of (latere titel) *Compendium naturalis philosophiae libri XII*.

Schrijver wil de natuurlijke wijsheid als middel om de mens tot God te brengen; elk boek geeft aan 't slot een gebed in die geest.

Compendium physicae.

Is een resumé uit 't vorig werk.

*De consideratione dialectica libri VI*⁵⁾.

Een apologie van de wijsbegeerte door een uiteenzetting van haar voornaamste onderdeel, de logica.

¹⁾ *Script. Eccl.* (1627) t. VII c. 196.

²⁾ Gepubliceerd in *Elucid. in S. Joannem*, 1543.

³⁾ *François Titelmans de Hasselt. Exquisse biographique*, par le P. CHRYSOSTOME DE CALMPHOUT O. M. C. — Roulers-Brussel 1903.

⁴⁾ Antwerpen 1530. Exemplaar te Hasselt, Stadsbibl.

⁵⁾ Antwerpen 1534. Exemplaar te Gent, UB. (Echter niet de eerste uitgave).

E x e g e t i s c h e .

A. Oude Testament.

Elucidatio in Psalmos ¹⁾).

Een onderzoek naar de letterlijke zin : daarbij steunend op de Vaders. Telkens een vaste werkwijze : onderwerp, betekenis, commentaar, tekstkritiek. Later ook uitgegeven als *Psalterium illustratum*.

Commentaria in Ecclesiasten Salomonis ²⁾).

Een studie met vergelijking van hebreeuwse en griekse tekst.

Elucidatio in librum Job ³⁾).

Als voorgaand werk.

Commentaria in Cantica Canticorum ⁴⁾).

Idem.

B. Nieuwe Testament.

Elucidatio in omnes epistolas apostolicas ⁵⁾).

Vugaattekst, gecommentarieerd naar de sensus litteralis.

Collationes V super ad Romanos ⁶⁾).

Een verdediging van de Vulgaatvertaling, vooral tegen Erasmus ; in 'n prologus apologeticus vindiceert hij die voor de beide Testamenten.

Epistola apologetica ⁷⁾).

Rechtstreekt aan Erasmus ter verdediging van de in zwang zijnde bijbelvertaling.

Elucidatio in Evangelium S. Matthaei ⁸⁾).

Gecommentariëerde tekstvergelijking.

Elucidatio in Evangelium S. Joannis ⁹⁾).

Vooral van belang voor het ingeschoven tractaat over het H. Sacrament, als commentaar op 't zesde hoofdstuk.

1) Antwerpen 1533. Exemplaar te S. Truiden, Minderbroedersklooster.

2) Antwerpen 1536. Exemplaar te Hasselt, Stadsbibl.

3) Antwerpen 1547. Exemplaar te Hasselt, Stadsbibl.

4) Antwerpen 1547. Exemplaar te Hasselt, Stadsbibl.

5) Antwerpen 1528. Exemplaar te Gent, UB.

6) Antwerpen 1529. Exemplaar te S. Truiden, Minderbroedersklooster.

7) Antwerpen 1530. Exemplaar te Londen, BM.

8) Antwerpen 1545. Exemplaar te Brussel, KB.

9) Antwerpen 1543. Exemplaar te Antwerpen, Minderbroedersklooster.

Libri II de authenticitate apocalypsis ¹⁾.

Verdedigt S. Joannes als schrijver van het Boek der Openbaring.

Een Commentaar over de Apocalyps, S. Marcus en S. Lucas werden wel begonnen, maar nooit voltooid of gedrukt.

Theologisch-ascetisch.

*De Sacrosancte Trinitate.**De Joanne Pechano huius officii authore* ²⁾.

Twee delen van één werk over het mysterie der H. Drieuldigheid. Het daar behandelde officie van Peccam is niet het tegenwoordig in de Kerk gebruikelijke.

Oratio de praematura morte bonorum.

Een lijkrede op de Leuvense professor Joannis a Myrica († 1526), uitgegeven te samen met 't vorig werk.

Summa mysteriorum christianae fidei ³⁾.

Uit de opdracht kennen we de omstandigheden van Titelman's jeugd: hij dankt Carondelet, die hem in staat stelde te studeren. — Dit werk is een geamplificeerde vertaling van zijn (enig) nederlands boek: een verzameling mooie meditaties. Het werd in 1555 in het Spaans vertaald.

De exercitiis religiosorum ⁴⁾.

Een boek voor kloosterlingen. Het zou in Rome geschreven zijn.

De expositione mysteriorum missae ⁵⁾.

Een tractaat over de H. Mis. Zeer verspreid; in 1544 en 1548 reeds verschenen in een franse en italiaanse vertaling.

Historisch.

De fide et religione moribusque et ceremoniis Aethiopiae regis et subditorum regis ⁶⁾.

¹⁾ Antwerpen 1530. Exemplaar te Brussel, KB.

²⁾ Antwerpen 1530. Exemplaar te Gent, UB.

³⁾ Antwerpen 1532. Exemplaar te Gent, UB.

⁴⁾ Sommige biografen geven een uitgave Leiden 1545 op. Andere noemen deze druk twijfelachtig en menen, dat het nooit verschenen is. Er is ons geen exemplaar bekend.

⁵⁾ Exemplaar te Leiden UB. — De vertalingen verschenen resp. te Lyon en Venetië.

⁶⁾ Exemplaar te Gent, UB. — Zie over Titelman's bronnen CALMPT-HOUR, blz. 33.

Ex certa fide dignorum relatione, geeft de titel verder nog aan. Titelmans gebruikte n.m. de Mémoires van Damiaan de Goez. Dit werk van Titelmans staat achter de Chroniek van Amandus van Zierikzee.

Hiermede sluit de serie latijnse werken. Volledigheidshalve wijzen we er op, dat vele biografen — Wadding, Valerius, Molanus o.a. — nog méér als van Titelmans opgeven; wij kennen daarvan echter geen bestaande exemplaren. Te samen vinden we aldus nog vier boeken vermeld:

Vita viri Dei Joannis a Myrica,
Tractatus de Sacramentis,
Commentaria in hymnos ecclesiasticos,
De Deipara Virgine Maria contemplationes VII.

De mogelijkheid, dat ze hier of daar nog in bibliotheken aanwezig zijn, is vanzelfsprekend groot ¹⁾.

Het enige nederlandse werk, dat Titelmans schreef, en dat wij om zijn belangrijkheid voor ons doel niet onder de bovengenoemde categorieën brachten, is:

De Schat des Kerstengeloofs ²⁾.

't Is een eenvoudige, klare uiteenzetting van de katholieke leer, met het doel zijn lezers tot godsvrucht op te wekken; vandaar zijn de uitleggingen meestal in de vorm van beschouwingen en gebeden. Uit de H. Schrift heeft hij rijkelijk geput: de citaten zijn talrijk en zakelijk.

De twee en dertig contemplatiën (in latere uitgaven drie en dertig) handelen dan over de Eeuwigheid, God, de schepping, de zondeval, de Menswording en zo verder.

Titelmans bewijst hier, dat hij even goed nederlands als latijn kan schrijven.

Een citaat uit „over de Wijsheid Gods”:

„Daar en is niet een wormken cruppende opter aerden, niet een vischken vlietende int watere, nyet een vliechsken inder

¹⁾ De uitgaven van deze vier laatsgenoemde werken zouden verschenen zijn resp. te Antwerpen 1529; Parijs 1542; Parijs 1562; Leiden 1562. — Zie hierover ALF. PAQUAY, *Frans Titelmans van Hasselt, Opzoekingen over zijn leven, zijn werken en zijne familie*. Hasselt 1906.

²⁾ Een exemplaar te Gent, UB.

lucht, wij en moghen daer in mercken ende bekennen u godlicke wijsheit, also dattet ons soude onmoghelyc wesen eenich van dien dingen volcomelyc te begripen. Ja, niet een bladeken van eenen boom en isser, oft een spierken gras comende uter aerden, dwelc niet en betuyget u onbegripelike wijsheit" ¹⁾).

Of een fragment uit zijn lijdensverhaal :

„Also dan sidy wtgegaen met uwen discipulen door dat loopende waterken ghenaeamt Cedron daer een hofken was daer ghi dicwils pleecht te gaen om uwen vader te bidden. Ende daer wesende heeft u bevangen alsulcke droefheyte ende bangheichheit also dat ghi tot uwen discipulen seydet Mijn siele is bedroeft totter doot toe. Ende terstont onttreckende u van uwen discipulen hebby versocht int heymelyc uwen hemelschen vader om voor hem wt te storten die bitterheyte uwer sielen als voor eenen sonderlingen ende eenigen vertrooster van alle den ghenen die zijn in bangheychte ende bedruet van herten. Ende hier is u alsulcke vervaernis overcomen wt die crancheit der menscelicker natueren ende der sinlicheyte dat ghi hebt tot drie reysen toe ghebeden uwen vader dat hi den kelck des bitter lijdens dat u aenstaende was van u soude nemen" ²⁾).

Uit de proloog blijkt, dat Titelmans dit werkje niet later dan 1531 heeft uitgegeven. Ook verklaart hij, hierin de tien geboden en de zeven sacramenten niet te zullen behandelen :

„dat sal ick (spaert mij God) vervullen binnen corte daghen, als ick sal uitgeven nae dit boec een ander van de X. geboden ende VII sacramenten... ghemaect van den eerweerdighen ende geleerden predicant broeder Thomas van Herenthals..."

Werken van drie andere auteurs zijn namelijk door Titelmans verzorgd. Op zichzelf beschouwd zou dit niet zo belangrijk zijn, wanneer onze auteur hieraan niet enkele punten had toegevoegd, welke voor de kennis van zijn persoon en werk interessant zijn.

Voor de uitgave van Herenthals — die wij reeds vroeger bespraken — schreef Titelmans een commendatie ³⁾ en aan 't slot een eigenhandige woordverklaring.

¹⁾ fol. IXb.

²⁾ fol. CXXIIIa.

³⁾ Waarin hij zijn eigen naam met één t spelt. — Dit voor hen, die, met PAQUAY, voor een dubbele t strijden. Overigens is de kwestie al van bitter weinig belang.

De later te bespreken kroniek van Amandus van Zierikzee, lopende tot 1524, heeft Titelmans voortgezet tot 1534, en een inleiding ervoor geschreven.

En bij het werk van Abt Arnold — *De Septem verbis Domini* — schreef onze auteur de commentaar.

Als we ten slotte nog wijzen op een gebed voor de H. Kerk, in de druk der tijden door Titelmans gemaakt, dat we vonden in een oude bloemlezing van gebeden ¹⁾, menen we, een vrij volledig overzicht te hebben gegeven van zijn omvangrijk werk.

Men zal het gaarne toegeven : jammer, dat de opera omnia van deze schrijver nooit in een standaarduitgave zijn verschenen, gelijk dat toch van grote auteurs pleegt te geschieden. Er schijnt eenmaal een voornemen daartoe te hebben bestaan : een zekere Franciscus van Toulouse heeft ten minste in 1675 een uitgave in drie folio-delen ontworpen. Of deze ook tot stand is gekomen, blijft nog een open vraag : er zijn tot heden toe geen exemplaren van deze opera omnia bekend.

Jammer. Titelmans is het waard !

Titelmans en Erasmus.

...neque Erasmus doctrinae suae castigationem ferre poterat.
VALERIUS ANDREAS

Het zou voorzeker beter geweest zijn voor Erasmus' naam, wanneer hij wat minder ijdel en minder heet gebakerd, zich in zijn strijd-correspondentie met en óver Titelmans niet zo zeer bloot had gegeven. Nu hij anders deed, is dit slechts een bewijs te meer voor de grootheid en het succes van zijn tegenstander.

Erasmus is al op gevorderde leeftijd, wanneer de jonge Titelmans begint te doceren en daarbij in zijn eigen colleges de nieuwe latijnse bijbel-vertaling van Erasmus aanvalt. Deze laatste, dit horende, reageert daarop aanstonds in een brief

¹⁾ *Hortulus Precationum*, van P. BACHERIUS. Uitgave Leuven 1566. In het exemplaar te Gent, UB blz. 138.

aan een derde ¹⁾). Hij heeft gehoord, dat in Leuven een Franciscan in zijn publieke lessen hem nogal eens aanvalt: „Dit soort van menschen heeft vrees voor niemand”.

Even later schrijft Erasmus dan persoonlijk aan Titelmans. Zéér vleierig... en zeer klein. Titelmans moet niet vergeten „wat zijn Orde past”. Erasmus heeft zich immers voor de belangen des Geloofs aan zoveel gevaren blootgesteld...

Een zéér mooi getuigschrift — als het gemeend is — voor de Franciscanen-orde volgt dan: „Ik ben de vijand van geen enkele kloosterorde; en de uwe heb ik altijd geacht, omdat deze meer dan de andere onbedorven is”.

Waarschijnlijk voelt de briefschrijver zelf reeds, dat Titelmans bij 't lezen van dit encomium toch even zal glimlachen: en de auteur van de *Laus Stultitiae* laat dan voorzichtigheids-halve volgen: „Zo ik in mijn geschriften soms spot en gisp, dan is dit tot uw voordeel gij moet immers óók afkeuren wat ik laak...” en er volgt een zeer brave raad voor de Observanten orde.

Eén van Erasmus' grieven is deze, die alweer bewijst hoe groot toch de invloed van Titelmans is: „ge hebt vroeger reeds door heimelijke raadgevingen mijn werken uit de bibliotheken verjaagd, waar nu de felste lasterschriften van mijn vijanden staan opgesteld...” ²⁾).

Een brief van twee jaar later ³⁾ is van groot belang voor Erasmus' verhouding tot de Orde.

„In alle landen komt men aandragen met enige franciscanen — die om hun uiterlijk heilig leven nog geacht worden — welke in hun preken en publieke lessen Erasmus aanvallen”.

In Leuven is dat dan Titelmans. Deze publiceert in 1529 zijn

¹⁾ De eer, alle Erasmiana, die van belang zijn voor Titelmans, bij elkaar gezocht te hebben, komt, naar ik meen, toe aan PAQUAY, in zijn bovengenoemd werk. — Brief aan Galtinerius van 29 April 1527, ed. P. S. Allen Oxonii 1906 dl. VII.

²⁾ Brief van 18 Mei 1527, ed. Allen dl. VII.

³⁾ 21 Maart 1529, aan Valdesius, ed. Allen dl. VIII.

Collationes — gesprekken met Valles, Faber, Erasmus, over ad Romanos.

Ze zijn héél anders van toon dan Erasmus' woorden tot hem. Hij spreekt deze aan met „*optime Desyderi*” en verwijt hem wel ernstig maar ook zacht en respect-vol zijn zoveel kwaad stichtende spozucht.

Erasmus wordt bitter en hatelijk. Zijn Responsio ad Collationes spreekt van *cuiusdam iuvenis gerontodidascali* — Titelmans waagde het ook Erasmus te kapittelen — en hij wenst hem daarbij de ware ootmoed, rechtzinnigheid en vele andere goede dingen. En zelfs raadt hij hem... geen ijdele en valse roem te zoeken!

Titelmans antwoordt nog eens — op hoger bevel — nu met zijn Epistola apologetica, *Erasme frater carissime*...

Zijn volhardend zachtmoedige toon schijnt nu enige indruk te maken: een brief van Erasmus aan Petrus Mesia¹⁾ noemt onze auteur „*wat geleerder en ook wat nederiger dan Uw landgenoot... maar die intussen toch nog „verbazend hoogmoedig en brutaal” is.*

Een meer algemene brief van hetzelfde jaar „*ad quosdam impudentissimos graculos*” borduurt nog wat voort op ditzelfde thema.

Vier jaar heeft de polemiek tussen Erasmus en Titelmans geduurd. De laatste is hier de meerdere gebleven. En het is waar, wat Valerius Andreas zegt²⁾: „Zó waren toen de tijden; Erasmus kon niet verdragen, dat men zijn leer aanviel”.

1) 30 Maart 1530, ed. Allen dl. VIII.

2) Bibl. Belg. Leuven 1623, blz. 289. „Eiusmodi tum erant tempora neque Erasmus doctrinae suae castigationem ferre poterat”.

HOOFDSTUK X

KLEINERE LATIJN-SCHRIJVERS IN DE ZESTIENDE EEUW

Titelmans staat geenszins alleen.

Immers, met de groei van de Orde in de aanvang van deze eeuw, groeit ook het aantal der Minderbroeders-autéurs. Een grote groep schrijft thans in de taal van de Kerk.

Héél vooraan zien wij SEVERINUS VAN BOLSWARD. Op zijn naam staat een handschrift, voltooid in 1501; een allegaartje van hollandse en latijnse verzen, latijns. proza, 'n bloemlezing van kerkelijke schrijvers als Gerson, Bonaventura, Bernardus en Augustinus; een „Gulden A. B. C.", waarbij nog een handschrift van de Navolging van Christus. Dit alles echter behoeft nog niet noodzakelijk van Severinus of zelfs van één zelfde auteur te zijn.

Wel echter moet hem ten minste gedeeltelijk de *Scala devotionis* toegeschreven worden: daar dit uitdrukkelijk in het handschrift staat aangegeven. Maar jammer is weer, dat die Scala defect is: het begin en het einde ontbreken. Al is het een compilatie-werk, toch verdient het om zijn ouderdom en inhoud een hernieuwd onderzoek en een afzonderlijke studie ¹⁾.

De reeds vroeger als schrijver besproken LUCAS VAN DER HEY schijnt minstens een gedeelte van zijn werk eerst in het latijn geschreven te hebben. Dat geldt ook voor LUDOLPHUS

¹⁾ POHL, *Thomae a Kempis* IV blz. 500. — De Katholiek, dl. 94 1888, blz. 385-394. Bij POHL ook bijzonderheden over de route van het handschrift, thans in Amerika.

NICOLAI VAN ZWOLLE, die zijn „Oeffeninghe van dat eerste ende alder opperste ghebot” ¹⁾ uit het latijn vertaalde.

Een nieuwe figuur is GERARD ZOETHELME, gardiaan te Yperen en Brugge, dan provinciaal, en gestorven in 1518. Van hem hebben wij een *Speculum fratrum minorum*, een morali-serende handleiding voor eigen medebroeders ²⁾.

Veel belangrijker is echter de persoon AMANDUS VAN ZIERIKZEE.

Niet alleen genoot zijn weliswaar primitieve, maar overigens voor die tijd toch uitvoerige wereldgeschiedenis een grote vermaardheid, maar ook maken bijna alle over hem schrijvende historici gewag van een aanzienlijk aantal grotere of kleinere historische werken, zodat Amandus in betekenis niet ver achter staat bij zijn reeds besproken, méér beroemde tijdgenoot, confrater en vriend, Frans Titelmans.

Geboren op Walcheren, eind 15e eeuw, en spoedig in de Orde der Franciscanen gekomen, bekleedde hij vele en voorname functies: was zelfs provinciaal van de Keulse provincie (1503-1506). Daarna moest hij wijken voor een tegen-candidaat: Wessel Gasbrink, favoriet van de laxisten; en nú ging Amandus, met het gehele klooster van Leuven, over naar de Observanten. Zijn sterfjaar schijnt wel 1525 te zijn geweest. Dit feit is niet onbelangrijk; immers zijn Chroniek loopt nog door tot 1534. Vroegere auteurs hebben daaruit een verkeerde gevolgtrekking gemaakt: het is klaarblijkelijk, dat Titelmans niet alleen het postuum werk van Amand uitgaf, en van een inleiding voorzag, maar ook de chroniek eigenhandig voortzette tot het jaar 1534. De titel van dit hoofdwerk ³⁾ luidt:

Chronica compendiosissima ab exordio mundi usque ad 1534.

Het is een zeer uitvoerige, maar uiteraard niet overal betrouwbare geschiedenis vanaf de oertijden tot het Heden van

¹⁾ Zie van LUCAS VAN DER HEY, *Sermoen van de moeder ons heren op een gedaente van een naycorf achter de Spinrocken*. Exemplaar te Den Haag KB. — Van beiden is echter geen latijns werk verder bekend.

²⁾ HOLZAPFEL, *Handbuch* blz. 294, NAESSEN, *Franc. Vlaanderen* blz. 419-421, SCHOUTENS, *Martyrologium*, 6 Maart.

³⁾ Antwerpen 1534. — Exemplaar Gent UB.

Amand. Zijn hoofdbron hiervoor schijnt geweest te zijn Lucius van Tongeren, die in de dertiende eeuw leefde en de samensteller zou geweest zijn van de fameuse en fantasie-volle lijst der brabantse hertogen, teruggaand tot op de eerste eeuw na Christus ¹⁾).

Deze Chroniek-uitgave behelst bovendien nóg twee werken van Amandus, namelijk :

Commentaria in Danielis profetae hebdomadas, een uitleg van de bij de schrifturisten zo bekende kwestie over de profetische jaarweken, die moesten verlopen vóórdát de Christus komen zou, en een tractaat

De Sopi rege Persarum, een werkje over Perzië, waarschijnlijk ontstaan naar aanleiding van een reis of reisbeschrijving.

Wat in de Chroniek-uitgave nog volgt — correspondentie tussen de Koning van Ethiopië en paus Clemens VII ; dan nog een werk over dit land uit veler brieven door Titelmans samengesteld — is niet van Amand zelf.

Van alle overige geschriften van de hand van Amand kennen wij slechts het voormalig bestaan, dat evenwel door zóvele auteurs bevestigd wordt, dat de waarheid redelijkerwijze niet betwijfeld kan worden.

En zo weten wij, dat verloren zijn geraakt of althans nog zoek zijn :

Commentarium in Genesim,

Commentarium in Job,

Commentarium in Ecclesiasten,

Commentarium in psalmum CXVIIJ.

Vier Schriftuur-studies dus, en

Historia de Dominicae Passionis,

De S. Annae Coniugio,

Spiritualis militiae horae XII, een toepassing van psalm 118 op de diverse fasen in het geestelijk leven.

De XV mansionibus, over de Joden in de woestijn,

waarvan wij het karakter wel is waar kunnen vermoeden, doch welker historische waarde wij niet kunnen beoordelen.

Dirks, die reeds in 1885 deze lijst samenstelde, zegt dat

¹⁾ PAQUOT, *Mém.* IV blz. 386.

eertijds dit alles in handschrift in een Leuvens klooster bewaard werd; hij had echter bovendien kunnen vermelden:

De Resurrectione et Ascensione,

Conciones variae,

eveneens in de literatuur ¹⁾ genoemd, die nu verdwenen zijn.

Heel jammer, dat, behalve zijn Geschiedenis, ons niets van Amand bewaard bleef. Ongetwijfeld zou hij een voornamere plaats innemen in de lijst van onze latijnse auteurs. Moge echter een hernieuwd onderzoek en een speciale studie aan hem gewijd, hem spoedig de bekendheid verschaffen, die hij op grond van zijn persoonlijkheid verdient.

Ofschoon door vele geschiedschrijvers vereenzelvigd met de Duitser Jan Heller ²⁾, is JAN VAN DEVENTER echter niet met deze te identificeren. Deze laatste, een belangrijke figuur in de veel-bewogen provinciestrijd, heeft verscheiden malen het provinciaalaat bekleed en was zelfs in 't generaal bestuur der Orde. Ook als dom-predikant te Keulen verwierf hij een grote naam.

Een prachtig strijder en een groot theoloog. Zijn dood te Emmerik viel eerst voor in 1554, niet vroeger, gelijk sommigen menen. Vijf jaar te voren zat hij het kapittel van Groningen voor.

Zijn werk is uitsluitend apologetisch.

Christianae veritatis telum ³⁾ is geschreven tegen de Wederdopers.

Exegesis evangelicae veritatis ⁴⁾ en:

Apologia contra Lutherum ⁵⁾.

¹⁾ DIRKS, blz. 37. — EUBEL, *Geschichte*, blz. 290. — HURTER, *Nomenclator*, II 1216. — SCHOUTENS, *Mart.* 47. — GAUDENTIUS, *Beiträge*, 67. — *Dictionnaire de Spiritualité et Mystique*, Parijs 1932, in voce Amandus. — Coll. Franc. Neerl. II blz. 169-170. — SCHLAGER, *Beiträge*, blz. 154. — MARC. DA CIVEZZA O. F. M., *Saggio di bibliografia storica etnografica sanfrancescana*. Prato 1879, blz. 647.

²⁾ Jan Heller, een duitse Minderbroeder, en auteur van *Malleolus christianus* en *Contra Anabaptistas assertio*, was geboren in Corbach, wordt daarom gewoonlijk Joannes van Corbach genoemd. Zie SCHLAGER, *Geschichte*, blz. 232vv.

³⁾ Keulen 1533.

⁴⁾ Keulen 1535.

⁵⁾ Keulen 1535.

verdedigen het katholiek Geloof tegen de Hervormers. Een ander wel eens genoemd werkje is :

Ad haereticos Rothmanni articulos of *Antologia*, dat echter een fragmentarische uitgave is van het eerste hierboven genoemde werk ¹⁾.

Uitsluitend latinist is ook JAN ROYAERTS, die, afkomstig van Oudenaarde, veel in Vlaanderen preekte en in 1547 te Brugge, na een werkzaam leven, stierf. Vanwege zijn scherpzinnigheid in disputen werd hij „hamer der ketters” genoemd : een titel, waarvan hij niet de eerste of enige drager was. Zijn werk, door bisschop Adolf van Keulen hoog geschat en aanbevolen aan eigen diocesane clerus, is voor 't grootste deel schrifturistisch. Wij kennen van hem vijf bundels Homilieën :

Homiliae in Evangelia dominicalia,

Homiliae in epistolas dominicales. Pars hiemalis,

Homiliae in Evangelia feriarum Quadragesimae,

Homiliae in festivitates Sanctorum temporis aestivae,

Homiliae super epistolas feriales Quadragesimae ²⁾.

Zijn overig werk bestaat uit een :

Ennaratio Passionis,

Soliloquium seu formula precandi,

Apologia contra Zelotem ³⁾.

Kerk-historisch van enig belang is ook zijn *Opdracht* (van de preken op de Zondagsevangelieën) aan de Utrechtse bisschop George van Egmond, in 1541, waarin deze niet weinig wordt geprezen ⁴⁾.

Tegen de bekende hervormer Franciscus Lamberti heeft de

¹⁾ *Literatuur* : HURTER, *Nomenclator*, II 1258 (maar onjuist). — SCHLAGER, *Geschichte*, blz. 240-244. — SCHOUTENS, *Martyrologium*, 26 Sept. — EUBELS, *Geschichte*, blz. 172, 291.

²⁾ Uitgaven resp. Antwerpen 1530, 1538, 1546, 1553, 1535.

³⁾ Uitgaven resp. Antwerpen 1544, Keulen 1550 (alleen bij DIRKS te vinden) en z.j.

⁴⁾ H. v. H., *Kerkelijke Historie*, Leiden 1726, I blz. 344. — Verdere literatuur over Royaerts : HOLZAPFEL, *Handbuch*, blz. 483, SCHLAGER, *Geschichte*, blz. 86, SCHOUTENS, *Martyrologium*, 3 April, SANDERIUS, *Flandria illustrata* II blz. 168, NAESSEN, *Franc. Vlaanderen*, blz. 385.

Orde zich niet onbetuigd gelaten. Lamberti was in 1502 Franciscan geworden, viel later af, ging een huwelijk aan en trad dan tegen de Kerk op met woord en geschrift. Zijn „Rationes” dateert van 1523¹⁾. Niet alleen trad de beroemde Herborn tegen hem op, doch ook de Leidenaar FRANS NICOLAI viel hem aan in zijn *Apologia adversus calumnias Francisci Lamberti in Regulam S. Francisci*: een verdediging van de regel en levenswijze der Minderbroeders²⁾. Dat hij bovendien nog een *Evangelium Deiparae Virginis Mariae* geschreven heeft, is niet zo heel zeker, daar slechts weinig bronnen hiervan melding maken en het werkje niet te vinden is³⁾.

De Sermones van BONAVENTURA ENGELBERTS VAN OLDENZEEL, de latere wij-bisschop van Utrecht, zijn tot heden toe niet in druk verschenen⁴⁾. Ze handelen o.a. over de Vasten-tijd, en werden door hem gehouden, toen hij, vóór zijn bischops-keuze in 1538, een grote naam had als predikant. Hij komt ook voor onder de naam van DE LOSSER en stierf na slechts één jaar wij-bisschop geweest te zijn⁵⁾.

Voor het interne leven der Orde maakte zich zeer verdienstelijk JAN BIJLKENS, eerste provinciaal der nederduitse provincie, in 1529 gekozen. Zijn beide werkjes *De Curis et anxietatibus gardianorum* en *De Ruina Observantiae*, geschreven

¹⁾ Over Lamberti zie WEISS in *Bull. de la Soc. de l'Hist. du Prof. Franc.*, LXXV 1926, blz. 477-486; W. G. MOORE, *La Réforme allemande et la littérature française*, Straszbourg 1930, blz. 68-74; L. SCHMITT S. J., *Der Kölner Theologe Nicolaus Stagefyr und der Franziskaner Nicolaus Herborn*, Freiburg i. Br. 1896, blz. 57-77; SEPP, *Verboden Lectuur*, blz. 24.

²⁾ Antwerpen 1528.

³⁾ I. LE LONG, *Boekzaal der Nederduytsche Bijbels*, Hoorn 1764, blz. 335. — Over Nicolai nog SCHLAGER, *Geschichte*, blz. 250. — SCHOUTENS, *Martyrologium*, 1 Sept. dwaalt met het jaar 1625 aan te geven — of doelt mogelijk op een andere, ons onbekende?

⁴⁾ Het handschrift te Brussel KB 1970 (5056).

⁵⁾ Zie over hem Nieuw Ned. Biogr. Wb. VI 1078. — De Katholiek dl. 78 1880, blz. 185. — SCHOUTENS, *Martyrologium*, 30 Oct. — Over hem veel dwalingen: DIRKS blz. 41 stelt hem te laat; EUBEL, in zijn lijst der Utrechtse wijbisschoppen maakt van Bonaventura Engelberts twee verschillende personen.

voor de lokaal-oversten der nieuw gestichte provincie, schijnen echter verloren te zijn ¹⁾).

Onuitgegeven ook is het werk van MARTINUS VAN DER KEELE, afkomstig van TURNHOUT, en ook onder die naam bekend.

Leerling van de vroeger besproken Dirk Coelde van Munster, werd hij lector in Leuven en als zodanig leraar van Titelmans. Drie folio-delen ²⁾) beslaat zijn werk :

I *Commentaar op Isaias*.

II *Sermones* : op Bonaventura's beroemd werk *Itinerarium mentis ad Deum* ; de X geboden, S. Paulus enz.

III *Sermones* : op de Heiligen en Feesten en de Vasten ; *Arithmetica divina*, een werk over de mystieke getallen in de H. Schrift, en nog een *Commentaar op de Sententias*.

Hij stierf in 1540 ³⁾).

On-hollands klinkt de naam van ANTONIUS BROKWY VAN KOENIGSTEYN : ook al zou Brokwy een verbastering van Bruich zijn ⁴⁾), die in Nijmegen geboren, meermalen gardiaan in onze kloosters was en stierf in 1541. Zijn meest verdienstelijke werk is een vroege *Concordantiae materiaram ex sacris bibliorum libris* ⁵⁾). Als in de moderne concordansen is de stof alfabetisch geordend. Het wordt nog gevolgd door een *Monotessaron evangeliorum*, een eveneens voor predikanten bestemd werk, waarin de evangelie-gebeurtenissen in hun kleinste elementen worden ontleed. De *Postillae sive enarrationes* ⁶⁾) zijn weer preken op Tijd en Heiligen ; de *Enarrationes in IV Evangelia* ⁷⁾) geven een rustige, zuivere evangelieverklaring : telkens

¹⁾ GAUDENTIUS, *Beiträge*, blz. 63. — SCHLAGER, *Geschichte*, blz. 280, 284. — DIRKS blz. 41.

²⁾ Aldus WADDING, *Scriptores* 1906, blz. 169. — Te Leuven in de UB.

³⁾ SANDERUS, *Chor. Sacr. Brab.* Den Haag 1726, III 143. — GAUDENTIUS, *Beiträge*, 67. — HURTER, *Nomenclator*, II 1216. — SCHOUTENS, *Martyrologium*, 16 Maart.

⁴⁾ Aldus HOLZAPFEL, *Handbuch*, blz. 472 — WADDING en SCHOUTENS laten hem uit België afkomstig zijn : de enigen.

⁵⁾ Parijs 1544. Exemplaar Antwerpen klooster der Minderbroeders.

⁶⁾ Parijs 1544. Exemplaar Antwerpen klooster der Minderbroeders.

⁷⁾ Venetië 1548. Exemplaar Antwerpen klooster der Minderbroeders.

een pericope, gevolgd door glossen. Waarom de schrijver een niet alledaagse indeling koos, valt moeilijk te verklaren¹⁾. Hij vervaardigde nog een *Passio Domini Jesu Christi* en *Postillae de Gloriosissima Virgine* en een *Commentaar op ad Romanos*²⁾.

Een nog niet veel beoefend vak in de literatuur, de casuïstiek, vond een specialist in de provinciaal RUDOLF VAN HAARLEM, broer van de Karthuizer Florentius en groot canonist. Van zijn werk, *Summa de Casibus Conscientiae*, kennen we slechts het (voormalig ?) bestaan³⁾.

Hebben we tot nu toe in deze groep weinig prominente figuren gehad, het begin van de tweede helft van deze zestiende eeuw levert weer schrijvers en figuren op, die ons herinneren aan de beste tijden van de vroege middeleeuwen. Ten dele kunnen we als zodanig reeds beschouwen BARTHOLOMAEUS VAN MIDDELBURG. Wel is ook zijn uitgebreid werk geheel verloren geraakt; doch wanneer het ooit teruggevonden wordt, zal het zijn grote naam en betekenis slechts nog groter kunnen maken. Hij is een tweede Brugman. Eerst koopman, dan student, treedt hij dertig jaar oud de Orde binnen en trekt al predikend de Nederlanden door met groot succes. Brussel, Amsterdam horen zijn magistraal geluid: vooral de Wederdopers vrezden hem. Na zijn dood in 1564 vindt hij spoedig een levensbeschrijver; zijn graf wordt hoog in ere gehouden. Al zijn preken zijn opgenomen — *Sermones de Adventu, de Quadragesima, de Tempore, de Sanctis* — en dit werk besloeg dan volgens de auteurs zeven folio-delen⁴⁾.

1) Eerste deel de eerste hoofdstukken van Matth. Marc. Luc.; tweede deel heel Joannes, dan de rest van de drie eersten.

2) Resp. Parijs 1533; *Postillae* onbekend; Leuven 1556. — Zie over Brokwy: DIRKS blz. 47, HOLZAPFEL, *Handbuch*, blz. 472, SBARALEA, *Suppl.* 72, SCHLAGER, *Geschichte* blz. 220, HURTER, *Nomenclator*, II 1502.

3) SCHLAGER, *Geschichte*, blz. 227. — DIRKS blz. 44. — SCHOUTENS, *Martyrologium*, 26 Dec.

4) MOLANIUS, *Hist.* t. I, spreekt van 7 delen in 't Utrechtse klooster te zien; Floris v. d. Haer, kanunnik van Ryssel, bezat in 1634 drie bundels sermones.

Literatuur: *Chronicon Werthense* van SEDULIUS bevatte het leven van

HENRICUS VAN LUIK is ons slechts uit de historieschrijvers bekend. Hij zou de auteur zijn van *Commentaria in IV Evangelia* en een tractaat *De Augustissimo Altaris Sacramento* 1).

Meer bekend is geweest de figuur van HERMES HAUWAERT, die, afkomstig van Ronsse in O. Vlaanderen, lector en gardiaan werd en een grote bekendheid in de Orde genoot (†1567); al was het waarschijnlijk niet door zijn werk, *Commentaria in libri I et II Sententiarum*, dat nooit gedrukt werd en thans geheel verloren is 2).

Zij beiden worden echter aanstonds overschaduwed door de zeer bijzondere persoonlijkheid van LIVINUS VAN BRECHT.

Het is vanzelfsprekend, dat zo goed als alle behandelde auteurs zich in hun literair werk aansluiten bij de middeleeuwen en nog weinig tekenen tonen van de nieuwe tijden: hun maatschappelijke positie, hun opleiding, hun roeping leidden er toe.

Vrijwel de enige, die hierop een uitzondering maakt, is de humanist Livinus van Brecht. Niet slechts bewonderaar van de schone oude letteren, werd hij ook positief een navolger: zonder daarom nog — wat Erasmus wél deed — zijn positie als religieus wankel te maken of althans te forceren.

Terecht zegt Verjans, dat deze man zeer onbillijk is beoordeeld door Dirks, die het humanisme niet kon waarderen en overal slechts zuiver vormelijke navolging zag. Livinus heeft zeker verdiensten als belletrist: maar ook van historisch standpunt beschouwd is zijn optreden markant genoeg.

Bartholomaeus. — Nieuw Ned. Biogr. Wb. III 859. — Arch. Aartsb. Utrecht XXVIII 1902, blz. 301-315. — GAUDENTIUS, *Beiträge*, 64-65. — HOLZAPFEL, *Handbuch*, blz. 483. — Een brief van Barth. in handschrift te Brussel KB, v. D. GHEYN, III blz. 500, handschrift 2647 f. 174-178. — Zie ook handschrift van SEDULIUS in S. Isodoro te Rome, Cod. 1/99, waarvan een reproductie in Weert Minderbr. klooster te zien is. In OGE dl. 5 1931, blz. 471-485 *Een geestelijke vermaning*, gepubliceerd door v. HEEL O. F. M.

1) DIRKS blz. 42. — SBARALEA, *Suppl. ad Wadding I* Rome 1908 blz. 358.

2) De Godsdienstvriend dl. 87 1861, blz. 222. — VAL. ANDR., *Bibl. Belg.* 385. — SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, 344; *Chor. Sacra Brab.*, 157, 183. — NAESSEN, *Franc. Vlaanderen* blz. 223. — v. PUYMBOUÏCK, *Franciscanen in Mechelen*, blz. 182 (1). — SCHOUTENS, *Martyrologium*, 12 Dec.

Waarschijnlijk niet van Brecht, maar van Antwerpen afkomstig, studeerde hij aan de Alma Mater van Leuven; hij heeft na zijn intrede in de Orde verschillende eervolle functies bekleed — zelfs zulke als men van een humanist niet zou verwachten: magister novitiorum en gardiaan der Observanten, in welke hoedanigheid hem de dood trof in 1568.

Dat hij, bij al zijn bewondering voor de klassieke cultuur, het ideaal der Orde hoog hield, blijkt wel uit het feit, dat hij uit liefde tot de Armoede niets behouden wilde dan zijn bijbel en zijn brevier.

Ondertussen schreef hij zijn werk, dat zeer verspreid is geweest en veel gelezen, al is het niet groot. Van

Euripus. Tragoedia Christiana, de Vita humanae inconstantia, een latijns schooldrama, voor 't eerst verschenen in 1549, zagen vele drukken het licht. Het is zéker zijn bekendste werk, en, als toneelspel, een unicum bij onze middeleeuwse franciscaanse auteurs. Zijn *Sylva piorum carminum* is een bundel religieus-humanistische poëzie¹⁾. Een *Carmen* over Christus, hangende aan het kruis en Zich richtend tot de zondaar, verscheen als aanhangsel achter een ander boekje van vreemde hand²⁾. Dit alles echter is minder belangrijk dan zijn Euripus. Hij is onze Gouden-Eeuw-ers, Hugo de Groot c.s. hierin een eeuw vóór: en terecht wijst een schrijver³⁾ op het interessante feit, dat het eerste door een Jesuïeten-toneel opgevoerde schooldrama Euripus, een Franciscaan tot auteur had; en dat dergelijke toneelspelen aan de Minderbroedersscholen in zwang waren vóór 1546, in welk jaar de auteur het, naar eigen zeggen, voor de studenten schreef. Livinus is dus een baanbreker geweest; niet slechts voor de eigen Orde, maar ook voor anderen daarbuiten; en maakte zich, naar tijd en wijze, verdienstelijk op cultuur-historisch terrein. Zijn overig werk is niet origineel: daarvan is hij slechts uitgever en toelichter.

1) Leuven 1555.

2) PHILICINUS, *De Isaac immolatione*, Antwerpen 1543.

3) F. DOELLE O. F. M., *Arbeiten des Kirchenhistorischen Seminars der Franziskaner zu Paderborn*. Münster 1930, blz. 27.

*Memorabilis historia Martyrum*¹⁾ is door hem bezorgd uit oude documenten; en de *Vita B. Christinae Mirabilis*, het reeds vroeger besproken leven van Christina de Wonderbare van Thomas van Cantimpré, werd door Livinus uitgebreid en omschreven²⁾.

Op Kerkhistorisch terrein maakte zich biezonder verdienstelijk PETRUS CRABBE: de tweede die een collectie van akten der algemene en provinciale concilies samenstelde. In Mechelen geboren, werd hij meermalen gardiaan van de Observanten en publiceerde reeds in 1538 zijn even belangrijk als omvangrijk levenswerk *Conciliarum collectio*. Aan Crabbe — of liever aan dit werk — heeft professor Franses een grondige studie gewijd³⁾. Crabbe had, als gezegd, een voorganger: Jacques Merlin: maar zijn werk zoekt toch andere paden. Men zegt, dat Crabbe daarvoor vijfhonderd bibliotheken heeft doorzocht. Een reuzen-arbeid is het geworden, en, tot aan de nieuwe uitgave van Mansi, een zeer veel geraadpleegde bron. Interessant is het, dat de schrijver ook telkens een biografie laat voorafgaan van Pausen, wier documenten hij laat opnemen. Zelf bezorgde hij, twee jaar voor zijn dood, een nieuwe druk (1551): twee jaar na de schorsing van het Concilie van Trente verschijnend, kon deze uitgave ook het „voorlopig verslag” — zeven zittingen — van Trente opnemen⁴⁾.

¹⁾ Lueven 1551.

²⁾ Het handschrift is verloren; vroeger was het in het klooster te Leuven van de Reguliere Kanunniken.

Literatuur: DIRKS, blz. 79; HOLZAPFEL, *Handbuch*, blz. 586; FOPPENS, *Bibl. Belg.* II 790; PAQUOT, *Mém.* XI blz. 402; SWEERTIUS, *Ath. Belg.*, blz. 504; GAUDENTIUS, *Beiträge*, blz. 64; P. HOFFMAN-PEERLKAMP, *De Poetis latinis*, Haarlem 1838, blz. 60; NAK (NS) XI 1914, blz. 324-331; OGE dl. 7 1933, blz. 361. Het hier door VERJANS aangekondigde artikel van ERNALSTEEN, archivaris van de O.L. Vr. te Antwerpen, dat in *Oudheid en Kunst* zou verschijnen, kon ik nog niet inzien. — In Brussel BR nog een brief aan Ansonius, en een *Carmen natalicium*.

³⁾ In *Coll. Franc. Neerl.* dl. II 's Hertogenbosch 1931, blz. 427-446.

⁴⁾ Een exemplaar van de eerste uitgave bevindt zich te Megen, Minderbroedersklooster; van de tweede uitgave te Woerden, *ibid.*

Literatuur: DOM QUENTIN, *J. D. Mansi et les grandes collections conciliaires*, Paris 1900; PAQUOT, *Mémoires* Leuven 1765, blz. 397; HEFELE-LECLERCQ, *Histoire des Concils* I Paris 1907, blz. 98; De Godsdienstvriend dl. 87 1861, blz. 229; DIRKS blz. 64.

Een ander, bibliografisch, werk schijnt alleen in handschrift bestaan te hebben en thans verloren te zijn.

De Delftse burgemeesterszoon ADAM SASBOUT zal wel altijd een der grote glories blijven van onze nederlandse Franciscanenprovincie.

Na zijn lagere studies onder Macropedius te Utrecht maakt te hebben, ging hij naar Leuven; hier werd hij leerling van Ruward Tapper en Joannes van der Eycken. In 1542 priester geworden, trad hij twee jaar later in de Orde en volgde Titelmans op in diens ambt van Schrifturist. Onder zijn leerlingen telde hij Nicolaas Pieck en Daniël van Arendonck: twee beroemde mannen in de Orde, wier grootheid Adam reeds voorzag en voorspelde.

Sasbout's naam als predikant, geleerde en heilige is steeds in ere gebleven: waartoe overigens zijn tragisch-vroege dood, op 36-jarige leeftijd, wel toe bijgedragen zal hebben. Van hem zijn *Opera omnia* verschenen ¹⁾, die behelzen:

Tres Conciones super Scripturam Levitici,

Opus Homiliarum,

Elucidatio in Apostolorum epistolas,

In Isaiam prophetam commentaria.

Behalve het schrifturistisch werk, kennen we van hem een geestelijk tractaat *Memento homo quod pulvis es*, en een latijnse overzetting van het eerste boek van de *Ilias*. De afzonderlijke uitgave van dit laatste werk, met een voorwoord van zijn meester Macropedius, is verloren: maar meer nog te betreuren valt, dat Adam zelf ook zijn overig zuiver literair werk heeft vernietigd.

Van zijn *Sermones*, talrijk en zeer geprezen, verschenen spoedig hollandse vertalingen, zoals *Devote ende gheestelyke Sermonen*, door Broeder Pieter van Utrecht ²⁾.

Zijn grote neef Sasbout Vosmeer beschreef later Adam's leven ³⁾.

¹⁾ Een exemplaar te Antwerpen, Minderbroedersklooster.

²⁾ Een exemplaar te Nijmegen, Minderbroedersklooster.

³⁾ Nieuw. Ned. Biogr. Wb. III 1125; DIRKS blz. 87.

Thàns allereerst door zijn náám bekend, maar vroeger ook door werk en persoon, is MATTHIAS CATS, ook wel voorkomend als : FELICIUS of : VAN BROUWERSHAVEN.

Hij is een oom van onze voormalig-grote dichter, die te véél ijdelheid bezit om niet even gewag van hem te maken, al was deze bloedverwant dan ook een zeer principiële katholieke priester.

„Mijn vader sat gestaeg daar midden in den Raet ;
Syn broeder was geleert en heeft oock veel geschreven ;
Syn boeken syn bekend als die nog heden leven ;
Plantijn, uw druckery die heeft er kennis van”.

(Twee-en-tachtig-jarig leven ,v. 9-14).

Matthias had slechts onder hevige tegenkanting van zijn moeder de Orde kunnen ingaan. Hij bracht het vèr : lector, gardiaan, provinciaal, onder welk laatste ambt hij stierf in 1576.

Zijn werk — neef heeft in zijn familietrots wat erg hoog van de toren geblazen — bestaat uit twee Elucidationes :

Catholica praeceptorum decalogi elucidatio, en
Institutionis christanae catholica elucidatio ¹⁾).

Fel kampioen voor het oude geloof, tevens een zeer veelzijdig ontwikkeld man met brede blik is ARNOLD MEERMAN, ook wel naar zijn geboorteplaats, ALOSTANUS geheten. Zijn levensloop is niet verschillend van die der meeste Minderbroeders : ook hij bekleedde de gewone functies ; als hij zich ergens door onderscheidde, dan was het door tot zijn dood in 1578 te duelleren, in woord en geschrift, met de hervormers. Al zijn werk is hierop gebaseerd. In hun grondbeginselen tast hij de hervormers aan in zijn *De quatuor plaustis haeticarum fabularum*, waarin hij achtereenvolgens hun logica, hun rede-neer-trant, hun schriftuur-anatomie, hun onderlinge verdeeldheid bespreekt. Een historisch bewijs voor de waarheid van het oude Geloof ontwikkelt hij in zijn groots opgezet *Theatrum*

¹⁾ Uitgaven resp. Antwerpen 1573 en 1575. — Zie over deze CATS Nieuw Ned. Biogr. Wb. III 213 ; Dietsche Warande III 1857, blz. 194 ; HOLZAPFEL, *Handbuch*, blz. 483 ; DIRKS blz. 99 ; De Katholiek dl. 101 1892, blz. 121 ; SCHOUTENS, *Martyrologium*, 6 Maart.

conversionis gentium : een overzicht van de bekering der volkeren, dienende voor de katholieken van zijn tijd als een lichtbaken in de storm.

Eenzelfde apogetisch aspect toont zijn meer gedetailleerd werk, als *De veneratione reliquiarum*, *De Poenitentia*, *De Confessione sacramentali*, *De Rogationibus*, *Catechismus Poenitentium*, *De fugienda consuetudine haereticorum*, *De haereticis deferendis* en *Davus perduellis*.

Wat meer ascetisch georiënteerd zijn drie andere werkjes : *Medicinae animae*, *Imagines mortis* en *De Sancta Cruce*, waarvan vooral dit laatste, hoewel klein, interessant is, uit religieus-historisch oogpunt, om zijn thema : de devotie tot het H. Kruis, geschiedkundig beschreven vanaf S. Helena, met vele waardevolle citaten.

Er is nog nederlands werk van hem bewaard ; daarover elders ¹⁾.

Beroemd en befaamd door positie en stand was PETRUS VAN DEN BERG, gewoonlijk MONTANUS genoemd. Gevierd als rector van de Leuvense Alma Mater, nam hij, omstreeks 1543, het plotselinge en onverwachte besluit, de wereld te verlaten en de Orde der Minderbroeders in te treden. Met een voor onze moderne opvattingen nogal vreemde officialiteit nam hij afscheid van zijn omgeving en trok hij het klooster binnen, waar hij — het spreekt vanzelf — óók om zijn wetenschap, hoog gewaardeerd werd en dientengevolge met verschillende eervolle functies belast. Na een leven vol verdiensten en tevens vol zorgen, ook van de kant der Calvinisten hem berokkend, stierf hij in 1579.

Zijn *Commentaria in Psalmos poenitentiales* is minder bekend dan zijn mooie *Dominicae Afflictionis Enarratio*, opgedragen aan de Generaal der Orde. Dit boekje is één doorlopende beschouwing over het Lijden Christi, slechts onder-

¹⁾ Veel van genoemde werkjes kan men vinden in Antwerpen, Minderbroedersklooster. Zijn *De quatuor plaustris* verscheen in 1563; *Theatrum* eveneens ; de volgende in 1564, 1564, 1563, 1566, 1564, 1564, 1564, 1564; *Medicina* 1567, *Imagines* 1567, *De santa cruce* 1568. De gehele lijst werken vindt men ook bij DIRKS blz. 93.

broken door de evangelie-tekst. De vier Evangelisten zijn willekeurig samengevoegd ; aldus tracht de auteur één volledige lijdenshistorie te construeren. Obsecratio, admiratio, oratio volgen elkander regelmatig op ¹⁾. Hij schrijft met meer gevoel dan zijn Ordes- en ambtgenoot FRANS VAN SICHEM, gardiaan in Mechelen en Maastricht, die een *Laconica exhortatio ad mortem* publiceerde : waarin hij voor de katholieken de kleinheid van het aardse en de grootheid van 't eeuwig aantoonde ; dan nog een *Explicatio in VII verba Christi ex Cruce*, bestaande uit zeven afzonderlijke beschouwingen, een *Concio de Elemosyna*, en, als laatste werk, een *Commentaar in Jeremiam* ²⁾.

Hebben wij vroeger een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan Titelmans, de grote theoloog-latinist : ook diens opvolger in het Leuvens convent, NICOLAAS TACITUS ZEEGERS verdient een intense belangstelling. Hij was, evenals zijn voorganger, zeer onderlegd in de H. Schrift en de daarmee in verband staande talen ; en doceerde tot 1548 ; elf jaar later stierf hij.

Reeds Dirks merkt op, dat er een verschil bestaat in 't exegetisch werk van Titelmans en dat van Zeegers : de eerste stelde zich tot hoofdtaak, Erasmus te bestrijden en de Vulgaat tegen hem te verdedigen ; terwijl Zeegers veeleer zelfstandig werk verricht. Zo ontstaan zijn : *Castigationes in Novum Testamentum*, *Scholion in libros Novi Testamenti* ; *Inventarium in Novum Testamentum*. Dit laatste is opmerkenswaardig : één grote concordance, in de moderne zin van het woord, uitsluitend klapper met plaatsaanwijzingen : een tweelingswerk dus met het vroeger besprokene van Brokwy. Dan nog een *Novum Testamentum restitutum*.

Zeegers genoot ook de — overigens aanvechtbare — eer, opgenomen te worden in het grote Londense verzamelwerk

¹⁾ Uitgaven resp. Antwerpen 1569 en 1563 ; een exemplaar te Antwerpen in het Minderbroedersklooster. — DIRKS blz. 100.

²⁾ Uitgaven resp. Maastricht 1553, Antwerpen 1556, Keulen 1559. — De *Concio* vonden wij achter het tractaatje over de Kruiswonden : DIRKS blz. 84 geeft echter nog een afzonderlijke uitgave op. Antwerpen 1555. — Zie ook *De Godsdienstvriend* dl. 87 1861, blz. 222.

Critici Sacri sive doctissimorum virorum annotationes, dat in de volgende eeuw in negen grote delen verscheen ¹⁾; een eer, die hij deelde met Revius, Erasmus en anderen.

Ook op ascetisch terrein bewoog Zeegers zich, zij het slechts indirect. Zo verscheen van zijn hand *Speculum Vitae Christianae*, een vertaling van de reeds vroeger besproken *Spieghel des Kerstenlevens* van Thomas van Herenthals, en een *Via Vitae*: oorspronkelijk een hollands werkje van de Carthuizer Florentius van Haarlem.

Afzonderlijk staat: *Proverbia teutonica latinitate donata*, door Zeegers vertaald en waarschijnlijk ook ontworpen ²⁾.

Er is ook nederlands werk: *Dye Collegie der Wysheit, Het Sweert des Gheloofs, de Beuckelere des Gheloofs, de Catechismus* (alle vertaald) en een nieuwe, herziene uitgave van Florentius' boekje. Wij zullen dit nederlands werk echter in een ander hoofdstuk bespreken.

Enkele bij-figuren noemen wij slechts zonder dieper gaande bespreking.

Van JAN VAN GENT, missionaris in Nicaragua, kennen wij een latijnse brief van \pm 1540, belangrijk alleen voor de geschiedenis der missionering ³⁾.

Als historie-schrijver treedt nog op JAN VAN BRUSTHEM. Ofschoon waarschijnlijk Conventueel en niet behorend tot de Observanten, wordt hij meestal bij onze groep genoemd. Hij is de opsteller van een grote bisschops-kroniek: *Res gestae Episcoporum Leodiensium et ducum Brabantiae*, lopende van S. Maternus tot 1542. Slechts gedeeltelijk is deze uitgegeven ⁴⁾.

Een grote en ietwat tragische figuur is MAHUSIUS, van Oudenaerde afkomstig. Bekend is zijn deelname als adviseur

¹⁾ Londen 1660.

²⁾ Uitgaven van latijns werk resp. Keulen 1555; Keulen 1558; Antwerpen 1558; Leuven 1559. — Uitgaven vertaalwerk: Antwerpen 1549; Antwerpen 1551; Brussel 1550. — Nederlands werk, zie onder hfdst. 11. — Over hem zie ook DIRKS blz. 81-84. — Gilles Zeegers, die in 1570 de *Sermones* van S. Bernard vertaalde, is niet te identificeren met onze auteur.

³⁾ DIRKS blz. 46.

⁴⁾ De Godsdienstvriend dl. 87 1861, blz. 69. — Handschrift te Brussel, KB.

aan 't Concilie van Trente. Door Pius IV, op voordracht van Philips, tot bisschop van Deventer benoemd, werd hij door geestelijkheid en leken geweigerd. Deze mislukking is zeker ook de reden dat de literaire werkzaamheid van deze geleerde en ijverige Franciscaan beperkt bleef tot het opnieuw-uitgeven van oudere auteurs : Joannes Chrysostomus, Bonaventura en Erasmus ¹⁾).

Een voor onze groep zeer bijzonder thema behandelt FRANCISCUS VAN MECHELEN, gardiaan aldaar rond het midden van de eeuw ; hij schreef in zijn *Epistola de orbis situ*, gericht tot een bisschop, over het aards paradijs en het rijk van Joannes Presbyter, en stelde een kaart van Noord-Europa samen : *Tabula Regionum Septentrionalium* ²⁾).

De zeer talrijke geschriften van FRANCISCUS VAN NIEUWENHOVE, gestorven 1562, zijn nooit gepubliceerd : *Sermones*, *Commentarii*, *moraaltractaten* en *Ascetica*.

Of NICOLAAS BODE, met zijn *Apologia* tegen Franciscus Americus, nog tot deze tijd gerekend moet worden, staat niet vast ³⁾).

Wèl de *Apologia* tegen Lindius van CORNELIS VAN DORDRECHT, wiens *Conciones*, indien ze nog bestaan, nog niet werden uitgegeven.

Over deze interessante figuur spreken we echter later ⁴⁾).

¹⁾ Arch. Aartsb. Utrecht dl. IX 1881, blz. 123-132 ; Papiers d'Etats VI, blz. 242-243 ; DIRKS, blz. 68.

²⁾ Uitgave Antwerpen 1565. DIRKS, blz. 85.

³⁾ DIRKS, blz. 86 en 79.

⁴⁾ In hfdst. XI en XIV. Over de *Apologia* enz. zie HT IV 1925, blz. 241.

HOOFDSTUK XI

VAN RAVEN TOT VAN DER VAEDT

Met Glapion, de vriend van Karel V, die wij vroeger bespraken ¹⁾, hadden we voorlopig de kleinere nederlandschrijvende auteurs beëindigd, om even het contemporaine latijnse werk te overzien. Thans vervolgen we ons vroeger onderwerp en zullen nog enkele schrijvers beschouwen, die aan de grens van de literaire middeleeuwen staan: de rij van Raven tot van der Vaedt.

Groot en belangrijk werk hebben zij niet geleverd. *Détail*-werk daarentegen, dat het noemen waard is, zien we genoeg. Allereerst ontmoeten we als zodanig het, nog niet zo lang geleden ontdekte, boekje van CORNELIS RAVEN, *Der Minnen gaerd*. Het is een fijn, zuiver mystiek tractaatje, bijzonder mooi als lange, vlotte, strak volgehouden allegorie.

Het behandelt de Liefde, die voorgesteld wordt onder het Beeld van een Boom. Deze rust op de wortels van berouw, biecht en voldoening; en heeft tot bodem de Vreze Gods. De stronk is de argeloze overgave-in-liefde aan God. Die „Chari-taet” heeft zeven graden:

„Crachtige werckelicheit, onophoudende minne, hete barnende minne, scharpe minne, siedende liefde, oversiedende liefde, ontoeganchaerlycheit”.

Elke graad heeft zijn telgen of takken en vruchten.

Men ziet, dat ook deze auteur zich in zijn mystiek niet houdt aan het klassieke onderscheid tussen liefde en minne. Een mooi, lezenswaardig stuk mystiek overigens.

¹⁾ Einde hoofdstuk VIII.

Van de schrijver weten we niet veel : waarschijnlijk was hij een Noord-Nederlander, daar het boekje ¹⁾ in 1548 te Amsterdam uitkwam.

Noord-Nederlander — van Dordrecht — was ook MATTHIAS WEYNSSEN, de man, wiens bescheiden werk eerst onlangs de aandacht trok, en die toch sinds lang een grote bekendheid genoot in de Geschiedenis der Kerk. Eerst, als gardiaan van Antwerpen, genoot hij de eer, de Refereynen van Anna Bijns aan zich opgedragen te zien ; later, als provinciaal, werd hij degene, die de nederlandse Franciscanen afscheidde van de keulse provincie en ze tot een zelfstandige groep veréigde : vandaar de, wel eens wat onverkwikkelijke strijd met Herborn.

Veel werken van medebroeders zagen door zijn stimulerende activiteit het licht ; hij bezorgde uitgaven o.a. van *Het Devoet boecxken*, *De Verweckinge der goddelijke Liefde*, *Fasciculus Myrrhe*, *Van Alen's Contemplationes* ; en was ook de geestelijke vader van de uitgave van Herp door de keulse Kartuizers.

Zijn eigen werk is overigens minder belangrijk ; we kennen enkele tractaatjes voor de Clarissen, als : *Drie scoene punten* ; *Sommighe ordinanciën* en vooral *Die olyven boems condiciën*, een allegorie, handelend over de armoede, de bekoringen en de gehoorzaamheid ²⁾, een mooi, fijn gevoeld stukje, waaruit grote liefde voor de Zusterkens spreekt. Hij stierf waarschijnlijk in 1547. De literatuur over hem is uiteraard zeer uitgebreid ³⁾.

¹⁾ Een exemplaar te Amsterdam UIB. De zeven graden van de charitaet zijn overigens niet origineel : dezelfde idee vinden we reeds bij HERP, *Scala amoris* en *Spiegel*.

²⁾ Handschriften in Brussel KB ; gedrukt in *Neerlandia Seraphica* (VERJANS) 1936 Maart e.v.

³⁾ We noemen slechts : DIRKS blz. 34 ; BGBH dl. 25 1900, blz. 211-214 ; OGE dl. 7 1933, blz. 352-356 en dl. 8 1934, blz. 206. — Voor historische bijzonderheden raadplege men de handboeken van de Franciscaanse geschiedenis, SCHLAGER e.a. — We stippen nog even aan, dat oudere historici (als VALERIUS ANDREAS) Weynsen wel verwarren met Matthaeus van Dordrecht, die aan de Leuvense Universiteit doceerde ; en dat zijn sterfjaar niet heel vast staat. (VAN DALEN in BGBH geeft 1543).

Zijn faam wordt nog ver overtroffen door hem, die door de volksmond en de historie wordt aangeduid met de gemoedelijke naam van BROER CORNELIS: meer volledig CORNELIS ADRI-AENZ. BROUWER of VAN DORDRECHT geheten.

De relletjes rond zijn persoon zijn nu zo langzamerhand wel geluwd; het mag als bekend verondersteld worden, hoe deze Minderbroeder eeuwen lang is belasterd, gehoond en beticht.

Of het waar is, wat reeds Karel van Mander in 1604 schrijft, dat de auteur van de beruchte, op Cornelis' naam geschoven, Sermoenen Hubert Goltzius is geweest, laten we vooralsnog in 't midden: in een later hoofdstuk zal deze kwestie nog even worden aangeroerd. Maar heel zeker is, dat, na het grondig requisitoir van de Schrevel¹⁾ en eveneens van Kruitwagen²⁾, Cornelis definitief is gerehabiliteerd. En wie het waagt, als meermalen in een roman³⁾ gebeurde, de oude laster op te rakelen, beschouwen we rustig, zo niet als kwaadwillige, dan toch als hopeloos... onbelezene.

Voor ons is deze Minderbroeder, die, in 1521 te Dordrecht geboren, een onvergankelijke roem als predikant in Brugge heeft verworven, slechts van belang als schrijver: wij hebben van hem twee doctrinaire werkjes, *De Seven Sacramenten* en *Den Spieghel der thien gheboden*.

Het eerste, een geheel theologisch tractaatje, toont uitstekend de grote geleerdheid van de schrijver aan, en zijn speciaal apologetische talenten. Donatisten, Oecolampadisten, Grieken, allen krijgen hun deel. Een knap werk⁴⁾.

Oók getuigend van Cornelis' orthodox standpunt — wat belangrijk is in verband met de lasterkwestie — is het tweede boekje, de Spieghel. Het behandelt de tien geboden, telkens in één lange declaratie; wat is hij thuis in de H. Schrift, met wat

1) HT IV 1925, blz. 217-258.

2) Nieuw Ned. Biogr. Wb. IV 452vv.

3) Bijv. het klassieke voorbeeld: *Uilenspiegel* van CHARLES DE COSTER, Gent 1896 e.v.

4) Een enkele maal is hij naief: Waarom worden ongeboren kinderen niet gedoopt? Omdat 't doopsel is een herboringhe, en men kan niet herboren worden tenzij... Uitgave Brugge 1556. — Exemplaar Den Haag KB.

een gemak citeert hij ook profane auteurs, Plinius, Aristoteles, Ovidius, Terentius ¹⁾).

In het vorig hoofdstuk wezen wij reeds op enig latijns werk van deze grote Minderbroeder ²⁾).

Volop rederijkerstaal en stijl bezigt ADRIAAN VAN MECHELEN in zijn *Onderwijs vander Biechten* en *Dat Weerde Heylighe Sacrament*.

„Keeret in dbeste” is zijn spreuk; en zelfs de gebeden van 't Biechtboekje zijn in refereinen-vorm gegoten. Beide hebben èn praxis èn ontwikkeling op 't oog; het zijn echte volksboekjes ³⁾).

Mooier werk schreef de tot nu toe niet geïdentificeerde MINDERBROEDER VAN 's HERTOGENBOSCH. Twee boekjes van diens hand behandelen dezelfde onderwerpen: *De warachtige Biechte* is een practijk-boekje, *De Daghelicxe verwonderinge der Coninginne van Saba*, een mooi meditatiewerk. Aardig vooral zijn de parafrasen op 't Onze Vader en Wees gegroet. Heel gevoelvol is ook zijn derde werkje over 't *Overdencken der vier Utersten*, met een sterk aansprekend realisme, b.v. als hij over de vergankelijkheid schrijft:

„Want alle menschen sterven ende duysent geslachten sijnder geweest opter werelt daermen niet eenen tant oft een been af en vint”.

Dat de schrijver JAN KNIJFF zou zijn geweest, blijft voorlopig nog een vrij zwakke hypothese ⁴⁾).

¹⁾ 1554; exemplaar Gent UB.

²⁾ Over Cornelis van Dordrecht kan men alle oudere geschiedschrijvers raadplegen: tot zelfs JUSTUS VAN EFFEN in de Holl. Spectator toe. DIRKS, blz. 104-112 is niet volledig en onbetrouwbaar. Men doet het beste de reeds genoemden te nemen; daar vindt men alles samen: DE SCHREVEL in HT IV 1925, blz. 217-258 en KRUITWAGEN in Nieuw Ned. Biogr. Wb. IV 452-458. Een portret in Noord en Zuid 28e Jrg. 1905, blz. 128.

³⁾ Leuven 1550; exemplaar te Antwerpen, Minderbroedersklooster.

⁴⁾ Geuit door D. VAN HEEL O. F. M., in Taxandria Jrg. 1935. — De drie exemplaren bevinden zich te Den Haag in de KB., achter de postincunabel Wonderlyck leven der ghesellen. (227 G 26). Over Jan Knijff, bisschop van Groningen, zie Arch. Aartsb. Utrecht, dl. 57, blz. 223.

Een echt middeleeuwse devotie, *Die seven principale bloetstortinghen ons Heren*, is naam en onderwerp van een werkje van de Nivelse gardiaan CORNELIS DONTHERS. Ze betreffen achtereenvolgens de hoofdmomenten van de Lijdensweg: in de Hof van Olijven, de Geseling, de Doornenkroning, de Val, de Ontkleiding, Kruisiging en Dood. Donthers is nogal realistisch, en geladen met overdrijvingen van die tijd:

„(men moet) „contempleren, hoe dat vier onghenadige serganten onsen salichmakere Jesus seer onghenadichlyck sijn cleederen wtgeruct hebben. Ende hoedat vier straffe henckers so wreet als leeuwen hebben Jesus seer straffelyck ende oneerlyck aan die colomme gebonden ende hebben als vier hongerige rasende wolven dorstich na dat precioos bloet van dat onnoosel lammeken onmenschelyck gheslagen ghegeeselt ende ghewont ende hebben syn suyver maechdelyc lichaem over al open gescheurt met scherpsnijdende roeyen schorpioenen gheesselen ende ketenkens van ysere...¹⁾).

Het ligt er dus wel wat erg dik op!

Een geloofsverdediging schreef JAN ADRIAANS VAN DER GOUDE: *Dat Symbolum des heyligen kersten geloofs*. Hij volgt S. Athanasius op de voet en documenteert diens formule uitvoerig. Zijn methode doet aan het anachronisme van de Heliand denken: de in de vierde eeuw levende Athanasius laat hij vlot vervolgd worden door „Princen, Heeren, Keiser, Coningen, Hertogen, Graven ende andere die deze ketterie van Arrius aanhinghen”.

Ook hebben wij van hem een werkje over de Eucharistie: *Cyborie des heyligen Sacraments* ²⁾.

Reeds in het vorig hoofdstuk wezen we terloops op het nederlands werk van NIC. TAC. ZEEGERS. Ofschoon dit slechts vertaling is, gaf hij er toch een zeer persoonlijk cachet aan. *Die Collegie der Wysheit* zette hij over uit het Frans van Peter Dore. Een allegorisch werk: het geestelijk gebouw der

¹⁾ blz. 10b. Exemplaar te Antwerpen, Minderbroedersklooster (1554).

²⁾ 1556. Exemplaar te Antwerpen, Minderbroedersklooster; ook Antwerpen 1553. DIRKS, blz. 89.

deugden wordt vergeleken met een Universiteit, waarvan Christus is de „regent en doctoor”. Met grote bekwaamheid is deze vergelijking volgehouden.

Nicolaas Grenier was de auteur, eveneens frans, van het tweede door Zeegers vertaalde boekje : *Den Beuckelere des Gheloofs*. Het is minder waardevol dan het vorige en blijft streng dogmatisch ; evenals *Het Sweert des Gheloofs*, dat Zeegers van diezelfde auteur vertaalde. Het is een waardig „zwaard” : handelt geheel over ketterij, Lutheranen, Luther enz. En, we moeten toegeven, dat Grenier in de laatste bladzijden wel zeer streng in zijn oordelen is ¹⁾.

Zeegers is het ook, die de *Catechismus* van S. Canisius vertaalde : een werk van grote portée, dat hiermede ook bij het nederlands lezend publiek zijn intrede deed ²⁾.

Ten slotte deed hij nog *De Wech des levens* van de Carthuizer Florentius van Haarlem in een verbeterde uitgave verschijnen : een zo goed als volledige handleiding voor het geestelijk leven ³⁾.

Ook ARNOLD MEERMAN bespraken wij reeds in ons vorig hoofdstuk. Hier is nog noemenswaardig zijn *Remonstrance van het purgatoir*, een werkje vol geleerdheid, dat in drie boeken vrijwel volledig de katholieke leer in deze materie weergeeft, en daarbij terloops de diverse eschatologische dwalingen bespreekt. Het is een teken des tijds, evenals, in nog veel sterkere mate, de zeer interessante *Missive aan alle catholycke menschen*. Dit suggestief boekje is gesteld in de vorm

¹⁾ Uitgaven resp. 1556, 1551, 1568. — Alle exemplaren in Antwerpen, Minderbroedersklooster. — DIRKS e.a. hebben het auteurschap wat verward. Men leze nauwkeurig de opdrachten, die volledig uitsluitel geven. Ook Pippinck is niet de vertaler of schrijver van *Het Sweert des Gheloofs*.

²⁾ 1558. Dit zeldzame werkje verscheen in de eerste uitgave zonder auteursnaam. Een exemplaar te Haarlem BM. Zie de Catalogoog van KRUITWAGEN, nr. 213.

³⁾ Exemplaar te Antwerpen, Minderbroedersklooster. — DIRKS, de titelpagina en het voorwoord schijnen met elkaar in strijd te zijn. Men moet de zaak aldus verklaren : Florentius schreef moeilijk Nederlands ; ZEEGERS vertaalde eerst dit zwak gesteld werkje in goed Latijn (1551) en hielp later Florentius ook nog bij een betere nederlandse uitgave (1552).

van een brief, strekkend tot troost van de vervolgdten. 't Verscheen in 1567. In een lange litanie van „Het is nu de tijt...” wil de auteur de gelovigen tonen, hoe alle tegenwoordige rampen en ellenden voorspeld en voorzegd waren. Het heeft dan ook iets apocalyptisch. Ook is er nog een *Boeck van den heylighen Sacramente*; hiervan vonden wij tot op heden geen exemplaar, en slechts een enkele bron ¹⁾.

Van PETER SLUIPICK, genoemd naar zijn geboorteplaats Sluipwijk, vlak bij Gouda, hebben wij een zeer zeldzaam werkje: *De Christelycke Practyck van bidden*. Volgens de titel is deze Minderbroeder biechtvader geweest bij de Clarissen in Delft en op verzoek van zijn auditorium is dit boekje dan ook samengesteld. 't Is een lange serie „contemplacien”, een minutieus zelf-reflecterend werkje, zeer uitgeplozen en enigszins scholastiek onderscheidend. Zó groeide het uit tot een systematisch opgezette theorie om tot de gebedspraktijk te komen ²⁾.

Meer van kerk-historisch belang dan uit literair oogpunt noemenswaardig is HENDRICK PIPPINCK: een van die Franciscanen, die het eigenaardig talent hadden anderen tot werken aan te zetten, zonder zelf bijzonder uit te munten, en die zodoende zich toch veel verdiensten verwierven.

Deze Kasselse Minderbroeder was achtereenvolgens predikant en gardiaan te Antwerpen en werd in 1564 tot provinciaal gekozen. Van zijn eigen hand hebben wij slechts een bundel onuitgegeven preken, *Gheestelycke Leeringen*; hij publiceerde echter veel van anderen. Zo hebben Vervoort, Zeegers

¹⁾ Uitgaven resp. 1566 en 1567. Een exemplaar te Antwerpen, Minderbroedersklooster.

Voor 't Boeck van den H. Sacramente, DIRKS, blz. 93, die opgeeft Antwerpen 1543 en 1567.

²⁾ Uitgave Antwerpen 1557-61. Een exemplaar te Antwerpen, M. Plantijn. De werkjes, die hier nog achter staan, zijn niet van hem: hoogstens is de Spieghel door hem vertaald. De auteur stierf in 1574. Zie De Godsdienstvriend, dl. 87 1861, blz. 219.

en Anna Bijns een deel van hun literaire bekendheid aan Pippinck te danken ¹⁾).

Ten slotte nog enkele rederijkers.

We zouden geen rederijkers-cultuur vermoeden bij de in onze Katholieke Kerk zo beroemde NICASIVS VAN HEES, een der glorievolle Martelaren van Gorcum. Het geldt hier slechts een simpele vertaling van het Soliloquium van Gerlach Peeters : *De Innighe Alleensprake*, dat Van Hees al vroeg vertaalde, doch dat eerst jaren na zijn dood door een ander gepubliceerd werd. Het vloeit over van rederijkersterminologie : certeyn, faelgeren, patientelyk ; en de duivel wordt nog hoofs betiteld met : Prince der Ondeugden. Zo hebben dan toch ook de veel gesmade rederijkers hun Martelaar en Patroonheilige ²⁾).

PETER DE KONING, tot provinciaal gekozen in 1549, kan in de godsdienstige woelingen van die dagen een grote rol gespeeld hebben, als schrijver is zijn betekenis minder groot. Zijn *Ghemeen Discours* over het H. Sacrament, in de vorm van een polemiëk tussen een Katholiek en een Calvinist, heeft dan ook alleen als strijdschrift waarde. En van zijn tractaat over *De Wil Gods* kennen we slechts het voormalig (?) bestaan ³⁾).

Ijverige handen van kloosterzusters hebben de preken opgenomen van MAHUSIVS, over wie wij in het vorig hoofdstuk spraken ; het zijn de *Sermoenen uit den perelenden mont van*

¹⁾ *Gheestelycke Leeringhe*, handschrift te Brussel, KB. 3986-89, v. d. GHEYN, III 2428. — Van Vervoort publiceerde hij o.a. *Het bruylocht cleedt der Liefden Gods* ; van Zeegers *Het Sweert des Gheloofs* ; van Anna Bijns de bundel Antwerpen 1566. Zie over Pippinck NAK N. S. XI 1894. blz. 324-331 ; Franc. Leven dl. 17 1934, blz. 54 ; DIRKS, blz. 90 en de reeds geciteerde handboeken der Franciscaanse Geschiedenis.

²⁾ Jan v. Gorcum gaf het boekje van Nicasius uit in 1613. Een exemplaar te Mege, Minderbroedersklooster. — Nicasius werd gecanoniseerd door Paus Pius IX. — Zie over hem nog *De Godsdienstvriend* dl. 87 1861, blz. 263. — CH. VERREY, *Het geslacht Schoeffe*, Den Haag 1888, blz. 75. DIRKS, blz. 196.

³⁾ Uitgave *Discours* Leuven 1568. Over zijn betekenis in de godsdienststrijd uitvoerig DIRKS, blz. 72-78.

den zeer wijsen pater Jan Mahusius. Ze dateren van 1563 en 1566, doch zijn nooit gedrukt, slechts in handschrift bewaard gebleven ¹⁾).

Mooi, gevoelvol — voor zover de rederijkerstrant dat toeliet — is de *Werck-Clocke des Eeuwighs Levens* van PHILIP VAN DER VAEDT, een Minderbroeder uit Mechelen afkomstig, die in 't midden der zestiende eeuw het klooster van Gent bewoonde.

Zijn refereyn — er staan er enkele in dit proza-boekje — zijn niet zo kwaad, en doen aan Anna Bijns denken: „Och ziet nae den wech die niet en wilt dolen” zou ook een prachtige „stok” van háár kunnen zijn, evenals het „o broedere o moeder maeckt mij deelachtig”. Het middenstuk echter van dit werkje is een meditatie-in-proza over het leven van Christus. Juist door zijn onmiddellijk aanspreken van de lezer bereikt de auteur een zekere suggestieve kracht ²⁾).

¹⁾ Zie v. d. GHEYN III 246, 2013 en 2014.

²⁾ Uitgave Gent 1570; een exemplaar te Gent LIB. Zie ook Franciscaansch Leven dl. 17 1934, blz. 55.

HOOFDSTUK XII

DE DERDE GROTE : FRANS VERVOORT

Zonder aarzelen zeggen wij het : er is een grote leemte in onze handboeken tot de geschiedenis der nederlandse letteren ; er is een tekort, ontstaan door het niet-vermelden van deze auteur, „de grootste nabloeier van Ruysbroeck in de zestiende eeuw”, gelijk hij betiteld werd.

Alleen van Mierlo gewaagt, nog maar nauwelijks, van hem ¹⁾.

En toch, wat een markante figuur ! Voorzeker een der grootste religieuze lyrieci en een zeer begaafd literator. Een schrijver, die we wellicht het best kunnen karakteriseren als : volks-mysticus. Met een gepassioneerde liefde tot God, zoals we die bij Hadewijch vinden, maar in geheel andere vorm. Ook Vervoort is meditatief, dramatisch, dynamisch, maar overal en voor iedereen verstaanbaar.

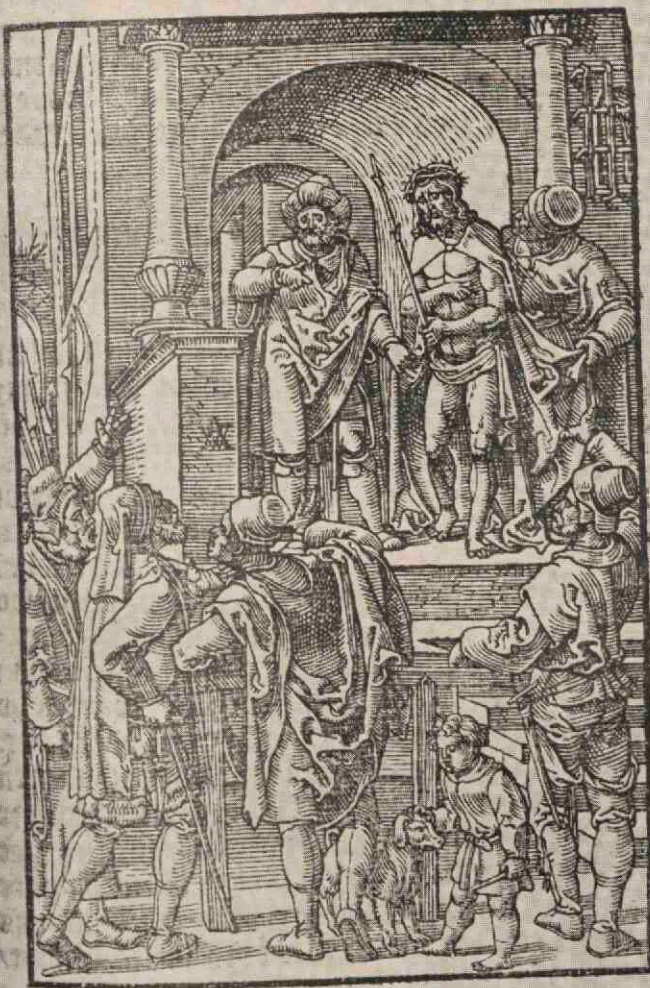
Dat in de vorige eeuwen zijn verdiensten niet erkend werden, is begrijpelijk. Heeft alle middeleeuws proza niet eerst tegen het einde van de negentiende eeuw waardering gevonden, zeker als het ging om katholieke mystiek ? Maar dat hij thans, nu ook niet-katholieken de schoonheid daarvan ten volle beseffen, nog niet wordt genoemd : dat veroorzaakt een lacune, die hoe eerder hoe beter dient te worden aangevuld.

Duidelijkheidshalve beschouwen wij, alvorens het werk zelf

¹⁾ J. VAN MIERLO, *Beknopte Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde*, Antwerpen-'s Hertogenbosch 1930, blz. 150. — R. HARDEMAN S. J. in *De Bode van het H. Hart*, Hasselt 1920, blz. 286vv., en 1921 blz. 343vv. bespreekt hem met meer lof.

inder woestijne.

Die Xij. dachreyle

D

106

Frans Vervoort, Die Woestijne des Heeren, Antwerpen 1554.
(Den Haag, KB).

te bespreken, eerst drie punten van groot belang bij een kennis-making met Vervoort : zijn leven, zijn anonymiteit, en de wijze van uitgeven.

LEVEN

Vervoort is een min of meer geheimzinnige figuur. Niet alleen, omdat wij betrekkelijk weinig weten aangaande zijn loopbaan, maar ook, omdat wij zelfs dat weinige nog kennen langs een heel toevallige en indirecte weg : uit de brief van zijn provinciaal, Henricus Helstanus, aan de aartsbisschop van Trier, Jan van Isemburg. Deze had Helstanus een be-kwaam pater gevraagd, ter assistentie in zijn diocees. Helsta-nus nu beveelt Vervoort aan, en die toevallige aanbeveling levert ons, wel schaarse, maar daarom des te interessantere inlichtingen aangaande onze auteur. En zelfs die brief, afge-drukt achter een van Vervoort's werkjes ¹⁾, bevat nog een geheimzinnigheid : daar het natuurlijk niet is aan te nemen, dat Vervoort's naam hier niet genoemd zou zijn, moeten we het ontbreken ervan aldus verklaren, dat de naam in de uitgave werd weggelaten, in verband met de anonymiteit van geheel Vervoort's oeuvre ²⁾.

Vervoort is geboren in Mechelen, tegen het einde der vijf-tiende eeuw. Op aansporen van Martinus Cuperus, wijbisschop van Kamerijk, werd hij Minderbroeder. In 't klooster muntte hij spoedig uit door grote vroomheid en geleerdheid : zo kende hij, en wat meer was, sprak hij latijn, hebreuws, chaldeuws ; en het was dus begrijpelijk, dat zijn provinciaal hem aanzette tot schrijven. Overheidsambten trachtte hij zorgvuldig te ont-wijken ; reeds uit dien hoofde is de mening van enkele ge-schiedschrijvers ³⁾, dat hij provinciaal zou geweest zijn, niet waarschijnlijk ; wat overigens bevestigd wordt door het feit, dat de naam Vervoort niet voorkomt op de provinciaalslijst te Antwerpen.

¹⁾ Zie *Vyants net der boosen wercken*, uitgave 1556.

²⁾ De brief is van 30 Juni 1551.

³⁾ SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, Antwerpen 1628, blz. 259. Zie hiervoor ook DIRKS, blz. 59.

Toen kwam het verzoek van de aartsbisschop, dat de provinciaal natuurlijk moeilijk kon weerstaan. Met gulle woorden werd Vervoort aanbevolen. In Trier schijnt hij wel degelijk geweest te zijn, en het ambt van inquisiteur bekleed te hebben. Echter was hij spoedig weer terug in 't vaderland; waarom, blijft een raadsel¹⁾.

Daar is hij, in 1555, overleden; in Mechelen, waar hij, predikend en schrijvend, 't grootste deel van zijn leven had doorgebracht. Hoogbejaard was hij bij zijn dood, wat blijkt uit zijn werk en ook uit bovengenoemde brief.

In zijn geboorteplaats is hij ook begraven, op de plaats waar vroeger de Minderbroederskerk stond, bij het Sint Romboutskerkhof.

A n o n y m i t e i t .

Het zal wel een unicum zijn in de geschiedenis der nederlandse letteren, dat het werk van een zó groot en vruchtbaar auteur is gepubliceerd onder een absolute anonymiteit. Wij weten, dat er een goede veertig werkjes van Vervoort zijn; welnu, hiervan zijn er slechts drie bekend die zijn naam dragen, en deze uitgaven hebben dan ook eerst vlak na zijn dood, dus buiten zijn toedoen, het licht gezien²⁾.

Het is duidelijk, dat de schrijver een eeuwige onbekendheid gewenst heeft: radicale consequentie van zijn opvatting over de gelofte van armoede, gelijk sommigen menen.

Dat echter die anonymiteit niet kón gehandhaafd blijven bij een zó bekend oeuvre, valt even gemakkelijk te begrijpen.

Wij kennen de schrijver thans met volle zekerheid: Helstanus schreef al, dat Vervoort's werken herkend konden worden aan de stereotiepe slot-spreuk: *O Heere wanneer*. Het was de geliefde spreuk van de schrijver, wellicht door hem

¹⁾ Gebrek aan duitse-taal-kennis, meent SCHLAGER, *Geschiede* blz. 278vv. Onwaarschijnlijk! En het jaartal, dat SCHLAGER opgeeft, strijdt met alle traditie.

²⁾ In twee boekjes van 1552 — vóór zijn dood dus — hebben onbescheiden handen „B. F. V.” op de houtsnede geplaatst. Vervoort schijnt geprotesteerd te hebben. De drie boekjes met zijn naam zijn: *Brulocht Cleedt* 1556; *Hortulus animae* 1574; *Nieuw gulde ghebedeboeck* 1616.

reeds gevonden, niet alleen in psalm 41, maar ook in Herp's Spieghel¹⁾.

Tevens lezen wij in een nog tijdens zijn leven gedrukt werkje : „Eerst is dit boeck van eenen Godminnenden Minrebroeder ghescreven, te Mechelen gheboren, met alle dander die onderteekent zijn met dat woort o Heere wanneer" ²⁾.

Door Vervoort is deze spreuk dan ook populair geworden in de eerstvolgende tijden.

Hoe hij die anonymiteit meende te handhaven, hangt ten nauwste samen met de wijze waarop zijn werk is uitgegeven.

W i j z e v a n u i t g e v e n .

Het is namelijk gepubliceerd door vrienden. Jan Verbrugghen, pastoor van Neckerspoel in Mechelen, en Peter Goens (ook Peter Godefridi genaamd), generaal der Beggarden in Antwerpen, schijnen de grote stoot te hebben gegeven : ze waren zó nauw met de zaak verbonden, dat ze dikwijls voor de schrijver zelf zijn gehouden. Met een zekere Aerdts Peters vroeg Verbrugghen octrooi aan en sloot contracten met de drukker Hans van Liesveldt voor notaris Jan Thielens. Het was, zegt Verheyden, als bestond er in Mechelen een moderne vereniging zonder winstbejag, die goede lectuur uitgaf en verspreidde.

Petrus van der Borcht ontwierp de houtsneden ; later traden nog toe pastoor Anthonis van der Voort (op wiens naam natuurlijk ook boekjes gesteld zijn), Jasper Kersavent en Marten de Cuyper.

Deze allen hebben Vervoort's anonymiteit verzekerd en beschermd, en intussen voor de uitgave van zijn werk zorg gedragen.

WERKEN

Zijn werken hangen overigens als schakels aan elkander.

¹⁾ *O Heere wanneer sal ick U volcomelic minnen.* Zie PROSPER VERHEYDEN, *Passietooneelen uit Frans Vervoort's Die Woestyne des Heeren.* Antwerpen 1924, blz. 50.

²⁾ *Die Woestyne*, 2e uitgave 1554.

Wie de schrijver eenmaal kent, zal hem aanstonds terug kennen in ander werk : stijl, plastiek, gevoel, realisme zijn hem héél eigen. En dan, behalve het stereotiepe „O Heere wanneer”, komen nog talloze onderlinge verwijzingen de zaak vergemakkelijken. En vele lijsten doen de rest ¹⁾.

Wij kennen dan op die wijze vier en veertig titels van boekjes, heel zeker door Vervoort geschreven, de slechts-waarschijnlijke nog niet meegeteld. Hiervan zijn veertien werkjes uitgegeven en bekend ; van de dertig andere weten we slechts het — misschien voormalig — bestaan. We beschouwen ze zo veel mogelijk in chronologische volgorde.

Die Woestijne des Heeren behandelt in veertig — latere uitgaven dertig — dagreizen het Lijden van Christus. Een mooie, gevoelvolle meditatie : nu eens zuiver beschouwend, dan Christus toesprekend, dan weer de mensen. Innig, roerend, smekend. Elke dagreis gevolgd door een hartelijk gebed. Een „soet sermoen” op de Paasdag sluit het geheel. Een heerlijk werk : waard, om véél, véél meer gekend en gelezen te zijn dan thans nog het geval is : simpele, zuivere lyriek. Interessant ook voor de geschiedenis van de devoties, in verband met die van het H. Hart ²⁾.

In *Des Vyants Net* spreekt de schrijver van de vele soorten verleidingen in de wereld. Over twaalf (latere uitgaven zestien) capittels is de stof verdeeld : Hoe die werelt is die groote wilde zee. Hoe die heylighe kercke is die Arcke Noe... En zo verder.

Wat een overtuigingskracht, wat een smeek-vermogen in

¹⁾ Lijsten vinden we in *De pane angelorum* 1552 ; *Hantboecxken* 1552 ; *Vyants net* 1556 ; *Sermonen S. Bern.* 1556 ; *Woestyne* 1554 ; *Medecijn* 1557.

²⁾ 1551. — Een exemplaar te Den Haag KB, ook te Brussel KB, e.a. Hier en daar, weinig overigens, is het werkje wat realistisch : niets meer echter dan andere soortgelijke uit die tijd. — PROSPER VERHEYDEN gaf een bloemlezing met mooie inleiding : *Passietooneelen*, Antwerpen 1924. — R. HARDEMAN S. J. moderniseerde fragmenten in *De Bode van het H. Hart*, Hasselt 1920-21, waarbij hij ook wijst op mogelijke invloed van twee 15e eeuwse passieverhalen. — In 1554 heeft Vervoort zelf de veertig kapittels op dertig gebracht.

Schelsch een geslacht herte doek na de wa
terf der fonteyne / so haert ooc here men
siel tot v. **W**anneer sal ich comen en open
baren voor v. **W**arom / en verheeren die hoors
lyent uwer tyendommen / in Jerusalein hier
vrouen. **D** melck clare **S**ods aenschouwen /
waer inne alle waerheit gescreuen is / der gids
rien / die heree door syn goetlyede ons las
men wil ginnen.

M **C** **R.**

Chietom booghe ich myn knyen totte **V**a
der ons hereen **J**esu **C**hristi / van welken
eede. **W** alle vaderichap in hemelen in aerde gemote
woort / dat hi v. **G**heuen wil / nae dien ruydom
jander glorie / met cranche geuelicht te woel
den / door sijn gheest inden inwendighen
mensche / **C**hr. **S**us door ghesouer in uwe
beten te woonen / ende door die liefde inge
woort ic ende gheinfundere te worden / dat
ghi muercht begripen niet allen bepligen /
wat dat biescheit is / ende lametheit / ende
diepheit / ende hoochheit / ende tekenen
men die ouerloedighe liefde der

kenisse **C**hristi / op dat ghi
veruult muercht wort
den in alle v. **W**
heit **S**oda
Amen.

O **H**eree **w**anneer.

Dit **S**oecht gheheeren die woe.
stijne des **H**ereen is gheintsteert bi
sekerre geleerde vander **K**ap. **M**a.
daer toe ghecommitteert / ende is
by **C**onsente varden **H**one toeghe
laten te moghen printen en te ver
coopen. **G**hegeuen tot **L**uuec
sel de lesten dach **O**ctobri.

Anno. **M**. **C**. **C**. **C**. **C**.

ende. **I**.

Onderreken **P**. **H**. **d**e **J**ens.

Shepint **Z**antwerpen op d'ye
Zombaeerde **D**esse in onser liever
Drouwen **Z**hoen by mi **J**an
Scolants. **A**nno. **M**.
C. **C**. **C**. **C**. **C**. **V**ij.

Men vintle te rocpe op onser
liever **D**rouwen **K**ierichhof
ouder den **Z**hoen.

die aansporingen om voorzichtig door het leven te gaan! ¹⁾).

Groot is 's schrijvers liefde tot het H. Sacrament, in *De Pane Angelorum*. De behandeling hier is meer leerstellig: voorafbeelding in het Oude Testament, Materia en Forma, Tegenstelling tussen de etende Adam en de etende Christen. Vervoort toont hier ook zijn grote belesenheid in de H. Schrift. Na elk hoofdstuk volgt een innig gebed ²⁾).

Medecijn der Sielen is een sterfboek. Het gaat uit van de tekst: *Aegrotavit rex Ezechias usque ad mortem*. Een boek voor priesters en leken, om zichzelf en anderen voor te bereiden op een goede dood, geheel en al ingesteld om van praktisch nut te zijn: minder lyriek, meer doctrine. Onder het stereotiep terugkerende hoofd: *Statutum est hominibus semel mori*, behandelt de auteur in een en twintig hoofdstukken het sterven. Een enkele keer richt hij zich tot een denkbeeldige zieke: mijn lief Kint ³⁾).

Zeer origineel is de schrijver in *Bruydegoms Mantelke*, een geheel apart kruis-boekje, het best wellicht te vergelijken met Thomas a Kempis' Navolging. Het thema is gelijksoortig: over de kruisiging van onszelf in dit leven. Wat wij zo al moeten „uit-doen" om Christus na te volgen. Zeven klederen moeten wij, voor ons kruis staande, uittrekken, om Hem gelijkvormig te worden, en dan met de nagels van Geloof, Hoop en Liefde met Hem aan het kruis geslagen te worden. Volksmystiek ⁴⁾).

¹⁾ 1552. — Een exemplaar te Den Haag KB.

²⁾ 1552. — Een exemplaar te Mechelen, Stadsbibliotheek. — Men zegt, dat het zien van Karel V in de Mechelse sacramentsprocessie, met brandende kaars lopend achter het Allerheiligste, aanleiding werd voor Vervoort tot het schrijven van dit boek.

³⁾ 1552, PROSPER VERHEYDEN. — Een exemplaar in Antwerpen, Mus. Plantijn. — De *Medecijn der sielen* in Amsterdam UIB (incunabel) is, vanzelfsprekend, een geheel ander werkje.

⁴⁾ 1554. Een exemplaar te Antwerpen, Mus. Plantijn. — In OGE dl. 7 1933, blz. 357-361 bespreekt VERJANS eenzelfde boekje van 1514, en meent dat dit dus reeds een jeugdwerkje van Vervoort is. Daarentegen oppert VERHEYDEN, in *Handelingen v. d. Mechelsche Kring voor Oudheidkunde* 1925, blz. 51-115 en 1927, blz. 17-49, de veronderstelling, dat Vervoort een vroeger boekje bewerkt heeft. — Een franse vertaling: *Mantelet de l'époux*, Arras 1596.

Meer compilatiewerk is *Hortulus animae* of *Hoofken der Sielen*: gebedenboek voor dagelijks gebruik. Ook de vijftien bloedstortingen, de nog wat duistere en nog niet geheel verklaarde devotie, vinden we hierin. Over de Passie is de schrijver hier weer op z'n best. Leuk is de naïviteit, waarmee de schrijver hier — en elders — zijn eigen werk aanprijst, als de jood op de markt ¹⁾).

Een soortgelijk werkje is *Het ghulde Gebedeboeck*, een collectie gebeden voor elke dag der week, waaruit, voor de devotiegeschiedenis, blijkt, dat reeds toen litanieën in de volksgunst stonden. Niet onbelangrijk om zijn terminologie zijn hierin: *ongevioleerde moeder, alder voorsienighste maget, excellent vat der devotien*.

Het latere *Nieuw-Gulde Gebedeboek* is een omwerking hiervan ²⁾).

„Cuius est imago, haec et superscriptio” werd het motto, waaronder Vervoort zijn *Tkeysers Munte* uitgaf. Het behandelt de Geloofsvraag: de munt is het ware geloof. Een valse munt is „licht, geconterfeyt, quaet”. Het boekje is met krachtige overtuiging geschreven, maar mist het mooie, diepe gevoel van het andere werk ³⁾).

Een bijzonder mooi werkje is *De Begijnkens van Mechelen*, een boekje dat in twaalf punten het leven der begijntjes bespreekt, vol vermaningen omtrent de specifiek vrouwelijke ondeugden. Wat een fijn aanvoelen hier van de begijntjes-ziel. Wat een piëteit. Wat een liefde tot die „alderliefste maghdekens”. Schrijver wil bespreken, maar gaat meermalen over

¹⁾ Antwerpen 1565. Een exemplaar te Antwerpen Mus. Plantijn. — Er zijn overigens nog veel méér *Hortuli animae*, van andere auteurs. Zie exemplaren te Haarlem, BM; te Alverna, Minderbroedersklooster. Over de bloetstortingen, zie blz. 146 en 210.

²⁾ Een exemplaar te Haarlem, BM; het nieuwere, exemplaar te Antwerpen, Minderbroedersklooster. — In OGE dl. 8 1934, blz. 209-210 bespreekt VERJANS een handschrift gedateerd 1566. — Zie ook KANTERS, *De Godsvrucht tot het H. Hart in Nederland*, Amsterdam 1929, blz. 363. — Over een (mogelijke) franse vertaling zie DIRKS blz. 63.

³⁾ Antwerpen 1555; een exemplaar te Mechelen, Stadsbibl. Zeldzaam.

in aanspraak : mijn lieve kinderen, alderliefste reyn herten ende maegdekens in Christo Jesu. „De maechdekens betaemt tael-weerdicheydt ende reynicheyt van buyten ende van binnen... daerom is uw habyt simpel ende grau der aerde ghe-lyck". En dan, hoe slecht is de wereld ; ze moeten héél voorzichtig zijn : „Eenen vollen buyck is 's duyvels oorkussen, eenen droncken mensch is 's vyants trommel". Wat een simpele ootmoed in die zelfconfessie, waar hij aanspoort tot eenvoud in kleding : „al en heb ick altijd hier inne niet voorsichtich geweest dat my leet is" ¹⁾).

Vertaalwerk leverde Vervoort in *De Sermonen van Sint Bernardus* : drie en zeventig preken van den abt van Clairvaux, waaronder enkele in vraag-en-antwoord-vorm. Ze waren gericht tot zijn zuster en handelen over diverse geestelijke zaken ²⁾).

Eveneens vertaald zijn *De Bedieninghe op de Psalmen der Penitentien, van Sint Gregorius*. Hierin valt de grote hoeveelheid der rederijkerstermen op ; interessant ook — maar niet mooi — is het ketting-gebed dat aan 't einde van dit werk staat. Zéker : het feit, dat in dit boek geen enkele verwijzing naar of aankondiging van een ander werk staat, is een tamelijk sterk argument voor de mening, dat dit het laatste werk van Vervoort is geweest ³⁾).

Het Hooglied der H. Schrift gaf motief en inhoud voor *Het Bruilocht Cleedt der Liefden Gods*. Onder de tekst *Vulnerata charitate ego sum* behandelt Vervoort de Liefde Gods. 'tWerk groeide uit tot een van zijn grootste boeken, en werd een brok volks-mystiek in de beste zin van het woord. Niet zo diep en

¹⁾ 1554. — Een exemplaar (1634) te Antwerpen, Minderbroedersklooster. — Achter deze editie staat een *Hofken der Devotien* (Misgebeden, getijden, geloofsoefening enz.): beide onder eenzelfde approbatie uitgegeven. Maar in deze approbatie wordt A. Vervoort (= F. Vervoort) apart genoemd als auteur van Begijnkens : bij het Hofken wordt geen schrijver aangegeven. Dus dit laatste wel niet van onze auteur.

²⁾ 1557. Een exemplaar te Antwerpen, Mus. Plantijn.

³⁾ 1560. Een exemplaar te Antwerpen, Mus. Plantijn.

verstandelijk als Ruusbroec, is dit soort heel wat lichter te verduwen; door diep gevoel en fijne overredingskracht boeit het sterk.

„O alle jolijt orghelen ende musyck spelen moeten daer wycken als die geminde inder minnender zielen beghint te spreken. O alle digniteiten gaven ende rijkckheit moeten swijghen, want sy niet en sijn als die Heere zynen schat der gratie ende genaden zijnder Bruyt wilt openen. Wiens minste gratie eens een half ure te gebruycken verre te boven gaet in soeticheden des werelts een iaer lanck... Och oft ick van myn selven heel mocht ontbreken ende in U verslonden worden ende ghetransformeert ende dat wt dye gheweldicheit uwer vernielende liefde...¹⁾).

Eenvoudiger is de beschouwing in *De Berch van Myrrhen*, „seven graden der Contemplatie, devotelyck sprekende vande Passie en Doot Jesu Christe”. Het werd oorspronkelijk geschreven voor zijn biechtkinderen. Mooi vooral is hier de parallel Christus-Adam. Om practische redenen werd het in meditaties ingedeeld voor elke dag der week²⁾; evenals het laatste hier ter sprake komende werkje, *Handboexken der Christenen menschen*, allereerst voor de practijk bedoeld, dat dus de schoonheid van Vervoort's andere werken vrijwel mist³⁾. *Den troost Gods* ten slotte, het laatst gevondene werkje, is zéker anders van stijl, maar mag daarom nog niet aan de schrijver ontzegd werden: de tegenovergestelde mening biedt meer houvast⁴⁾.

De vijftien hierboven beschreven werkjes zijn alle teruggevonden, en thans over de verschillende bibliotheken verspreid.

1) 1 c. 2.9 en 3.1. — Een exemplaar te Den Haag, KB.

2) Een exemplaar te Den Haag, KB.

3) Een exemplaar te Brussel, KB. — Leuven, dat vroeger ook een exemplaar had, schijnt dit zeldzame werkje bij de brand van 1914 verloren te hebben.

4) Nog niet bij VERHEYDEN. Zie R. HARDEMAN S. J. in *De Bode* van het H. Hart l.c. — Uitgave Liesveldt 1564. Aanwezig in de Jesuïetenbibliotheek te Drongen (B.). De titel is echt „Vervoorts”; het heeft de bekende houtsnede met O Heere wanneer; het verschil in stijl is nog geen reden tot afwijzen van het auteurschap; ook in andere werken van Vervoort verschilt de stijl onderling aanmerkelijk.

Toch vormen deze nog slechts het kleinste deel van Vervoort's machtig oeuvre. Het heeft enige tijd geduurd, eer men tot de samenstelling van de volledige (?) lijst van 's schrijvers werk kon komen. We zagen reeds, hoe, door aanvankelijke anonymiteit, veel werk op naam van anderen kwam te staan. Wel zijn er lijsten aanwezig in sommige werkjes zelf ¹⁾, maar uiteraard zijn deze nog onvolledig.

Onderlinge verwijzingen, de spreuk „O Heere wanneer“, letterlijke overeenkomst van sommige fragmenten, aanduidingen omtrent de persoon van de auteur : dit alles moest onderling verbonden, vergeleken, en samengevoegd worden, om uiteindelijk te komen tot een enigszins volledig overzicht. Prosper Verheyden vooral heeft zich hierbij grote verdiensten verworven : ook in de samenstelling van de, nu volgende, lijst van niet-meer aanwezige, of althans nog niet bekende werken, waarvan wij dus slechts, met enige aanvullingen, de titels kunnen geven. Hier volgen ze :

Den gulden berch der godlijcker kennisse. — Coninx Wynkelder. — Verclaringhe op Davids Psalmen. — Sinte Bernaert opt boek Cantici Canticorum. — Dat hemelsche Jherusalem. — De Maechden dans. — Den Schat der Wysheyt. — Den Wyngaert des Heeren. — Leliendaal der Contemplatien. — Dat Evangelieboek Jesu Christi in sermoenen gestelt. — De Sleutel des Kersten Gheloofs. — Den Minnenbrief der sielen. — 't Conincrijck der sielen Gods. — Den Spieghel der geestelycker menschen. — Sinte Augustinus Belydenissen. — Sinte Augustinus Brieven. — Sinte Augustinus boecken vander Biechten. — Sinte Hieronymus Brieven. — Raimondi de Sebonde boeck der natuerlicken Wysheyt. — Boeck der dwalender gheesten ²⁾. — Dat Licht der heylicher kercken ²⁾. — Het huys ons Heeren ²⁾. — Den wech der Novitien. — Redelyck bewijs der dolinghen van ses parochiaenen ³⁾. —

Nog andere titels worden genoemd, maar ze worden niet

¹⁾ Zie noot 9.

²⁾ VERHEYDEN betwijfelt hiervan enigszins het auteurschap. Zie Handelingen I. c.

³⁾ Het Boek II, blz. 105.

aangetroffen in een van Vervoort's werken ; hiervan is dus het auteurschap waarlijk twijfelachtig ¹⁾). Daarom noemen wij ze vooralsnog niet.

Frans Vervoort is een schrijver van groot formaat. Kwantitatief en kwalitatief heeft hij werk gepresteerd, waarbij talloze, wèl-de-eeuwen-door-genoemde auteurs in 't niet zinken. En bovenal : door zijn heel bijzondere hoedanigheden van volksmysticus, neemt hij óók een heel bijzondere plaats in, in het culturele leven van het zestiende eeuwse geslacht. De figuur van Vervoort is enig in onze letteren-historie.

We mogen dan ook slechts hopen, dat spoedig een biografie het licht zal zien ; en dat ook spoedig het werk van deze grote Nederlander in een moderne standaard-uitgave toegankelijk worde voor geheel het literatuur-lezend nageslacht ²⁾).

¹⁾ Belangstellenden kunnen ook deze vinden in Handelingen 1925, blz. 114. Terloops zij nog gezegd, dat VERHEYDEN terecht *Het Cransken des Levens ons Heeren* identificeert met 't *Gulden gebedebouck* ; en dit dus geen afzonderlijk werk is.

²⁾ Zeer ten onrechte heeft VAN MIERLO zijn uitbundige lof van de eerste druk in de volgende uitgaven gemitigeerd. (1930, blz. 150).

Literatuur : DIRKS, blz. 59 ; PROSPER VERHEYDEN, *Passietooneelen uit Fr. Vervoort's Woestijne des Heeren*, Antwerpen 1924. (Vooral de Inleiding), en Handelingen van de Mechelsche Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst 1925, blz. 51-115 en 1927, blz. 17-49. — De Bode van het H. Hart (Hasselt) 1920, blz. 286vv. en 1921, blz. 343vv. — STRACKE S. J. in Bijdrage tot de Geschiedenis, 15e Jrg. Antwerpen 1924, blz. 833-860. — VERJANS in OGE dl. 7 1933, blz. 357-361 en dl. 8 1934, blz. 209. — Het Boek II blz. 105. — SCHLAGER, *Geschichte*, blz. 278. — Ook de oudere geschiedschrijvers, PAQUOT, SWEERTIUS, FOPPENS, WADDING, VAL. ANDREAS, kennen alle Vervoort, zij het niet in voldoende mate. Over de belangrijke, maar moeilijke kwestie van Vervoort's verhouding tot Ruusbroec en Herp, zie VERHEYDEN, in *Passietooneelen* blz. 21.

HOOFDSTUK XIII

KLEINERE ANONYMI

....,Wie ze beschouwt in het licht hunner dagen, die zal van deze letterkundige voortbrengselen moeten rekennen, dat zij te veel schoons bevatten, om zoo minachtelijk te worden ter zijde gelegd" ¹⁾. Acquoy

Zo ergens, dan is de uitspraak van deze baanbreker op dit gebied thans in deze materie van toepassing. De middeleeuwse literatuur, ook van de Minderbroeders, heeft een grote voorraad anonyf werk : anonyf, in zoverre, dat we wél de franciscaanse oorsprong kennen, doch overigens van een naderespecificering moeten afzien. Zelfs komt de anonyfiteit bij deze groep van schrijvers in nog sterkere mate voor, daar zij immers door velen beschouwd werd als een postulaaf — of een consequentie — van hun ideaal : te leven in ootmoed en onbekendheid. En juist hier toch vinden we stukken en stukjes van grote schoonheid.

Om de stof iets overzichtelijker te maken, hebben wij dit hoofdstuk in drie paragrafen verdeeld : § 1. Proza met franciscaanse inhoud ; § 2. Proza met algemene inhoud ; § 3. Geestelijke liederen.

§ 1. *Proza met franciscaanse inhoud.*

Wij zijn het niet geheel eens met pater Maximilianus, wanneer deze ²⁾ de mening van prof. de Vooys ³⁾ bestrijdt,

¹⁾ HMMNL 1891-92, blz. 26.

²⁾ In Franciscaansch Leven dl. 17 1934, blz. 115-120. Een overigens zeer lezenswaardige bijdrage.

³⁾ Middelnederlandse Legenden en Exempelen, Groningen-den Haag 1926, blz. 33vv.

dat weliswaar de exempelen toenamen door de prediking in de volkstaal door de bedelorden, maar dat andere orden in dit punt méér naar voren traden. Op 't eerste gezicht doet zeker deze mening vreemd aan : immers, geen orde heeft zich zó snel in de Nederlanden verbreid als de franciscaanse, en in 1529, toen een eigen provincie in de Lage Landen werd gesticht door afscheiding van de keulse provincie, telde men hier negen en twintig kloosters. En waar de allereerste taak der Orde toch was : prediking, zou men een andere conclusie verwachten.

Toch ligt het feit daar, zoals de Vooys dat constateert. Moge de algemene europese literatuur vele exempel-boeken in 't latijn van Minderbroeders opleveren : in de nederlandse zijn er weinig of geen te bespeuren.

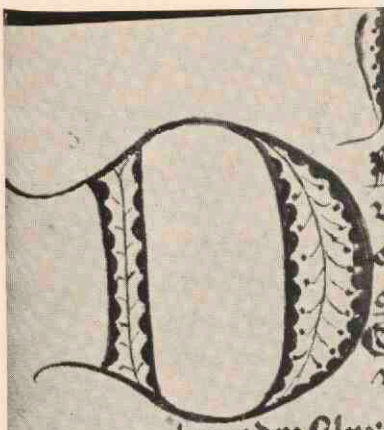
Er is echter een ander literatuur-genre, dat tot nog toe weliswaar uitsluitend als eerst-onlangs uit het buitenland overgewaaid werd beschouwd, maar dat reeds volop in middelenederlandse vertalingen aanwezig was, en toch tot nu toe veel te weinig de aandacht van de nederlandse literatuur-historici heeft getrokken : wij bedoelen de Fioretti-soort.

In talloze handschriften en drukken komt het *Leven van S. Franciscus* voor : meestal vertaald : „alzo alst d'eerwaardige Vader Sint Bonaventura vergaедert heeft”.

Ze steunen op de bekende Legenda Major van de grote Kerkleeraar : en hebben de geheel eigen sfeer, welke het franciscanisme in zijn gouden eeuw zo biezonder eigen was en alom bewonderd wordt ¹⁾.

Meestal wordt het gevolgd door een *Leven van S. Clara*, soms vertaald, soms van onzekere oorsprong. Het komt voor in verschillende redacties : de korte is zéker een vertaling van de Legenda S. Clarae van de italiaanse Minderbroeder Thomas van Celano ; een andere is die van S. Bonaventura. Nadrukkelijk wijzen we op de *Legende der glorioser maghet Sinte*

¹⁾ We noemen slechts een handschrift te Utrecht UB. Een exemplaar oude druk te Antwerpen, Minderbroedersklooster. Zie ook KRONENBERG, *Maria's Heerlijkheid* dl. III blz. 222, en De Katholiek dl. 92 1887, blz. 209. — Over de in alle handschriften voorkomende vertalingsfout De Katholiek dl. 128 1905, blz. 159, 170.

t sijn die name van Sente
 Franasten gesellen. Die ierst
 van hem geropen ware totter
 onden. Die ierste was Fran-
 asten seluer van gade gerope
 Die ander brueder bernt
 van affijs gebaren. Die der-
 de brueder silnester. Die vierde brueder
 massen. Die vijfte brueder lenve. Die sefte
 brueder rufijn. Die sonde brueder Egidius
 Die achte brueder Johan. Die negende brue-
 der philippus. Die tiende brueder Coenraet
 Die elfte brueder peter. Die twelfte brueder
 riehenig. Die dertende brueder Anthonig.

En eerste
 Sulle wy weten dat die heylige man
 Sente Franasten seer gelyck was in volepude
 onse he ihu xps. want gelyc als onse hezu
 had int begyn synre prediche xij songere
 wtuer-carren die by hem altou bleue. Des
 gelyckdes hadde franasten oick die twelf
 geselle vons vercarren die om got alle dinct
 oner-gane en voldyde hem in getwilliger
 armoede sonder afkeren. Sonder allene
 een die Indas hiet die onsen he verriet
 en daer nae hem seluer verlymte. Des

Een Leven van S. Franciscus. Handschrift van vóór 1454; f. 105r.
(Den Haag, M. Meerm. Westr.).

Clara, waarvan het eerste stuk vermoed werd te zijn een al of niet verkorte weergave van een oud Clara-leven door Jacob van Maerlant samengesteld, „tot stercheit ende solaes” van de kloosterzusters. Dat de latere opsteller zeker een Minderbroeder was, blijkt uit het feit dat hij S. Antonius van Padua „van onser oerden” noemt¹).

Veelvuldig zijn ook de handschriften over het *Leven der Gezellen van S. Franciscus*, vertalingen, al of niet volledig, van de *Actus beati Francisci et sociorum eius*. Het is een zeer legendarische beschrijving, wonderlijk mooi om 't heerlijk idealisme en de naieve eenvoud en paradijselijke sfeer. Terecht wijst Bonaventura Kruitwagen er met nadruk op, dat ook de middeleeuwen hun nederlandse Fioretti hebben: en het heel jammer is, dat er geen moderne uitgave bestaat van die middel-nederlandse bewerking²).

En rondom deze levens groeperen zich in bonte schakering allerlei kleinere franciscaanse geschriften: *Regelvertalingen*, *Testament*, *Spiegel der Volcomenheit*, de *Lessen van S. Franciscus' leven*, *Gulden Woorden van Broeder Aegidius*, *Drie Capittelen*, *Aflaat van Portiuncula*, *Woorden van S. Franciscus*, *S. Franciscus Souter en Sommighe wonderlycke Werken*³). Een rijke verzameling, ontsproten uit een levens-

¹) In Cap. 22. — Handschrift te Antwerpen, Minderbroedersklooster, ook druk. Beide opnieuw uitgegeven door Schoutens, Hoogstraten 1904, naast elkander. — CAMPBELL ANN. 334 is geschreven door een Claris: „onser moeder Sinte Claren” f. 189vv.

²) Een handschrift is geschreven door Dietrich van Roermonde in 1469, een lekebroeder der orde uit Daelheim. Zie P. BLOK, *Verslag aangaande een onderzoek in Duitschland en Oostenrijk naar Archivalia*, 's Gravenhage 1888. Op blz. 85: Dombibl. Trier „Hyr sint de namen van Synte Franciscus ghesellen. Geschreven door Dietrich van Roermonde a/d Maas 1469, leyebroeder te Daelheim”. — De Katholiek dl. 127 1905, blz. 170. — Dit tractaat is slechts in één oude druk bekend, den Bosch 1514, onder de titel *Dat wonderlyck leven der gezellen des heylichen vaders Sint Franciscus*. — In handschriften komt het ook voor onder de titel *Dit zijn de namen van Sinte Franciscus ghesellen*.

³) Enkele aanduidingen: *Regel*, *Testament*, in het handschrift in den Haag KB. — Zie over een Clarissen-Regel *Bijdrage tot de Geschiedenis der Nederlandsche Clarissen en Tertiarissen vóór de Hervorming*, Utrecht 1927. — Voor de *Spiegel*, zie De Katholiek dl. 92 1887, blz. 209. *Lessen*

beschouwing en een idealisme, welke ook in de Nederlanden binnendrong en ook op ons volksleven van grote invloed is geweest.

Reeds lang bekend was *Het Sermoen van Antonius tot de Vissen*, zeer lezenswaardig om de interessante kijk van de schrijver op het geval. Hij acht de vissen, boven andere dieren, benijdenswaardig, en kwam tot deze conclusie door alle plaatsen in de H. Schrift, waar over vissen gesproken wordt, bij elkander te voegen, om dan vol lof te staan voor de hun toegedachte rol. Immers, zij alleen werden behouden bij de algemene zondvloed; één hunner mocht Jonas herbergen en behouden afleveren; een ander mocht Christus de belastingpenning afgeven, een derde en vierde Hem tot spijs dienen vóór Zijn dood en zelfs na Zijn Verrijzenis¹⁾.

Ook het geruchtmakende boek van Bartholomaeus van Pisa († 1401), *Liber de conformitate vitae S. Francisci cum vita D.N. Jesu Christi*, moet een middel-nederlandse vertaler gehad hebben. Immers, er staan fragmenten van in de vroeger besproken *Wyngaert van Sint Franciscus*²⁾.

Of het *Cransken van S. Franciscus* en diens *Vyf Bliscappen* origineel zijn, dan wel vertalingen, is onzeker³⁾.

Het latijnse *Directorium Fratrum Minorum* mag als post-

van S. Franciscus Leven in het handschrift te Utrecht UB. — De Gulden Woorden, Sint Franciscus vermaningen, Drie Capittelen, Alde Legendes, alle uitgegeven door P. SCHOUTENS O.F.M., Antwerpen 1904. Deze laatste vier tractaatjes staan in het handschrift door Jan van Roest, de provinciaal der Beggaarden, vervaardigd en in Antwerpen Minderbroedersklooster bewaard. Van de Aflaat van Portuncula bevindt zich een handschrift te den Haag KB. Van de Woorden van S. Franciscus, te Amsterdam Kon. Acad. van Wet. Over S. Franciscus' Souter zie *Neerlandia Franciscana* I 1914, blz. 237-245.

1) Handschrift Leiden UB. — Uitgegeven door van Vloten, *Verz. Ned. Prozasstukken* 1851, blz. 196-200. — Het staat, in enigszins andere vorm, óók in de *Wyngaert*.

2) Antwerpen 1518. Zie *Neerlandia Franciscana* I 1914, blz. 47vv. — Over Barth. van Pisa, zie HOLZAPFEL, *Handbuch*, blz. 88, 294.

3) Handschrift in S. Truyen, Minderbroedersklooster, waar nog twee grote compilatiegeschriften, uit de 15e eeuw. — DIRKS, blz. 16, 17; OGE dl. 2 1928, blz. 10-41.

incunabel belangrijk zijn : uit ander oogpunt biedt het weinig nieuws ; een compilatie-werkje ¹⁾, regel, testament, en Bonaventura-tractaatjes.

§ 2. *Proza met algemene inhoud.*

A. Origineel werk.

Het *Cransken van minnen* werd vervaardigd door „enen devoten broeder vander observancien wiens naam geschreven moet staan in dat boeck des levens”.

Het is één lange meditatie, in gebedsvorm. In vijf en vijftig oraties, overigens zonder scherpe indelingen, behandelt de schrijver het leven van Christus. Wat hier het meest belangrijk lijkt, is de interessante redactie van het gebed „Ziel van Christus”, bij Katholieken zo bekend, en over welks ontstaan reeds zoveel te doen is geweest. Daar het boekje van 1518 is, vinden wij het hier dus al weer jaren vóórdat S. Ignatius, op wiens naam het staat, het kon bidden ²⁾).

Om gelijke reden — de geschiedenis der devoties — is ook belangrijk *Dat Aflaet van der heiliger stede* ; een Kruisweg-oefening in twaalf staties, vroege voorganger dus van onze tegenwoordige. Van den Wyngaert, die hierover schreef, zegt, dat deze zeker nog vóór de oudst-bekende van Bethlem (1475) geschreven is. De twaalf staties hier zijn ongeveer gelijk aan

¹⁾ Een exemplaar te Londen BM. — NIJHOFF - KRONENBERG, blz. 720.
— Uitgave Antwerpen 1530.

²⁾ Antwerpen. — Een exemplaar te den Haag KB.

„O siele cristi heilicht mij.
O lichaam christi behoet mij.
O bloet cristi maect mi dronken, in dynre minnen.
O water cristi suvert mi van alle mynen sonden.
O passie cristi sterct my in een deuchsaam leven.
O goedertieren here nu verhoert mi
Ende laet mi niet scheyden van di
Ende vanden bosen geest bescermt my
Ende in die ure mynre doot so roept mi
Dat ic u met allen lieve heylichen
Mach dancken ende loven
Met allen sancten ende sanctinnen hier boven. Amen”.

onze moderne. Het geheel is gevoelvol en realistisch, in de goede zin van 't woord ¹⁾).

Andere noemenswaardige tractaten zijn *Die Doorne Crone*, waarvan een mooi en oud handschrift in Gent aanwezig is ²⁾); de *Gulden Croen*, een werkje over het Lijden van Christus ³⁾ en *Den Gheest des Heeren* ⁴⁾).

Een wel zeer bescheiden persoon — „pauperculus de ordine fratrum minorum minimus” noemt hij zich — schreef een latijns boekje: *Pectorale Dominicæ Passionis*: dat de auteur Nederlander is, zou moeten blijken uit het feit, dat de enig bekende uitgave nederlands is. Een Maria-boekje is *Praeconia Rosarii B. V. Mariae*, waarbij de praefatie getuigt van franciscaanse oorsprong ⁵⁾).

Het is héél jammer, dat we tot op heden niet meer weten aangaande tijd en oorsprong van het heel bijzondere, bijna intieme werkje *Die gheestelike Kintscheyt ihesu*.

Een prachtig boekje! Het eerste deel gaat over het Kleine Goddelijk Kind: hoe 't geboren werd, hoe men het zwachtelt, hoe men het baadt en wast.

Het tweede, geheel berijmd, is een allegorie: *vander iacht der minnen tusschen de devote zielen en dat dierken Ihesus*. De wereld is het woud: de plaats waar de jacht gehouden wordt.

Het derde deeltje voert verschillende „joncfrouwen” op, telkens getooid met een gewaad van andere kleur, die de deugden voorstellen, welke het Goddelijk Kind, eenmaal door de ziel gevangen, moeten vastbinden en vasthouden. Een buitengewoon opmerkelijk boekje, dat, om de bijzondere ziens-

¹⁾ Het Handschrift te S. Truyen, Minderbroedersklooster, staat achter twee andere franciscaanse tractaten. Afgedrukt in OGE dl. 2 1928, blz. 27-41, na artikel van Van den Wyngaert blz. 20-27.

²⁾ In het Minderbroedersklooster. — Het 2e deel van dit handschrift is van later datum (1582). — Niet te verwarren met *De doornen Kroon* van Dirk van Münster.

³⁾ Handschrift te Leiden Maatschappij Ned. Lett. 317; Cat. I blz. 18. — Of het handschrift 348 (cat. blz. 23), uit een Clarissenklooster afkomstig, óók van een Minderbroeder is, blijft nog onzeker.

⁴⁾ Handschrift te Brussel KB.

⁵⁾ Resp. CAMPBELL ANN. * 1357; uitgegeven te Aalst c. 1490. Een exemplaar te den Haag KB en CAMPBELL ANN. 1096; uitgave Leuven 1496.

Beminde en wtuer
cozen siel u hebben
te male verbaerlike
ende wel mijn drie
voertghaende ghesellen gheleert
tot noettruchheit des ewighen
leuens te vonden ende te wyt-
nen **W**er ick vierde oude .leer u
mynnende siel mit goeden vlyt
daer ghi mede beweghe sijt die
u aen god ghestoerē mach vele
dicht moecht werden ende daer
mede ghy god gans en gheheel
vernicht moecht werde en oec
wert: of ghi mynre conste vol-
ghet **W**ant hie spreect bernardus

Dat niemant volcomen en hiet
noch en is die niet volcomē en
begheert te werden: en daer by
bekentme wel enē volcomenen
menschē. dat die alle tijt het en
het meer en meer hem stellet na
alre volcomenheit

Doe ghy alle creatueren of
selt gaen

In die vierde oude leer u
minnende siel mit mynre
const dat ghi al dat selt omlaten
dat teghens god is om gods wil-
len. en di seluen ghehele ick ende
gans schyden van alle natuerli-
ken gheschapē dinghen: en dat is
die wech der rechter volcomen-
heit die onse heer ihūs xpūs sel-
uer gheleert en gheoefet heeft en
in sine tijt volbroecht **W**at hi
spreect indē ewāgelio **T**e is dat
die mēsche laet al dat hi beletē
heeft. anders en mach hi mijn iō
gher niet werde. **H**i spreect oec
Wildi volcomē werden so gae
en vercoept al dat ghy hebt en
geefet dē armē. en coet dan en
volch mi na **H**i spreect oec **D**ie
mēsche die doet minē wille laet
vader en moeder suster broter en
achter en wat hi gheleiste mach

wijze van de schrijver of de schrijfster op de menselijkheid van 't Goddelijk Kind, van franciscaanse oorsprong wordt geacht: een mening, waarvoor zeer zeker veel te zeggen valt ¹⁾.

Het auteurschap van de *Geestelyke Boomgaert*, die we aantreffen in 't begin van de zestiende eeuw, staat niet vast ²⁾.

Het is mogelijk, dat tot deze tijd ook teruggaat Sedulius' bewerking van de *Hand der Kloosterlingen*, een wijd verspreide ascetische oefeningsmethode van franciscaanse oorsprong, waaromtrent de onderzoekingen nog gaande zijn; ook het hoogst eigenaardige tractaat *De tien Marien* ³⁾.

Ten slotte willen we hier nog even wijzen op de reeds genoemde bijzondere middeleeuwse devoties van de (meestal zeven) *Bloetstorting* (een soort Kruisweg oefening) die in talloze redacties voorkomt, en van de (meestal vijftien) *Dancbaarheden vander passien*, eveneens herhaaldelijk gedrukt ⁴⁾.

B. Vertaalwerk.

Dat ook het werk van buitenlandse confraters de bijzondere belangstelling had van de Minderbroeders in Nederland, is vanzelfsprekend. En veel daarvan werd door hen in de volkstaal omgezet. *Sint Bonaventura*, de grote heilige leeraar, die door zijn werk zo'n grote invloed heeft gehad in de Kerk, en door zijn positie vooral ook op de Orde der Franciscanen, wier Generaal hij eenmaal was, *Sint Bonaventura* heeft ook op de eerste plaats de stof geleverd voor de vijftiende eeuwse vertalingen.

¹⁾ Uitgave Antwerpen 1488. — Een exemplaar te Haarlem BM en Gouda Stadsb.

²⁾ Uitgave 1508. — Een exemplaar te Haarlem BM.

³⁾ De *Hand.*, OGE dl. 4 1930, blz. 103-104 SRACKE; 373-381 GOYENS; dl. 5 1931, blz. 81-88 VERJANS; 73-85 GOYENS. — De *tien Marien*, gepubliceerd door Gilbert Remans O. F. M., in *De Bloemen* van OGE 1930. 5 en 6. — Over Sedulius, D. v. HEEL O. F. M., *De Minderbroeder p. Henr. de Vroom*. Den Haag 1931.

⁴⁾ Exemplaar v. d. *Bloetstorting* Alverna, Minderbroedersklooster. Zie ook blz. 122 e.a. — *XV Danclaarheden*, Londen BM, en hiër achter andere tractaten. Dit laatste niet te verwarren met *Een Danclaarheit*, die we bij *Fasciculus* en van Alen bespraken.

Door onbekende Minderbroeders uit onze gewesten werden van hem overgezet :

De Spieghel der volmaetheyt, een volledige weergave van het *Speculum Perfectionis*, op het 120e hoofdstuk na (*canticum solis*).

Het Boec der vier Oefeningen is het alom bekende Soliloquium ; later nóg eens, en dan wat vrijer vertaald, verschenen onder de titel *Het Boecxken vander vier inwendighe oefeningen der zielen*.

De XIX Punten en de Glosen op het Pater Noster is exegetisch werk.

De Verweckinge der Goddelyke Liefde is een stipte overzetting van *Stimulus divini amoris*. Ook van *Onser Vrouwen Souter* schrijft men het origineel aan S. Bonaventura toe ¹⁾.

Nicolaas de Lyra, die door zijn geruchtmakend optreden grote bekendheid verwierf, afgezien nog van zijn erkende geleerdheid op 't gebied van exegese, vond spoedig in Nederland een vertaler voor zijn *Libellus contra Judaeos*, een groot apologetisch geschrift. Reeds vóór 1394 heeft een Nederlands Minderbroeder 't *Boek tegen de Joden vervaardigd* ²⁾.

De felle Ubertino da Casale, die zo'n grote rol speelde in de armoede-strijd, en als extreem spiritueel recht tegenover Bonifatius VIII en Clemens V stond, had ook hier zijn bewonderaars ; al werd het tractaat *Van 't leven des Heeren* tot nog toe niet uitgegeven ³⁾.

¹⁾ *Van de Spieghel*, een exemplaar te den Haag KB. — KRUITWAGEN meent, dat het 120e hoofdstuk oorspronkelijk in 't italiaans geschreven stond, dat de vertaler niet machtig was. Van het *Boec der Vier Oefeningen*, een exemplaar te Haarlem BM. — DIRKS, blz. 28 noemt overigens reeds 8 vertalingen hiervan *De XIX Punten en de Glosen*, handschrift te Brussel KB. *Verweckinge*, uitgave Antwerpen 1535. — Zie ook Cat. J. SCHOUTEN, blz. 53, 126. — DIRKS, blz. 37. — DE HOOP SCHEFFER, *Hervorming*, blz. 41, 42 *Onser Vrouwen Souter*, CAMPBELL ANN. 340.

²⁾ Nic. de Lyra 1270-1340 (van beweerde joodse afkomst) trad 1291 in de Orde. Zie over hem, HOLZAPFEL, *Handbuch*, blz. 291 ; GRABMANN, *Geschichte der Theologie* blz. 103 en 310, waar ook literatuur-opgave over zijn persoon en werk. Van de middelnederlandse bewerking kon ik nog geen exemplaar vinden.

³⁾ Handschrift Brussel KB. — Over Ubertino, zie F. Calay O. M. Cap., *Ubertain de Casale*, Leuven 1911.

Ook van S. Bernardinus van Sienen, vermaard italiaans missie-predikant en orde-hervormer, werden preken over het Lijden, *Prologhe in der Passien*, vertaald ¹⁾).

Otto van Passau is een van de weinigen, van wie een in de volkstaal geschreven werk grote opgang maakte, ook in de Nederlanden. Hij schreef *Die 24 Alten oder der goldene Thron*. De hollandse vertaling, *Boec des gulden throens of der XXIII ouden*, werd van 1480-1489 in verschillende plaatsen in Nederland gedrukt. 't Is een zeer origineel en knap boek: vier en twintig „Senioren” uit de Apocalyps kiezen van honderd vier magisters en schrijvers de schoonste gezegden en meningen. Een ascetisch-didactisch werk, van zeer universele inhoud; het werd een encyclopaedie van het Christendom ²⁾).

Dat David van Augsburg hier vroeg zijn vertaler vond, volgt reeds vanzelf uit de geweldige invloed, die deze grote Minderbroeder op het geestelijk leven in de gehele Orde, en ook hier te lande op de Moderne Devotie, heeft gehad. Zijn *Voortgang der Kloosterlingen* is een van de beroemdste werken geworden in de geschiedenis van het kloosterleven. De *Profectus* is een tijd lang — vlak voor de verbreiding van de Navolging — het meest verspreide ascetisch werk geweest in deze streken: getuigen de ± vier honderd latijnse handschriften. Van de middelnederlandse vertalingen zijn er minstens vijftien ³⁾).

Van de italiaanse Franciscaan Jacopone da Todi, devoot dichter en heerlijke idealist, zij het in wat te fanatieke vorm, drong hier ook vrij spoedig het *Stabat Mater* door: wij kennen een oude proza-vertaling ervan.

¹⁾ Over Bernardinus van Siena, SCHLAGER, *Geschichte*, passim. — HURTER, *Nomenclator*, II 873. Handschrift te Brussel KB.

²⁾ Een exemplaar te Amsterdam UB. — Zie over de uitgaven (Utrecht, Haarlem, Zwolle) DOLCH, *Die Verbreitung*, blz. 88 en HURTER, *Nomenclator*, II 725.

³⁾ Zie het gedocumenteerd artikel van Dr. C. Smits O. F. M., in Coll. Franc. Neerl., 's Hertogenbosch 1927, *David van Augsburg en de invloed van zijn profectus op de moderne devotie*, blz. 171-203. — Op blz. 182 over de aanwezige handschriften. — Ook D. Stöckerl O. F. M., *Bruder David von Augsburg*, München 1914.

Wat een devotie ligt ook in de nederlandse tekst :

„Die moder volle rouwen stont screyende bi den cruce daer haer lieve sone aen hinc.

Dat sweert des rouwen ghinc dor haer suchtende droevige ende rouwige siele.

Och hoe droevig ende ghequelt was die ghebenedide moeder des eengheboren soens" ¹⁾.

Al tamelijk spoedig heeft ook Bartolomaeus Anglicus of de Glanvilla ²⁾ in de Nederlanden, gelijk elders, een vertaler gevonden : zijn beroemd werk is immers in de middeleeuwen zeer gezocht geweest. Wannèer Anglicus zijn boek schreef, is een kwestie die niet tot de nederlandse literatuur-geschiedenis behoort ; maar heel zeker kennen we auteur en jaartal van onze eerste nederlandse vertaling *De eygenschappen der dingen*, van 1485. Een beweerde andere, vroegere vertaling steunt op vergissing ³⁾.

Het werk is een vlotte vertaling van de grote bundel filosofische en natuurkundige beschouwingen over God, engelen, ziel en lichaam, ziekten, ouderdom, wereld, hemelen, tijd, materia en forma, enz. enz. Natuurlijk droog en dor en weinig artistiek.

De vertaler kennen wij niet. Wel vindt men tweemaal in het werk de naam *Jacob*. Zo lezen wij :

¹⁾ Aubert Stroick O. F. M., in OGE dl. 9 1935, blz. 312-314 wijst op het handschrift (15e eeuw) in Schloss Westerwinckel in de gräfl. Merfeldtsche Bibl. bij Münster Westf. Het gehele eerste deel van het handschrift gaat over Maria, vooral over Haar „druc" en „wee". In OGE ook de tekst.

²⁾ Over Anglicus, zie F. UEBERWEG-GAYER, *Die Patristische und scholastische Zeit*, Berlin 1928, passim. — HURTER, *Nomenclator*, II 637 plaatst hem te laat ; LAMPEN, in OGE dl. 1 1927, blz. 56-60, en HUYBEN ib. blz. 60-79, en anderen stellen hem tegen 't midden van de dertiende eeuw. Zie ook nog de mening van J. Samijn, in de Biekorf 1890, blz. 87-89.

³⁾ Deze zou dan *Van de proprieteyten der dingen* heten. Maar de uitgaaf van 1485, die *van de eigenschappen* op de vóórpagina heeft, geeft in 't expliciet *van de proprieteyten*. Vandaar de verwarring. Zie ook KRUITWAGEN O. F. M., *Die Ansprüche Hollands auf die Erfindung der Buchdruckkunst*, blz. 363 (in *Gutenberg Festschrift*, Mainz 1925), waar deze zegt, dat Bellaert pas in 1483 begon te drukken. — HAIN, *Repertorium*, I 2521 vergist zich met 1479.

Anglicus' Van de eigenschappen der dingen. „Dat seste boec vande ouderdome”,
Haarlem 1485, f. 106v. (Den Haag, M. Meerm. Westr.).

„Ende die vingeren hebben oec dit eygen, dat si voer den eten grover sijn dan na den eten want een vingerlijn dat voir den eten nauwe vanden vinger getogen mach worden dat gaet na den eten lichtelic af als men seyt over den aphorismen. Mer ic iacob meyn dattet verkeert is...“¹⁾

Natuurlijk is hieruit de conclusie gemaakt, dat de schrijver hier althans bij zijn voornaam genoemd werd. Maar het lijkt ons niet waarschijnlijk dat hij de vertaler is. Immers, waarom zou zijn naam dan óók niet op de titelbladzijde prijken, als deze tòch in het boek zelf voorkwam.

Veeleer is aan te nemen, dat met deze Jacob is bedoeld de drukker Jacob Bellaert, die in het werk, bij het drukken, een enkele opmerking van eigen vinding inschoof: wat dan ook goed overeen te brengen is met de titel „meister Jacob“, die elders voorkomt²⁾.

§ 3. Geestelijke liederen.

Onder de vijf bekende dichters van de middeleeuwse liederen bevinden zich drie Minderbroeders: Jan Brugman, Willem van Amersfoort en Dirk Coelde van Munster. Wijst dit feit reeds op een aanmerkelijk aandeel, dat de Franciscanen dan óók wel gehad zullen hebben in de gezamenlijke voorraad van *anonyme* middeleeuwse liederen, andere bewijzen verschaffen ons in dezen volkomen zekerheid. Vele europese bibliotheken zijn namelijk in het bezit van liederenbundels, in handschrift of gedrukt, waarvan wij veilig kunnen aannemen, dat ze van franciscaanse oorsprong zijn³⁾.

Immers, een groot deel der heiligen-liederen gaat over S. Franciscus en S. Clara. Verscheidene handschriften zijn afkomstig uit kloosters van de eerste, tweede of derde Orde.

¹⁾ fol. 68b.

²⁾ Reeds opgemerkt door J. SCHELTEMA, in *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, V3 blz. 1-53, die reeds deze mening verkondigt.

³⁾ De voornaamste handschriften in de volgende bibliotheken: Berlijn KB; Weenen FCB; Parijs BN; Brussel KB; Leiden MNL en UB. — De voornaamste gedrukte bundels: Antwerpen 1508, ex. den Haag KB; Antwerpen 1539, ex. Haarlem Stadsbibl., door Scheurleer opnieuw uitgegeven den Haag 1889; Antwerpen 1576, geen ex. bekend; Leuven 1577, ex. den Haag KB; e.a.

Dikwijls komen in die liederen specifiek franciscaanse termen voor. En de bloeitijd van de Orde in Nederland is ook de bloeitijd van de liederen : de periode van 1450-1525. Knuttel heeft dit reeds aangetoond, en vele van die liederen gepubliceerd ¹⁾.

Hij was niet de eerste, die over de liederen schreef. Immers, voor het geestelijk lied in de middeleeuwen hebben zich vele geleerden geïnteresseerd ²⁾.

Wat een merkwaardige trits van namen : Moll — Acquoy — Knuttel, uit drie opeenvolgende generaties. Merkwaardig vooral, omdat zij zo representatief zijn voor de zich langzaam ontwikkelende waardering voor die middeleeuwse kunst. Moll, de „dogmatische protestant“, staat er nog vrijwel onbegrijpend tegenover. Acquoy, meer liberaal, treedt haar welwillend tegemoet. Knuttel toont een warm gevoel te hebben voor die liederen, al heeft hij dan ook „niet de minste gemeenschap meer“ met die middeleeuwse ideeën. Allen hebben hun grote verdiensten, waar de katholieken weer zo lang achterwege bleven.

Ook bij Knuttel vinden wij overigens nog enkele bevreedende opvattingen. Hij kan zich nog niet genoeg losmaken van de traditionele kloof tussen scholastiek en mystiek. Men denkt er maar nooit aan, dat óók onder de grootste scholastieken dichters zijn van heerlijke mystieke liederen. En het Joachimitisme in de franciscaanse liederen speurt hij wat tè ijverig na, en vindt het wel eens, waar het niet is.

Maar dit wordt hem gaarne vergeven ; wij zijn hem dankbaar voor zijn heerlijk boek.

¹⁾ J. KNUTTTEL, *Het geestelijk lied in de Nederlanden voor de Kerkhervorming*, Rotterdam 1906.

²⁾ J. ACQUOY, *Het geestelijk lied in de Nederlanden voor de Hervorming*, ANK III 1889, blz. 100. — id. *Lieder en leisen*, ANK VI 1897, blz. 219vv. — Verder, C. G. N. DE VOOYS, *Verspreide middelnederlandse geestelijke gedichten, liederen en rymspreuken*, TNTL XXIII blz. 41vv. — W. DE VREESE, *Middelnederlandsche geestelijke gedichten, liederen en rijmen*, TMNL XIX blz. 289vv. — G. LECOÛTERE, *Middelnederlandsche geestelijke liederen naar een Parijsch handschrift*, Leuvense Bijdr. 1899, blz. 23vv. Zie ook OGE dl. 6 1932, blz. 85-92 ; AFH V 1912, blz. 448vv. en 652vv. en OGE dl. 5 1931, blz. 485-495, waarin een aardig „Brulof-liet“.

HOOFDSTUK XIV

VARIA

Het is jammer, doch wáár : wanneer in de geschiedboeken over Minderbroeders gesproken werd, dan gold dit heel dikwijls — er zijn uitzonderingen, bijvoorbeeld wat Brugman betreft — Minderbroeders, die, om welke reden dan ook, eigenlijk geen Minderbroeders waren. De laatsten waren dikwijls juist het meest bekend. Er zijn onschuldige vergissingen gemaakt, die louter aan een dwaling van de geschiedschrijvers te wijten zijn. Ook heeft men verderfelijke geschriften gesteld op naam van achtenswaardige personen in diè tijden, welke voor de innerlijke eenheid van ons volk zo zwaar en kritiek waren. Toen is apokrief werk onder de authentieke geschriften geschoven. En tenslotte, men heeft de kloosterpij geworpen om de schouders van schrijvers, die anderen waren dan hun boeken voorgaven.

Hoe lang heeft men al niet gehoord van Jan Pelt, de afvallige Minderbroeder, wiens Evangelie-vertaling in zovele geschriften besproken wordt.

Wat een ontzaglijke literatuur is er ontstaan rond de figuur van Broer Cornelis, die toch niet bestaan heeft in diè gedaante, welke de laster hem gaf. Hoeveel studie is er in de latere jaren gemaakt van Nicolaas Peeters, de fictieve Franciscan, die door protestanten van naam als autoriteit werd geciteerd. En nog veelal gaan Hendrik van Gorcum en de auteur van de Endechrist door voor rasechte Minderbroeders !

Daarom is in deze studie dit hoofdstuk ingevoegd. Immers, wie iets weten wil over deze bovengenoemde figuren, zal ze hier verwachten en zoeken : om deze reden worden ook zij hier

besproken. Uiteraard is weerlegging de bedoeling van deze bespreking : citaten zullen daarom onmisbaar zijn.

§ 1. *Een afvallige Minderbroeder* : JAN PELT

In het begin van de zestiende eeuw had het Minderbroedersklooster te Amsterdam tot gardiaan Jan Pelt, die, van het ogenblik af, dat we hem kennen, zeer hervormingsgezind was. En zo komt het, dat hij zich, naast de uitoefening van zijn bestuursfunctie, ook nog een ander doel stelde : min of meer in 't geheim te werken voor de verbreiding van de nieuwe leer. In de refter van het klooster hield Pelt samenkomsten waarop vele hervormingsgezinden verschenen : zo weten wij dat de Amsterdamse schout Hubrechts, volop Lutheraan, meer-malen van de partij was ¹⁾.

In 1524 was Pelt zeker nog in Amsterdam ; dan wordt hem nog, op 22 Maart, het preken der passie toegestaan. Kort daarna, in 1525, was hij reeds uitgeweken naar Bremen, waar hij zijn hervormingsijver kon botvieren en met andere hernieuwers, Praepositus, Timans Soetemelk en Walters, preekte in de Ansgariuskerk.

Deze Pelt ²⁾ heeft een zeer interessante taak verricht : hij heeft het *Evangelie van Mattheus* in de volkstaal laten druk-

¹⁾ *Sententie gewezen bij den Hove van Holland tegen Mr. Jan Hubrechtsz.* (19 Maart 1539). — „Die deffailant hadde oick gehoert die sermonen van een gardiaan binnen Amsterdam, genaempt Pelt, die oick van de secte was, ende plach te preken inden reventer vanden Minrebroeders cloester, welke Pelt oick gecorrumpeert oft qualicken hadde getranslateert ende doen prenten dat evangelium van sinte Mattheus in duytsche spracike, dair off die defaillant mitten anderen Regierders van Amsterdam in dier tijd geadverteert zijnde, omme die gecorrumpeerde boucxkens te vercrjigen vuyt die gemeen luyden die die gekocht hadden, ende alsoe beletten meerder infectie ; was die defaillant van 't selve te doen in gebreke geweest”. — Aldus Rijksarchief Den Haag, *Crimineele Sententien van het Hof van Holland*, 1538-72, fol. 44. — WAGENAAR, (Amsterdam, beschreven in drie stukken) I fol. 265 geeft 1540 op.

²⁾ Ook „van Pelt” ; de naam wordt door elkander gebruikt, soms zelfs in één boek, als REITSMA, *Geschiedenis*, passim.

ken, in eigen vertaling. Zijn „bijbel” dateert van vóór 1524, en behoort dus bij de oudst bekende ¹⁾).

Het is een Mattheus-evangelie. Dat óók de *andere evangelien* door hem vertaald zijn, is wel beweerd maar niet bewezen ²⁾. En hetzelfde geldt ook van *Die kerstelycke ridder*, dat door hem eveneens vertaald zou zijn ³⁾.

Intussen, belangrijk genoeg is het feit, dat Pelt wellicht de eerste is geweest, die Mattheus in de landstaal liet drukken ⁴⁾.

Hoe graag zouden we Pelt dus tot de onzen hebben gerekend!

Zeker, Pelt was, tijdens zijn vertalen, uiterlijk Minderbroeder en hij droeg nog het kloosterkleed, doch stond klaarblijkelijk tóén reeds volop aan de zijde der Hervormers. Een of twee jaar later ook openlijk, toen hij, afvallig, in Bremen preekte.

Zijn boek verscheen, natuurlijk anonym, bij Daen Pietersen te Amsterdam, die even vlot katholieke als anti-katholieke lectuur drukte. Dat wij ondanks de anonymiteit toch onfeilbaar zeker de auteur kennen, volgt uit een plakkaat en een vonnis ⁵⁾.

Pelt vertaalde uit de Vulgaat, maar wijzigde in hervormde geest naar Erasmus en Luther. Hij voegde aan elk hoofdstuk zijn aantekeningen toe: „corte glosacie, om die te badt te verstaen”, gelijk de titelpagina zegt; hij blijkt er zich ook van bewust te zijn, dat hij de eerste is, die Matthaëus in 't nederlands laat drukken.

¹⁾ Een exemplaar te Utrecht UB. — Onvolledig: sermoen en vermaning van Erasmus, aangekondigd op blz. 101a, ontbreken.

²⁾ Zie DOEDES. Eerste uitgaven, blz. 75-78.

³⁾ Werk van Erasmus, dat in 1518 reeds in andere talen, en in 1523 in 't nederlands verscheen.

⁴⁾ In 1523 verscheen het Nieuwe Testament, door Adriaan van Bergen te Antwerpen volgens de Luthervertaling uitgegeven. In 1524 het Nieuwe Testament door Cornelis Heinricksz. te Delft volgens Erasmus.

⁵⁾ Plakkaat van 23 Maart 1524: tegen die bezitten „eenyge nyeuwe boucxkens in latyn of duytsch, ende bysonder tgeene dat geintituleert is 't ewangelie van Ste Mattheus, mit die glose dair inne gestelt, overmidts dat tselفة qualycken getranslateert is, ende dat inde glosen zekere dwaelingen bevonden zijn geweest”. Wie dat heeft, moet het binnen 8 dagen vernietigen. Zie noot 1 het vonnis.

Pelt is hervormingsgezind. Zijn glosen op de tekst laten aan duidelijkheid niets te wensen over.

Van boetvaardigheid wil hij niets weten :

„Dat woort doet penitencie en is niet te verstande gelyc vele menschen meynen : ene pyne te lijden voor onse misdaden, die men valschelyc penitencie naemt. Maer het is te seggen, dat een yegelyc zijn quaet ende misdaet bekennen sal ende dat van liefden laten sal, ende totten rechten wech wederkeren sal. Glose op Matth. 3, 2.

Het Pauschap is uit den boze :

„Ende Christus spreekt beslytende : Siet ic ben bi u luyden alle als uwer luyden hooft en vertroosting. Ende nyemant anders en is u hooft”. Glose op Matth. 28, 19

Geen verdienstelijkheid van goede werken, want :

„Die goedertierenheit ende menschelycheyt van onsen God, onsen salichmaeker Jhesus Christus, heeft haer geopenbaert niet wten goeden ende rechtvaardighen wercken, die wie, menschen, gedaen hebben of doen mogen, maer na zijn grote ontfermhertichede so heeft hi ons godsalich gemaect door zijn afwasschinge der wedergeboorte of regeneracie ende vernieuwinge des heylichs geests”.

Aanhef der „Conclusie des Translators.

Geen wonder dus, dat een keizerlijk plakkaat van 23 Maart 1524 de verkoop van deze Matthaeus-vertaling verbodt en vernietiging eiste van aanwezige exemplaren.

Wanneer we dan in het volgend jaar Pelt openlijk het klooster zien verlaten, is dat slechts de logische conclusie van een lang aanwezige innerlijke geestesgesteldheid.

Pelt was niet een der onzen. Het „non tali axilio” is bij deze Matthaeus-vertaler en Schriftuur-ijveraer volkomen op zijn plaats.

Als hij literaire verdiensten heeft, dan toch niet in onze groep van schrijvers ; van wie toch het wézen, niet het toevalige, was : getrouwheid in geschriften aan de Katholieke Leer ¹⁾.

¹⁾ Ook DIRKS heeft hem, wel hierom, niet opgenomen. — Over Pelt, behalve het genoemde, *Stud. en Bijdr. op 't gebied der hist. Theologie*, dl. I blz. 120. J. SCHELTEMA, *Amstel's Oudheid*, dl. I blz. 55 en 64 ; J. REITSMA, *De Hervorming en de Herv. Kerk der Nederlanden*, blz. 142 ; J. G. DE

§ 2. *Falsificaties.*

A. NICOLAAS PEETERS

Paul Frédéricq acht het niet zeker, dat er ooit een Minderbroeder geweest is met de naam Nicolaas Peeters. Het is intussen van weinig belang of die naam een mystificatie is. Zeker is : dat de z.g. door hem vervaardigde, *Sermoenen* a. op valse naam staan, b. niet van een Minderbroeder stammen, c. geantidateerd zijn, in cijfers of traditie.

Het geldt hier vier bundels bekende en beruchte sermoenen. De eerste (1) heeft tot titel :

Sermoenen oft uitleggingen op alle de Evangeliën vander Vasten metten Passien... gemaect by den devoten pater broeder Niclaes Peeters Minnebroeder ende Gardiaen (1520)¹⁾.

De tweede (2) is :

Christelyke Sermonen op alle de Ewangeliën van alle de sondaghen ende principael heylichdagen int Jaer. Oec op alle die dagen in de Vasten. Ghemaect bi eenen devoten Christen Minnebroeder. — Z.p. of j.²⁾.

Inhoud : Van Zat. vóór Pasen tot 24e Zondag na H. Drie-vuldigheid. — 1e Zondag Advent tot Vastenavond. — Van S. Andreas tot Allerheiligen.

De derde (3) heeft :

Christelike Sermoenen oft uthlegginghe der Epistelen ende Evangeliën van die Sondagen ende heylighe dagen so men doer het geheele Jaer in der kercken houdt. Gemaect doer eenen devoten Minderbroeder. Dat ander deyl. Van Vastelawendt bet op Paeschen. Slotwoord : Gades Woort blijft in Eeuwicheyt.

De vierde (4):

Christelike Sermoenen ofte Uthlegginghe der Epistelen ende Ewangeliën van die Sondage ende heylighe dagen so men doer het geheele Jaer in de kercken houdt. Gemaect doer eenen devoten Minderbroeder. Dat derde deyl. Van Paeschen bet op dat Advent.

HOOP SCHEFFER, *Geschied. van de Kerkhervorming in Nederland*, passim ; J. DOEDES, *Eerste Uitgaven van het Nieuwe Verbond*, blz. 18-34.

¹⁾ Een exemplaar te Den Haag, KB. — Ook uitgegeven door Acquoy in de Maatschappij van Vlaamsche Bibliophilen, Gent 1893.

²⁾ Een exemplaar te Gent, UB waarin „1520” geschreven staat ; ook van 3 en 4, die van 1565 zijn.

Het is duidelijk dat één en twee bij elkander horen; ze stammen uit dezelfde drukkerij en zijn typografisch volkomen gelijk¹⁾. De Evangelie-verklaringen hiervan zijn in drie en vier herdrukt, maar deze laatste hebben ook de epistels. Ook drie en vier horen bij elkaar. Bij deze beide hoort klaarblijkelijk nog een eerste deel (waar?), dat dan handelen moet van de Advent tot Vastenavond; als het bestaan heeft.

Acquoy, die een bundel opnieuw uitgaf²⁾, twijfelde aan de authenticiteit. En reeds Arnold³⁾ heeft gezien, dat er plaatsen waren, die in 1520 niet zó konden zijn geschreven: als waar de schrijver spreekt over de „huidige” verschrikkelijke vervolgingen, waaraan de christenheid is blootgesteld. En hij bevond tevens, dat de lettertypen van de bundel niet in 1520 kon worden thuisgebracht: wèl bleken deze gelijk te zijn aan die van twee andere boeken, van 1544⁴⁾.

De Vreese nu ontdekte nog meer boeken van hetzelfde type⁵⁾, zodat reeds op deze gronden de authenticiteit hoogst verdacht werd.

Maar er is meer: de vervalsing zit dik er òp en dik er in. De titels zijn weinig bemoedigend. Meestal ontbreekt de auteursnaam, de naam van de drukker en het jaartal. Het „Leest ende oordeelt” dat hier en daar prijkt, boezemt weinig vertrouwen in. En de titels kloppen niet helemaal met de inhoud. Op twee bijvoorbeeld staat, dat de heyligen besproken worden van Advent tot Pasen: deze op zich al voor katholieke oren wat vreemde aanduiding strookt niet met de werkelijkheid; immers de gehéle heiligenreeks wordt besproken, niet slechts die van een deel van 't jaar. En de Sermoenen op de

¹⁾ Wat ook DE HOOP SCHEFFER moge menen, *Geschiedenis* I blz. 117-118.

²⁾ Maatschappij van Vlaamsche Bibliophilen, Gent 1893.

³⁾ Jaarboek Koninklijke Vlaamsche Academie van Taal en Letterkunde 1901, blz. 149-252, *Levensbericht van Th. Arnold* door W. DE VREESE.

⁴⁾ Gedrukt in Antwerpen bij Steven Mierdmans.

⁵⁾ Beschrijving i.c. blz. 235. Hij meent dat Nicolaas van Oldenborch, drukker van de door hem beschreven boeken, pseudoniem is van Mierdmans.

Hier beghin=
nen de Sermonen oft
wtleggginghen op al
le de Euanghelien vander Vasten/
metter Passien / alsomen die in=
der Kercken houdt zeer coste
lick wtgheleyt.

Leest ende oordeelt.

C. D.

Handwritten signature or stamp, possibly 'Hagelbeker'.

Een falsificatie. Geen jaar, geen plaats, geen auteur. — Let op het suggestieve: Leest ende oordeelt. — (Den Haag, KB).

Vasten, die op de voorpagina staan aangekondigd, zijn niet te vinden.

De strekking der sermoenen is dezelfde als die van de Bie-korf : onder schijn van wetenschappelijkheid schuilt een dosis grove dwalingen ; de boeken zijn volgens de katholieke leer formeel ketters en hun plaatsing op de Index van Karel V is dan ook volkomen verklaarbaar ¹⁾. De schrijver verkondigt : Heiligenverering is superstitie ; vasten is ongeoorloofd ; geen kloosterleven ; geen priestermacht ; de priesters verbieden met opzet het lezen van de bijbel. Zo volgt na elke evangelie-pericope, 's schrijvers kijk op de zaak.

Bij 't feest van Petrus en Paulus, 29 Juni, zegt hij :

„Dese sluetelen en werden Petro niet alleen gegeven, mer si werden hem hier in den persoon der gemeynthe beloeft... Also hebben alle rechtgheloofige macht te ontbinden en te binden”.

Op Sacramentsdag :

„Daerom wee dengenen die den ghemeynem volcke het prin-cipaelste deel nemen daer Christus alle hiet uth drincken” ²⁾.

Men moet niet hechten aan liturgie :

„Wetende dat het rijc Christi niet in desen wtwendigen cere-moniën noch in sonderlinge plaatsen en is, mer in den gheest geleghen is”.

„Daerom so en moghen wi op dat wtwendige teeken des doopsels niet betrouwen, mer alleen in die belofte Christi, seggende. Die ghelooft ende gedoopt is, die sal salich sijn”.

Van theologen moet de auteur weinig hebben :

„si beminnen de eerste plaatse aen der tafelen, ende de eerste setelen inder scolen, ende willen meesters ende heylige vaders geheeten sijn... waer wt blyct, dat meester ende doctoren of licentiaten werden gheheelic tegen God is”.

Ook de Avondmaal-leer is er :

„Hierom, al ist dat de antechristen sullen verbieden den lee-cken, drinct daer alle wt, dat wert voor u gestort tot vergif-fenisse uwer sonden... diet den leecken niet alle beyde in beyde gedaenten willen geven, die doen tegen den wille Gods, ende meesteren Christum ende Paulum in woorden ende wer-cken. Want hi seyt, drinct daer alle wt, ende si seggen neen

¹⁾ SEPP, *Verboden Lectuur*, blz. 93.

²⁾ Zie tweede bundel ; een exemplaar te Gent, UB.

Christe ende Paule, ghi en weet niet wat pericule datter af comen soude, men sals den leecken niet geuen, ghi en verstates u niet" ¹⁾).

De conclusie uit dit alles is duidelijk. Uitwendige en inwendige criteria wijzen uit, dat de Sermoenen van Nicolaes Peeters een ondergeschoven werk is, klaarblijkelijk bedoeld als propaganda voor de Hervorming.

Het is best mogelijk, dat Utenbogaert deze Sermoenen gaarne las ²⁾; en dat Paul Frédéricq, mèt De Hoop Scheffer, grote bewondering heeft voor „Nicolaas Peeters". Maar hun motivering — omdat hij in 1520 reeds, toen Luther en Zwingli nog twijfelden, zo helder en krachtig sprak — doet na ernstige kennismaking toch ietwat komisch aan.

B. BROER CORNELIS

Onder deze naam staat hij bekend, vooral bij zijn vijanden, die deze Minderbroeder gehaat en gehoond hebben als geen andere. Zijn officiële naam is netter: Cornelis Adriaensz. Brouwer van Dordrecht; als zodanig hebben wij hem vroeger ³⁾ besproken: als eerbare schrijver van enkele religieuze werkjes. De haat heeft hem Broer Cornelis genoemd; een laffe auteur bewerkte dat een vijandig publiek en de dwalende historie hem lang beschouwden als de maker van een minderwaardige verzameling *Sermoenen*.

¹⁾ Uitgave ACQUOY, blz. 13, 78, 108, 360.

²⁾ KNAPPERT, *Gesch. Ned. Herv. Kerk*, I blz. 103vv. — Verdere literatuur: DE HOOP-SCHEFFER, *Geschiedenis*, I blz. 117-140; Mij. VI, Bibl., Gent 1893; Het Boek, 2e reeks 9e Jrg. 1920, blz. 257; P. FRÉDERICQ, *De Nederlanden onder Keizer Karel I*, blz. 73-81; Boekzaal der geleerde wereld 1857, 2 blz. 549. — Hier en daar duiken nog herinneringen op aan de Sermoenen in vonnissen. Zo een van 10 November 1540 ('s Raads dagelijksch boek v. Utrecht):

„Alsoe Reynier Pouwelsz, die bouckbynder doer informatie vande schoudt van Key. Mat. wegen der Stadt van Utrecht geapprehendeert is vuyt saicke hy tzyne huuse een boucken van den sermonen twelcke geprobeert ende verboden was bij Key. Mat. placaten ende mandamenten, gebonden ende tzyne huuse vercoft heeft".

³⁾ Hoofdstuk XI, blz. 109.

Ook een romanschrijver toonde meer belang te hechten aan pikante fabel-lectuur dan aan degelijke historiciteit. Wij herinneren aan de grootse, maar infame Tyl Uilenspiegel van Charles de Coster ¹⁾, die niet alleen gretig gebruik maakte van de laster, om Cornelis' figuur verspreid, maar hem bovendien nog een dwaze rol van eigen vinding liet spelen.

Voorlopig zal de waarheid nog wel niet overal zijn doorgedrongen, ondanks de radicale weerleggingen, sinds enkele decennia wereldkundig gemaakt. Wij wijzen hier op een tweetal publicaties, die o.i. het meest volledig en afdoend over de kwestie bescheid geven: die van pater Kruitwagen en van De Schrevel ²⁾; aan wier scherpzinnige onderzoekingen weinig behoeft toegevoegd te worden: de ontmaskering is geschied.

De feiten zijn deze.

Gedurende twee à drie eeuwen zijn voor echt gehouden — behoudens zeldzame uitzonderingen — de *Wonderlike Sermoenen*.

Het is een bundel van vreemdsoortige preken, in 1569 gepubliceerd. Niet afzonderlijk, maar voorafgegaan door een nog vreemdsoortiger biografie van degene, die ze heette gehouden te hebben ³⁾ tussen de jaren 1566-1568.

¹⁾ Gent, 1896, in 't Vlaams vertaald door Delbecq en Johan, later, helaas, meermalen opnieuw uitgegeven: waardig pendant van Erasmus' *Laus Stultitiae*.

²⁾ KRUITWAGEN in Nieuw Ned. Biogr. Wb. IV 452-458; DE SCHREVEL in HT dl. IV 1925, blz. 217-259.

³⁾ De, ietwat langdradige, titel is toch van belang:

„Historie van B. Cornelis Adriaensen van Dordrecht, minbroeder binnen die stadt van Brugghe. Inde welcke warachtelick verhaelt wert, de discipline ende secrete penitencie, of geesselinghe, die hij ghebruyckte met zijn deuotarigen: de welcke veroorsaect hebben seer veel wonderlike sermoenen, die hij te Brugge gepredict heeft, teghen den magistraet aldaer, end teghen die vier leden des lants van Vlaanderen: Item tegen het vergaderen vande Generale staten, ende tegen die tsamen gheconfederierde edel lieden: met noch veel andere gruwelicke blasphemien teghen Godt ende de natuere: oock veel bloetdorstighe sermoenen tegen de Caluïnisten, Lutherianen ende Doopers, vol leelicke leugenen ende abominabile woorden. Inhoudende ooc twee vermaen brieven van

Later, in 1578 pas, werd nog een *tweede* bundel gepubliceerd, die gehouden zouden zijn in de jaren 1568 en 1569. Nu zijn dit zeer eigenaardige stukken. Ze gaan in hoofdzaak niet over godsdienstige onderwerpen, maar over de toenmalige tijdsomstandigheden: over gebeurtenissen, politieke of politiek-religieuze, uit die jaren: op zichzelf dus niet onmogelijk. Erger echter is dat deze „Minderbroeder” op zeer eigenaardige wijze de franciscaanse hoofsheid beoefent: er wordt in deze preken geraasd, getierd, ja gevloekt dat het een lust is! In het bijzonder tegen de magistraten van de stad Brugge.

Dit soort eloquentie nu doet reeds elk onbevooroordeeld lezer twijfelen: Cornelis zou wel erg uit den toon vallen die bij zijn staat en stand past, en daarmee een zeer zonderlinge figuur slaan in de illustere rij van franciscaanse schrijvers en predikanten.

De *Wonderlicke Sermoenen* zijn vals. De bewijzen zijn afdoende: uit de voorafgaande *historie* blijkt de onechtheid van de eerste bundel; uit de bijgevoegde *Disputatie* die der tweede. De schrijver is niet Cornelis Adriaensz. van Dordrecht, maar een van zijn bitterste vijanden; misschien Goltzius.

De *historie*, in 1569 verschenen, is pornografie: volgens de *Historie* zou Cornelis een wellusteling zijn geweest van de ergste soort. Uit alles echter blijkt het tegenovergestelde: dat Cornelis bij vriend en vijand bekend stond als een heilig religieus. Geschiedkundig vast staat het volgende: in 1549 is Cornelis beginnen te preken, en rond 1560 werd hij de grote volkspredikant in Brugge. Speciaal in 1569 ontvangt hij de sterkste bewijzen van vertrouwen van zijn geestelijke overheid en van eigen confraters. Stukken uit de jaren 1560-1575 getuigen, dat hij meermalen gardiaan was van het Brugse klooster. Rond 1569 preekte Cornelis volop in parochie-kerken en in eigen kloosterkerk. In 1571 krijgt hij van zijn bisschop nog privileges, met een speciale jurisdictie voor het gehele bisdom,

Stephanus Lindius, anden seluen B. Cornelis, in latine gesonden, ende nu ouergheset in nederlants: met noch sommighe pasquillen ende refereynen tusschen de sermoenen begrepen. Ghedruct int jaer 1569”.

ook voor casus reservati. In 1570 wordt hij benoemd in een Index-commissie. In 1572 komt de Utrechtse magistraat Canterus naar Brugge; deze had thuis de Historie gelezen met de Sermoenen; nu woont hij de preken persoonlijk bij en kan niet geloven dat dit de „beruchte” Cornelis is. In 1579 wil Marnix van S. Aldegonde nog met hem redetwisten over de Sacramenten-leer. In 1580 wijst de Brugse stadspensionaris Van Belle officieel op het feit, dat de Wonderlicke Sermoenen een parodie zijn van wat hij persoonlijk heeft gehoord. De Disputatie wordt dan onecht verklaard door degene zelf, met wie deze heette plaats gehad te hebben.

En ten slotte: op zijn sterfbed in 1581 bevestigt Cornelis onder ede, dat nooit iets is gebeurd van hetgeen hem in dat pamflet verweten werd ¹⁾.

Het is weinig begrijpelijk, dat ernstige historici zo lang aan de echtheid van de Sermoenen hebben kunnen geloven, en de Historie als een betrouwbare bron voor het leven van die grote Minderbroeder hebben aanvaard.

Cornelis heeft inderdaad talloze sermoenen gehouden, en er ook vele opgeschreven of doen schrijven; immers, tijdgenoten hebben een uitgebreide verzameling gezien. Maar van deze, de echte! is het handschrift verloren geraakt. Wat ons tot heden als een bundel Wonderlicke Sermoenen van Cornelis werd aangediend, is niet meer dan een vals en vinnig schotschrift.

Cornelis Adriaensz. was een heilig Minderbroeder en priester, die wij een plaats in onze rijen geven om zijn *Spiegel der thien geboden* en zijn *Seven Sacramenten*.

§ 3. „Minderbroeders” die geen Minderbroeder waren.

A. HENDRIK VAN GORCUM

„Ein hervorragender Thomist, der nicht dem Dominikanerorden angehörte, war Heinrich von Gorcum”.

Aldus plaatst Grabmann — ontsteld door het wonderlijk

¹⁾ Al deze argumenten zijn uitvoeriger en gedocumenteerd te vinden in de diepgaande studie van DE SCHREVEL in HT; alwaar men ook, evenals in Nieuw Ned. Biogr. Wb., een uitgebreide literatuur over Cornelis vindt.

geval van een niet-Dominicaanse Thomist? — ons midden in het onderhavige probleem ¹⁾).

Het geldt hier een zeer bekende en beroemde figuur, waarvan wij niet weten, of, en zo ja, welk kloosterkleed hij droeg.

Hendrik, geboren te Gorcum in 1386, was eerst aan de Parijse Universiteit werkzaam, ging dan over naar Keulen, waar hij de grondlegger werd van het Montaner-gymnasium. Hij heeft veel theologisch werk nagelaten — waaronder De praedestinatione, De iuste bello, Quaestiones metaphysicae e.a. — maar dankt zijn vermaardheid toch vooral aan zijn grote kennis van S. Thomas, over wie hij uitvoerige verhandelingen schreef: Quaestiones in partes S. Thomae, (1473). Waarom Kok meent, dat hij vlaams schreef, is duister ²⁾).

De literatuur over zijn persoonlijkheid is groot. Er zijn vele auteurs die hem Minderbroeder noemen; de meesten echter duiden geen kloosterorde aan. Zo zou hij volgens Dirks, Hain, Papini (de Conventuelen-generaal), Schlager, Panzer Minderbroeder-Conventueel geweest zijn, terwijl Chevalier hem zelfs Carmeliet noemt ³⁾).

De oorsprong van dit mogelijke Minderbroederschap is gemakkelijk te vinden: alle schrijvers steunen op één handschrift in 't Keulse stadsarchief, en één opschrift. Zelfs Lampen, die hierover een bijdrage leverde ⁴⁾), geeft toe, dat dit feit slechts weinig overtuigingskracht heeft. Veel méér handschriften pleiten er tégen; en in de catalogi van Brussel, München, S. Omer komt het „ord. min.” dan ook in 't geheel niet voor. De franciscaanse geschiedschrijvers Wadding en Sbaralea kennen ook geen Hendrik van Gorcum. Geen wonder dus, dat Hurter deze mening nauwelijks geloofwaardig (*vix credibile*) acht ⁵⁾).

¹⁾ M. GRABMANN, *Geschichte der Katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit*, Freiburg 1933, blz. 101.

²⁾ J. KOK, *Vaderlandsch Woordenboek*, dl. 18 blz. 522. — KOK is echter meermalen onbetrouwbaar.

³⁾ Deze dwaalt omtrent zijn sterfjaar 1460. — U. CHEVALIER, *Répertoire*, Parijs 1905, I 2083.

⁴⁾ HT dl. V 1926, blz. 149vv.

⁵⁾ HURTER, *Nomenclator*, II 802. — Verdere literatuur: SCHLAGER, *Bei-*

B. DE ANONYMUS VAN DE ENDECHRIST

„Tegen de Hervorming ijverden... te Groningen een Franciscaan Henricus, waarschijnlijk schrijver van het pamflet: Van de verveerlicke aanstaende tijt Endechristes ende van Endechristes voerloopers geschreven op last van de Geldersche hertog...”.

In de mening over dit auteurschap staat Reitsma niet alleen¹⁾. Argumenten zijn er nooit voor gegeven: een vage traditie heeft de naam van een bekende persoon aan een bekend boekje verbonden.

Het boekje van de Antichrist verscheen anonym: niets duidt op een franciscaanse afkomst. Enig licht is er echter gedurende de laatste jaren wel gekomen. De zweedse bibliothecaris Colliander heeft zich geïnteresseerd voor deze zeldzame post-incunabel²⁾, en de uitkomsten van zijn onderzoekingen neergelegd in een gedenkboek van de Universiteit van Upsala. Er heeft oorspronkelijk een nederduits-gekleurde en een latijnse uitgave bestaan. In de nederlandse uitgave is de critiek van de schrijver op de eigen kloosters wat verzacht:

„so en wil ick dat hier nicht to dude setten, op dat se (= de confraters) nicht gans verschaemt en warden voer dem gemene volcke”³⁾.

De schrijver van de Endechrist zegt zelf ook, dat hij nog andere tractaten schreef:

1. De gulden crone Marien.

träge blz. 242; PANZER, *Conspectus monumentorum typographicorum* sec. XV (1797), blz. 224; KESSEL, *Kirchenlexikon* V, blz. 1706; HARZHEIM, *Bibl. Col.* 1747, blz. 119; HAIN, *Rep.* II 7805-7812; PAQUOT, *Mém.* II blz. 420; FABRICIUS, *B. M. Ae.* (1735), III blz. 222, blz. 642-643; FOPPENS, *Bibl. Belg.* (1739) I blz. 446; GRAESSE, *Trésor* (1862) III blz. 120; C. DE VILLIERS, *Bibl. Carm.* (1752), I blz. 623; UEBERWEG-GEYER, *Die patristische und scholastische Zeit*, Berlin 1928, blz. 627.

¹⁾ J. REITSMA-LINDEBOOM, *Geschiedenis van de Hervorming*, Utrecht 1933, blz. 93.

²⁾ v. 1524. Een exemplaar te Upsala, UB. — E. COLLIANDER, *Ein Unikum aus der niederländischen Reformationszeit in de Universitätsbibliothek zu Uppsala*, Uppsala 1921, in Uppsala Universitätsbibliotheks Minnesskrift 1621-1921. Zie Het Boek 1922, blz. 213-218.

³⁾ blz. 67a. Citaat COLLIANDER.

2. Dat schone gebet vander passien.
3. Dat gebet van der weldaet unde sorchvoldicheit unde grote droefnyssse Marien.
4. Prognosticon de Antichristo.
5. De Endechrist.
6. De bloyende rosengaerde ¹⁾).

Hiervan zijn de drie eerste nog niet gevonden.

Colliander weerlegt afdoende, dat de schrijver van de Endechrist een Franciscaan zou zijn: deze duidt zichzelf aan als Benedictijn, biechtvader of rector van het klooster Mariengaerde. — Nu wilde het toeval, dat onlangs ook de latijnse tekst, het Prognosticon, ontdekt werd ²⁾, waarbij bleek, dat de nederlandse tekst een bewerking, geen letterlijke vertaling is: hetgeen strookt met Colliander's mededelingen.

De mening, als zou Henricus van Norden de schrijver zijn, heeft nu definitief afgedaan: Henricus was wel Minderbroeder, doch niet de schrijver van de Endechrist ³⁾.

¹⁾ Brussel, KB.

²⁾ Door KRONENBERG; 1926, in Straatsburg, UB, een exemplaar eveneens van 1524. Zie Het Boek 1926, blz. 109-116.

³⁾ Zie nog NAK XVII 1924, blz. 71-73 (KNAPPERT). Volgens DE HOOP-SCHEFFER zou Henricus O. Praem. auteur zijn; hij voegt nog een nieuwe dwaling bij de oude.

AANHANGSEL

NEDERLANDSE AUTEURS ¹⁾

XIVe Eeuw.

AERNT VAN UTRECHT, *Natuur- en Sterrekunde van Thomas.*

BROEDER GERARD, *Leven van S. Christina van Thomas. Leven van S. Lutgard van Thomas. (Natuurkunde van het Geheel-Al).*

XVe Eeuw.

JAN BRUGMAN, *Sermoen van de drie tafelen. Vier fragmenten in Mol. Gesprek van eene geestelike Suster. Tien collatiën. Vijf Sermoenen. Leven van Jesus. Liederen.*

HENDRIK HERP, *Spieghel der Volcomenheit.*

HENDRIK VAN SANTEN, *Col-lacie. Sermoenen weghens den h. Sacrament.*

BERNAERT, *Sermoen.*

WILLEM VAN AMERSFOORT, *Sermoenen. Lied.*

DIONYS VAN HOLLAND, *Sermoenen.*

HERMAN VAN ZUTFEN, *Sermoenen.*

JAN VAN HAARLEM, *Drie Epistelen.*

JAN VAN REYMERSWAEL, *Der Sondaren Troest.*

HEYNRICH VAN UTRECHT, *Brief.*

HENDRIK BERNINK, *Brief.*

JAN AERTS, *De bevaert tot den h. stadt Jherusalem.*

FILIP VAN GOUDA, *Historie van den patriarch Joseph.*

XVIe Eeuw.

DIRK COELDE VAN MÜNSTER, *De Kerstenspieghel. Corte oefeninge vander passien. Doornenkroon. De Zeven Getijden. De vijftien Onze Vaders. Dagelykse geestelyke oefening. Boecxken vander minnen ihesu ende marien. Sermoen. Liederen.*

¹⁾ Waar dit gevoegelijk kon, werden de oorspronkelijke titels behouden.

GERRIT VAN DER GOUDE, *Boecxken vander missen.*

JAN VAN ELEN, *Der ghe-meenten biechte.*

JAN VAN ALEN, *Contemplationes idiote van Jordan.*

MARTIN VAN DER GOUDE, *Boecxken voer alle personen.*

THOMAS VAN HERENTHALS, *De Spieghel des Kersten levens. Geloofsbelijdenis.*

LUDOLPHUS NICOLAI VAN ZWOLLE, *Die beduydinghe der Misse. Tractaetken van vier wercken der liefden. Oef-feninghe van dat eerste ghe-bot. (Dye rechte const om God te dienen).*

LUCAS VAN DER HEY, *Den spinrocken. De naycorf. Van den aflaten. Prickel der minne Gods van S. Bonaventura.*

GEERT VAN KAMPEN, *De Zeven Punten.*

FRANCISCUS DE DRIJVER, *Sermoen.*

ENGELBERTUS VAN DER DONCK, *Rymboeck.*

JAN GLAPION, *Tytcortinghe des Pelgrimagiën des levens.*

FRANS TITELMANS, *Den Schat des Kersten geloofs. Gebed voor de H. Kerk.*

CORNELIS RAVEN, *Der Minnen gaerdt.*

MATTHIAS WEYNSEN, *Drie scoene punten. Sommighe or-*

dinanciën. Die olyvenboems condiciën.

CORNELIS ADRIAANSZ. BROUWER VAN DORDRECHT, *De seven Sacramenten. Den Spieghel der thien gheboden.*

ADRIAAN VAN MECHELEN, *Onderwijs van der biechten. Dat weerde heylighe Sacrament.*

DE MINDERBROEDER VAN 's HERTOGENBOSCH, *De warachtige biechte. De verwonderinge der Coninginne van Saba. Het overdencken der vier Utersten.*

CORNELIS DONTHERS, *Devote oefeninge der zeven bloetstortinghen.*

JAN ADRIAANS VAN GOUDA, *Dat Symbolum.*

NICOLAAS TACITUS ZEEGERS, *Die Collegie der Wijsheyt. Den Beuckelere des Gheloofs. Het Sweert des Gheloofs. De Catechismus van S. Canisius. De Wech des Levens.*

ARNOLD MEERMAN, *Remonstrance van het Purgatoir. Missive. Boeck van den heiligen Sacramente.*

PETER VAN SLUPICK, *Christelyke practijk van bidden.*

HENDRIK PIPPINCK, *Geestelycke Leeringen.*

NICASIUS VAN HEES, *Inni-*

ghe Alleensprake v. Gerlach Peeters.

PETER DE KONING, *Gemeen Discours. De Wil Gods.*

MAHUSIUS, *Sermoenen.*

PHILIP VAN DER VAEDT, *Werck-clocke.*

FRANS VERVOORT, *Woestyne des Heeren. De Pane Angelorum. Bruygoms Mantelke. Ghulde Gebedeboeck. Begijnkens van Mechelen. Psalmen der Penitentien v. S. Gregorius. Des Vyants Net. Medecijn der Sielen. Hoofken der Sielen. Tkeysers Munte. Sermonen v. S. Bernard. Brui- locht Cleedt der Liefden Gods. Berch van Myrrhen. Den troost Gods. Hantboecxken der Christenen menschen.*

Verloren, Gulden berch der godlycker Kennisse. Verclaringhe op Davids Psalmen. Dat hemelsche Jherusalem. Den Schat der Wijsheyt. Leliendaal der Contemplatien. Den sleutel des Kersten Ghe- loofs. 't Conincrijk der sielen Gods. Sinte Augustinus Belijdenissen. Sinte Augustinus boeck vander Biechten. Raimondi Sebonde boeck der natuerlicken Wijsheijt. Conincx Wijnkelder. S. Bernaert opt boeck Cantici Canticorum. De Maegdendans. Den Wyn-

gaert des Heeren. Dat Evan- gelieboeck Jesu. Den Minnen- brief der sielen. Den Spieghel der geestelycker menschen. Sinte Augustinus Brieven. Sinte Hieronymus Brieven. Boeck der dwalende ghees- ten. Het huys ons Heeren. Redelyck bewijs der dolin- ghen van ses parochianen. Dat Licht der heylichen Ker- cken. Den wech der Novitien.

Anonyma, Indica mihi. Fasciculus myrrhe. De Wijn- gaert van Sinte Franciscus. Levens van S. Franciscus. Le-vens van S. Clara. Legende der glorioser maghet Clara. Leven der gezellen van S. Franciscus. Regelvertaling. Testament van S. Franciscus. Spieghel der volcomenheit. Lessen van S. Franciscus' Leven. Gulden woorden van Aegidius. Drie Capittelen. De Aflaat van Portiuncula. Woor- den van S. Franciscus. Souter van S. Franciscus. Wonder- lycke werken. Sermoen van S. Antonius tot de vissen. Boeck der Conformiteyten. Crans- ken van S. Franciscus. De Vyf Bliscappen van S. Fran- ciscus. Directorium fratrum minorum. Cransken van min- nen. Aflaat vander heiligher stede. Die Doornecone. De

*gulden Croen. Den gheest des Heeren. Die gheestelike Kints-
heyt ihesu. De geestelyke
Boomgaert. De tien Mariën.
De Bloetstorting. De danck-
baerheyt der Passien. De
Spieghele der volmaectheyt.
Boeck der vier oefeningen.
De XIX Punten. Glosen op
de Pater Noster. Verweckinge
der goddelyke Liefde. Onser
Vrouwen Souter. Tegen de
Joden. Van 't leven des He-
ren. De Minnengaerd. Van
den Houten slevens. Prologhe
vander Passien. Boeck des
gulden Throens. Voortgang
der kloosterlingen. Stabat
Mater. De eygenschappen der
dingen. Geestelyke liederen.
Pectorale Dominicae Passio-
nis. Praeconia Rosarii.*

LATIJSSE AUTEURS 1)

XIIIe Eeuw.

WILLEM VAN BAARLO, *Quodlibeta. Quaestiones disputatae. Sermo. Commentaria in libr. Sententiarum.*

WALTER VAN BRUGGE, *Commentaria in libr. Sent. Quaestiones disputatae. Quaestiones de correptione fraterna. Instructiones circa div. officium. Tabula originalium sermones. Constitutiones synodales. Adres aan de Koning. Excerptiones auctorum XXIII. Quodlibeta. De penitentia.*

GUIBERT VAN DOORNIK, *De officio episcopali. Eruditio regum et principum. Sermones dominicales et de sanctis. Vita S. Eleutherii. Rudimentum doctrinae christianae. De modo addiscendi. Sermones ad varios status. Tractatus de Virginitate. De pace et tranquillitate animi. Sermo in die*

cinerum. De morte non timenda. De septem verbis in cruce sermones. De locis mundis. Sermones in laudem nominis Jesu. Sermo de Incarnatione. Sermo de Natali Domini. Sermo in Annuntiatione. Miraculorum S. Blasii libri II. Hodoeporicum primae profectio- nis Ludovici in Syriam. Pharetra. Commentaria in libr. Sent. Postillae in Epistolas S. Pauli. Commentaria in Cantica Cant. Collectio de scandalis Ecclesiae. Quodlibetum. Epistola ad Regem Franciae. De origine nobilitatis. De reformatione pacis. De reg. rusticorum. Disputatio. Expositio symboli beati Joannis.

JAN VAN DIEST, *Statuten. (Meditationes).*

XIVe Eeuw.

JAN VAN TONGEREN, *Com-*

1) Waar geen werken genoemd zijn, vergelijke men de resp. plaatsen van de schrijvers in de voorgaande bladzijden.

mentaria in libr. Sent. Quodlibeta. Quaestiones. (Tract. super Pater Noster).

RUTGER, *Formula honestae vitae.*

JAN DE CORTE (CONTRACTUS), *Sermones de Tempore et Sanctis.*

JACOB VAN GUYSE, *Annales Hannoniae seu Chronica.*

FULCO BORLUT, *Annales Gandenses.*

XVe Eeuw.

JOANNES BOURCELLI, *Modus perveniendi ad contemplationem. (= Prima collatio of Directorium.*

WALTER VAN ZIERIKZEE, *Descriptio terre sancte.*

CORNELIS VAN ZIERIKZEE.

ANDREAS GRIFVEN, *Itinerratae sanctae. (De laudibus Mariae). (Tract. historicus).*

WILLEM VAN GOUDA, *Tractatus de expositione Missae. (Peregrinationes terre sancte).*

LUCAS VAN BRUGGE, *Sermones viae et veritatis.*

JOANNES TRAJECTI, *De Minoribus.*

HENRIC VAN DEN BERGHE, *Officia claustralia. (Speculum guardianorum).*

HENRICUS VAN WERLE, *Commentaria in libr. Sent.*

EUSTACHIUS VAN ATRECHT, *Quaestiones quodlibetales.*

JAN BRUGMAN, *Sermo in domo Daventriae. Vita alme virginis Lydwine. Epistola ad fratres domus Florentii. Epistola ad dominum Egbertum. Epistola ad fratres buscoducenses. Speculum fratrum minorum. De ruinis observantiae.*

HENDRIK HERP, *Eden. Scala amoris. Collatio prima of directorium. Collatio secunda et tertia. Soliloquia. De processu humani profectus. Sermones de Tempore.*

XVIe Eeuw.

SEVERINUS VAN BOLSWARD, *Scala devotionis*

LUCAS VAN DER HEY.

LUDOLPHUS NICOLAI VAN ZWOLLE.

GERARD ZOETHELME, *Speculum fratrum minorum.*

AMANDUS VAN ZIERIKZEE, *Chronica. Commentaria in Danielis hebdomadas. De Sopi rege Persarum. Commentaria in libr. Sent. Historia Dominicae Passionis. De S. Annae conjugio. Spiritualis militiae Horae XII. De XV mansionibus. De Ressurrectio et Ascensione. Conciones variae.*

JAN VAN DEVENTER, *Christi-*

anae veritatis telum. Exegesis evangelicae veritatis. Apologia contra Lutherum.

JAN ROYAERTS, *Homiliae in epist., evang. et festivitates. Enarratio passionis. Soliloquium. Apologia contra Zeletem.*

FRANS NICOLAI, *Apologia adversus calumnias Lamberti.*

BONAVENTURA VAN OLDENZAAL, *Sermones.*

JAN BIJLKENS, *De curis et anxietatibus guardianorum. De ruinis observantiae.*

MARTIN VAN DER KEELE, *Commentaria in Isaiam. Sermones. Arithmetica divina. Commentaria in libr. Sent.*

ANT. BROKWY VON KÖNIGSTEIN, *Concordantiae S. Script. Monotesseron. Postillae. Enarratio IV Evang. Passio Dom. Jesu Christi. Postillae de gloriosissima Virgine. Commentarius in ad Rom.*

FRANCISCUS TITELMANS, *De consideratione rerum naturalium. Compendium naturalis philosophiae. Compendium physicae. De consideratione dialectica. Elucidatio in psalmos. Commentaria in Ecclesiasten. Elucidatio in librum Job. Comm. in Cant. Cant. Elucidatio in Epistolas. Collationes super ad Rom. Epistola apologetica. Elucidatio in E-*

vang. S. Matth. Elucidatio in Evang. S. Joês. De authenticitate apocalypsis. De Sacrosancta Trinitate. De Joanne Pechano authore. Oratio de praematura morte. Summa mysteriorum. De exercitiis religiosorum. De expositione mysteriorum missae. De fide et religione Æthiopiae. (Vita Joannis a Myrica). (Tract. de Sacramentis). (Commentaria in hymnos). (De Maria contemplationes).

RUDOLF VAN HAARLEM, *Summa de casibus conscientiae.*

BARTHOLOMAEUS VAN MIDDELBURG, *Sermones.*

HENRICUS VAN LUIK, *Commentaria in Evang. De altaris Sacramento.*

HERMES HAUWAERT, *Comment. in libr. Sent.*

LIVNUS VAN BRECHT, *Euripus. Sylva carminum. Carmen de Christo. Historia martyrum. Vita Christianae Mirabilis.*

PETRUS CRABBE, *Conciliorum collectio.*

ADAM SASBOUT, *Conciones. Opus homiliarum. Elucidatio in epist. Comment. in Isaiam. Memento homo. Traductio libri II Homeri. Sermones.*

MATTHIAS CATS, *Catholica elucidatio. Institutionis elucidatio.*

ARNOLD MEERMAN, *De IV plaustris. Theatrum conversionis. De veneratione reliquiarum. De poenitentia. De confessione sacramentali. De rogationibus. Catechismus poenitentium. De fugienda consuetudine. De haereticis defendendis. Davus perduellis. Medicina animae. Imagines mortis. De sancta Cruce.*

PETRUS MONTANUS, *Commentaria in psalmos. Dominae afflictionis enarratio.*

FRANCISCUS VAN SICHEM, *Laconica exhortatio. Explicatio in VII verba. Concio de eleemosyna. Comment. in Jeremiam.*

NICOLAAS TACITUS ZEGERS, *Castigationes in N. Test. Scholion N. Test. Inventarium in N. Test. Nov. Testamentum*

restitutum. Speculum vitae christianae (Herenthals). Vitae vitae (Flor. v. Haarlem). Proverbia teutonica.

JAN VAN GENT, *Epistola.*

JAN VAN BRUSTHEM, *Res gestae episcoporum.*

MAHUSIUS, *Vert. van Chrysostomus, Bonaventura, Erasmus.*

FRANCISCUS V. MECHELEN, *De orbis situ. Tabula regionum.*

FRANCISCUS VAN NIEUWENHOVE, *Sermones. Commentarii. Tract. de moralibus. Ascetica.*

NICOLAAS BODE, *Apologia adv. Almericum.*

CORNELIS ADRIAENSZ. BROUWER V. DORDRECHT, *Apologia adv. Lindium. (Conciones).*

HISTORISCH OVERZICHT DER MINDERBROEDERS
 IN DE NEDERLANDEN MET HET JAARTAL
 VAN DE STICHTING DER KLOOSTERS ¹⁾

1217 Eerste (mislukte) tocht naar de duitse landen.	broedersstraat.
1221 Tweede, onder Caesa- rius v. Spiers, zelf duit- ser, met 25 man.	1231 S. Truiden, Mechelen. 1234 Maastricht. 1240 Utrecht, Middelburg. 1250 Groningen, Dordrecht.
1226 Dood van S. Franciscus.	1266 Tienen.
1228 Stichting van Kloosters in Leuven, Brussel, Diest, 's Hertogen- bosch. Dit laatste op de tegenwoordige Pens- markt, en in de Minder-	1270 Zierikzee, Bolsward. 1290 Hardewijk. 1300 Kampen. 1304 Amsterdam. 1307 Roermond. 1311 Deventer.

Bijna alle kloosters werden gebouwd binnen de stadsmuren, en waren dus, in tegenstelling met die van vroegere tijden, niet groot. — Het begin van de 14e eeuw was voor de Orde een tijd van verval. De pest richtte ook in de Orde grote verwoestingen aan. De tucht verslapte.

In Italië ontstond dan de Observantie, door Joannes de Valibus, eerst in Brugliano. De beweging sloeg over naar Frankrijk. In 1415 vroegen de franse observanten een eigen vicarius-generaal en provinciaals, die ze ook kregen. Strijd van Observanten met Conventuelen.

De Collectanen, 'n kleinere hervorming in de Orde, hier

¹⁾ Hierover gedocumenteerde studies van B. VERBEEK O. F. M., en F. v. D. BORNE O. F. M., in *Collectanea Franciscana Neerlandica*, dl. II 1931, blz. 1-236.

ontstaan, (naam van S. Coleta, hervormster der Clarissen), wilden geen nieuwe oversten, enkel hervorming. Na de splitsing tussen Conventuelen en Observanten gingen zij tot de laatsten over.

In Nederland een eerste poging tot invoering van de Observantie mislukt.

Een tweede, vanuit S. Omer, in Gouda, slaagde. (Brugman). Toen gingen de kloosters over; en werden weer nieuwe gesticht:

1439 Gouda.	1446 Atwerpen.
1445 Leiden.	1447 Alkmaar, Mechelen.

Thans kregen de Observanten een eigen bestuur, los van Frankrijk.

1448 Delft.	1473 Bolsward.
1451 Gorcum.	1478 Kampen.
1456 Haarlem, Zutphen.	1489 Arnhem.
1457 Leeuwarden.	1502 Groningen, Dordrecht.
1462 Amsterdam, Bergen op Zoom.	1506 Diest, Leuven, Middelburg.
1466 Boetendaal.	1517 Brussel, den Bosch, Utrecht, Maastricht, S. Truiden, Zierikzee.
1470 Amersfoort.	
1471 Herenthals.	

Onder paus Leo X had in 1517 de scheiding plaats Conventuelen — Observanten.

In de Nederlanden waren nu nog slechts 4 Conventuelenkloosters, die óók weldra overgingen:

1539 Tienen.
1569 Deventer, Harderwijk, Roermond.

In 1517 telde de keulse provincie, waartoe deze streken behoorden, 47 kloosters van Minderbroeders. Dan, in 1529 splitsing: een eigen nederlandse Minderbroeders-provincie werd opgericht (*Germaniae Inferioris*), na een langdurig geschil tussen Herborn en Weynsen.

De keulse provincie behield 19 kloosters; de nederlandse 28. Joannes Bylkens werd eerste provinciaal der nieuwe provincie.

REGISTER

A. SCHRIJVERS

Adam, — Sasbout	101	Bonaventura, — -vertalingen	133
Adriaan, — van Mechelen	110	Borluut, Fulco —	12, 13
Adriaans, Jan — v. d. Goude	35, 111	Bourcelli, Joannes —	52
Adriaensz., Cornelis — Br. v.		Broer Cornelis	106, 109, 139, 146vv.
Dordrecht	106, 109, 139, 146vv.	Brokwy, Ant. — von Koenig-	
Aernt, — van Utrecht	14	stein	96, 104
Aerts, Jan —	34	Brouwer, Cornelis Adr. — v.	
Alen, Jan van —	72	Dordrecht	106, 109, 139, 146vv.
Alostanus	102	Brouwershaven, Matthias van	
Amandus, — van Zierikzee	81, 87,	—	102
91		Brugge, Lucas van —	56
Amersfoort, Willem van —	32, 137	Brugge, Walter van —	5, 6vv.
Andreas, — Grifven	53	Brugman, Jan — 2, 19vv.	38, 39, 40,
Anglicus, Bart. —	136	52, 137	
Antonius, — Brokwy von Koe-		Brusthem, Jan van —	105
nigsteyn	96, 104	Bijlkens, Jan —	95
Arnold, — Meerman	102, 112	Brecht, Livinus van —	98
Atrecht, Eustachius van —	12	Cantimpré, Thomas van —	16, 100
Augsburg, David v. —	135	Casale, Ubert. da —	134
Baarlo, Willem van —	5vv.	Cats, Matthias —	102
Bartolomaeus, — Anglicus	136	Christianus, — Rolins	35
Bartolomaeus, — de Glanvilla	136	Coelde, Dirk — van Münster	
Bartholomaeus, — van Mid-		64vv., 96, 137	
delburg	97	Contractus, Joannes —	12
Bartholomaeus, — van Pisa	130	Corbach, Jan van —	93
Berg, Petrus van den —	103	Cornelis, — Adr. Brouwer van	
Berghe, Henricus v. d. —	57	Dordrecht	106, 109, 139, 146vv.
Bernaert	32	Cornelis, — Donthers	111
Bernardinus, — van Siena	135	Cornelis, — Raven	107
Bode, Nicolaas —	106	Corte, Jan de —	12
Bolsward, Severinus van —	90	Crabbe, Petrus —	100
Bonaventura, — Engelberts		David, — v. Augsburg	135
van Oldenzeel	95	Deventer, Jan van —	93

- Diest, Jan van — 10
 Dionys, — van Hollant 33
 Dirk, — Coelde van Münster
 64vv., 96, 137
 Donk, Engelbert van der — 78
 Donthers, Cornelis — 111
 Doornik, Gilbert van — 5, 8vv.
 Dordrecht, Cornelis van — 106, 109,
 139, 146vv.
 Drijver, Frans de — 78
 Elen, Jan — 72
 Engelbert, — van der Donk 78
 Engelberts, Bonaventura —
 van Oldenzeel 95
 Erasmus 87vv., 104, 105, 106
 Erp, Zie Herp
 Eustachius, — van Atrecht 12
 Felicius 102
 Filip, — van Gouda 34, 35vv.
 Filip, Zie Philip
 Franciscus, — van Mechelen 106
 Franciscus, — van Nieuwen-
 hoven 106
 Frans, — de Drijver 78
 Frans, — Nicolai 95
 Frans, — Titelmans 80vv., 91, 96,
 101
 Frans, — van Sichem 104
 Frans, — Vervoort 2, 113, 116vv.
 Fulco, — Borluut 12, 13
 Galterus, Zie Walter
 Gautier, — de Bruges, Zie
 Walter
 Geert, — van Kampen 78
 Gent, Jan van — 105
 Geraert 15
 Gerard, — van Gouda 35, 56, 70vv.
 Gerard, — v. d. Goude 35, 56, 70vv.
 Gerard, — Zoethelme 91
 Gerrit, — v. d. Goude 35, 56, 70vv.
 Gilbert — van Doornik 5, 8vv.
 Glanvilla, Bart. de — 136
 Glapion, Jan — 79, 107
 Gorcum, Hendrik v. — 139, 149vv.
 Gouda, Filip van — 34, 35vv.
 Gouda, Gerard van — 35, 56, 70vv.
 Gouda, Martin van — 35, 73
 Gouda, Willem van — 35, 54
 Goude, Gerard v. d. — 35, 56, 70vv.
 Goude, Gerrit v. d. — 35, 56, 70vv.
 Goude, Jan Adr. v. d. — 35, 111
 Goude, Martin van der — 73
 Griffo, Zie Grifven
 Grifven, Andreas — 53
 Gryphon, Zie Grifven
 Guibert, Zie Gilbert
 Guyse, Jacob van — 12
 Haarlem, Jan van — 33
 Haarlem, Rudolf van — 97
 Hauwaert, Hermes — 98
 Hees, Nicasius van — 114
 Heller, Jan — 93
 Hendrik, — v. Gorcum 139, 149vv.
 Hendrik, — Herp 2, 38vv.
 Hendrik, — Pippinck 113
 Henric, — van Santen 29vv., 38
 Henricus 151
 Henricus, — v. d. Berghe 57
 Henricus, — van Luik 98
 Henricus, — van Werle 12
 Herborn 95
 Herenthals, Thomas van — 74vv.,
 86, 105
 Herman, — van Zutfen 33
 Hermes, — Hauwaert 98
 Herp, Hendrik — 2, 38vv.
 Hertogenbosch, De Mind. van
 's— 110
 Hey, Lucas van der — 76vv., 90
 Heynrich, — van Utrecht 34
 Hollant, Dionys van — 33
 Jacob 136
 Jacob, — van Guyse 12
 Jacob, — Revius 105
 Jacopone, — da Todi 135
 Jan, — Adriaans v. Gouda 35, 111
 Jan, — Aerts 34
 Jan, — van Alen 72
 Jan, — Brugman 2, 19vv., 38, 39, 40,
 52, 137

- Jan, — van Brusthem . . . 105
 Jan, — Bijlken 95
 Jan, — van Corbach 93
 Jan, de Corte 12
 Jan, — van Deventer 93
 Jan, — van Diest 10
 Jan, — Elen 72
 Jan, — van Gent 105
 Jan, — Glapion 79, 107
 Jan, — van Haarlem 33
 Jan, — Heller 93
 Jan, — Knijff 110
 Jan, — van Maastricht 57
 Jan, — Mahusius 105, 114
 Jan, — Pelt 139, 140vv.
 Jan, — Prischesius 11
 Jan, — van Reymerswael 33
 Jan, — Royaerts 94
 Jan, — van Tongereen 11
 Joannes, — Bourcelli 52
 Joannes, — Contractus 12
 Joannes, — laicus Trajecti 57
 Joannes, — Trajecti 39
 Johannes, de Myrica 12
 Kampen, Geert van — 78
 Keele, Martinus van der — 81, 96
 Knijff, Jan — 110
 Koenigstein, Ant. Br. von — 96, 104
 Koning, Peter de — 114
 Korte, Zie Corte
 Livinus — van Brecht 98
 Losser, Bonaventura de — 95
 Lucas, — van Brugge, 56
 Lucas, — van der Hey 76vv., 90
 Ludolphus, — Nicolai van
 Zwolle 75vv., 91
 Luik, Henricus van — 98
 Lyra, Nicolaas de — 134
 Maastricht, Jan van — 57
 Mahusius 105, 114
 Martin, — van der Goude 35, 73
 Martinus, — van der Keele 81, 96
 Martinus, — van Turnhout 96
 Matthias, — van Brouwersha-
 ven 102
 Matthias, — Cats 102
 Matthias, — Weynsen 73, 108
 Mechelen, Adr. van — 110
 Mechelen, Franciscus van — 106
 Meerman, Arnold — 102, 112
 Meron, Filip van — 35
 Middelburg, Bartholomaeus
 van — 97
 Minderbroeder, — van s Hert. 110
 Monasterio, Theodoricus de — 70
 Montanus, Petrus — 103
 Münster, Dirk Coelde van —
 64vv., 96, 137
 Myrica, Johannes de — 12
 Nicasius, — van Hees 114
 Nicolaas, — Bode 106
 Nicolaas, — de Lyra 134
 Nicolaas, — Peeters 139, 143vv.
 Nicolaas, — Tacitus Zeegers
 104, 111, 113
 Nicolai, Frans — 95
 Nicolai, Ludolphus — van
 Zwolle 75vv., 91
 Nieuwenhoven, Franciscus van
 — 106
 Oldenzeel, Bonaventura En-
 gelberts van 95
 Otto, — van Passau 135
 Passau, Otto van — 135
 Peeters, Nicolaas — 139, 143vv.
 Pelt, Jan — 139, 140vv.
 Peter, — de Koning 114
 Peter, — Slupick 113
 Petrus, — van den Berg 103
 Petrus, — Crabbe 100
 Petrus, — Montanus 103
 Philip, —van der Vaedt 115
 Philip, Zie Filip
 Pippinck, Hendrik — 113
 Pisa, Bart. van — 130
 Prischesius, Jan — 11
 Raven, Cornelis — 107
 Revius, Jacob — 105
 Reymerswael, Jan van — 33
 Rolins, Christianus — 35

Royaerts, Jan —	94	Ubertino, — da Casale	134
Rudolf, — van Haarlem	97	Utrecht, Aernt van —	14
Rutger	11	Utrecht, Heynrich van —	34
Santen, Hendrik van — 29vv., 38		Vaedt, Philip van der —	115
Sasbout, Adam —	101	Vervoort, Frans — 2, 113, 116vv.	
Severinus, — van Bolsward	90	Walter, — van Brugge	5, 6vv.
Sichem, Frans van —	104	Walter, — van Zierikzee	52
Siena, Bernardinus van —	135	Werle, Henricus van	12
Slupick, Peter —	113	Weynsen, Matthias —	73, 108
Tacitus, Nic. — Zeegers 104, 111, 113		Wibert, zie Gilbert.	
Theodoricus, — de Monasterio	70	Willem, — van Amersfoort	32, 137
Thomas, — van Cantimpré 16, 100		Willem, — van Baarlo	5vv.
Thomas, — van Herenthals 74vv., 86, 105		Willem, — van Gouda	35, 54
Titelmans, Frans — 80vv., 91, 96, 101		Xanten, zie Santen.	
Todi, Jacopone da —	135	Zeegers, Nic. Tac. — 104, 111, 113	
Tongeren, Jan van —	11	Zierikzee, Amandus v. — 81, 87, 91	
Trajecti, Joannes —	39	Zierikzee, Cornelis van —	53
Trajecti, Joannes laicus —	57	Zierikzee, Walter van —	52
Turnhout, Martinus van —	96	Zoethelme, Gerard —	91
		Zutfen, Herman van —	33
		Zwolle, Ludolphus Nicolai van —	75vv., 91

B. WERKEN

Indien de naam van de schrijver bekend is, raadplege men eerst de voorafgaande lijst: daar het ondoenlijk was *alle* trefwoorden van de werken op te nemen. — Lidwoorden werden niet als trefwoorden beschouwd.

Actus beati Francisci	129	Augustinus' Brieven	125
Ad haereticos	94	Bediedinghe op de Psalmen	123
Aflaat van Portiuncula	129	Beduydinge der Misse	75
Aflaet der h. stede	131	Begynkens van Mechelen	122
Aflaten	77	Berch van myrrhen	124
Annalen van Gent	13	Beuckelere des gheloofs	105, 112
Analen van Heneg.	12	Bevaert	34
Antologia	94	Bloetstortingén	73, 111, 122, 133
Apologia	93, 94, 106	Boec des gulden throens	135
Apologia adv. cal.	95	Boec der vier oefeningen	134
Arithmetica	96	Boec der XXIII Ouden	135
Augustinus' Belijdenissen	125	Boeck der dwalende gheesten	125
Augustinus' Boek v. d. Biecht	125	Boeck van den h. Sacr.	113

Boecxken vander Misse . . .	70	Contemplationes idiotae . . .	72
Boecxken der vier oefeningen	134	Corte Declaracie	75
Boek tegen de Joden	134	Corte oefeninghe	67
Brieven	23	Cransken van minnen	131
Bruydegoms mantelke	121	Cransken van S. Franc. . . .	130
Bruilocht cleedt	123	Critici Sacri	104
Cantica Cantic. v. S. Bern. .	125	Cyborie des h. Sacr.	111
Catechismus	105, 112	Dagelykse geestelyke oefening	67
Catech. poenitentium	103	Daghelicxe verwonderinghe .	110
Castigationes in Nov. Test. .	104	Dancbaarheden	133
Christianae veritatis telum . .	93	Davus perduellis	103
Chronica	91	De authenticitate apocal. . . .	84
Collacie (v. Santen)	29	De confessione sacr.	103
Collatiën (Brugman)	21	De consideratione dialectica .	82
Collatio Ia	47, 52	De consideratione rerum nat. .	82
Collatio IIa	48	De curis	95
Collatio IIIa	48	De exercitiis religiosorum . . .	84
Collationes super ad Rom. . . .	83	De expositione missae	84
Collectio de scandalis eccl. . .	10	De fide Aethiopiae regis . . .	84
Collegie der wysheit	105, 111	De fugienda consuet. haer. . .	103
Commentaar in Jeremiam	104	De haereticis def.	103
Commentaria in ad Rom.	97	De Joanne Pecchano	84
Commentaria in Cant. Cant. . . .	10, 83	De landibus Mariae	54
Commentaria in Daniel	92	De locis mundis	9
Commentaria in Eccl	83, 92	De mansionibus	92
Commentaria in Evang.	98	De Minoribus	57
Commentaria in Genesim	92	De modo addiscendi	9
Commentaria in hymnos	85	De modo celebrandi	55
Commentaria in Isaias	96, 101	De morte non timenda	9
Commentaria in Job	92	De officio episcopali	8
Commentaria in libr. Sent.	5, 7, 9, 11, 12, 98	De pace et tranquillitate animi	9
Commentaria in Psalmos	92	De Pane Angelorum	121
Commentaria in Psalmos poenit.	103	De penitentia	8, 103
Commentarii	106	De plaustris	102
Compendium philosophiae	82	De praematura morte	84
Compendium physicae	82	De processu	51
Conciliorum collectio	100	De resurrectione	93
Concio de elemosyna	104	De rogationibus	103
Conciones	93, 101, 106	De ruina observ.	95
Concordantiae	96	De ruinis observantiae	24
Conincrijck der sielen	125	De S. Sacramento	98
Coninx wynkelder	134	De Sacr. Trinitate	84
Constitutiones	8	De Sancta Cruce	103
Contemplationes	108	De S. Annae coniugio	92
		De VII verbis Domini in Cruce	9, 87

De Sopi rege	92	Gheest des Heeren	132
De veneratione reliq.	103	Geestelycke leeringen	113
De Virgine Maria	85	Ghemeen discours	114
Der ghemeenten biechte	72	Ghulde gededeboek	122
Descriptio terrae sanctae	53	Glosen op Pater Noster	134
Devoet boecxken	67, 73, 108	Gulden berch	125
Dialogus	56	Gulden croen	132
Directorium	47, 52, 130	Gulden woorden	129
Doorne crone	132	Handboecxken der Christenm.	124
Doornenkroon	67	Hand der kloosteringen	133
Drie capittelen	129	Hemelsche Jherusalem	125
Drie scoene punten	108	Het sweert des gheloofs	105
Eden	45	Hieronymus' brieven	125
Elucidatio dec.	102	Historia mart.	100
Elucidatio in epist. apost.	83, 101	Historia Passionis	92
Elucidatio in Job	83	Hodoeporicum	9
Elucidatio in Joem	83	Homiliae	94
Elucidatio in Matth.	83	Hoofken der sielen	122
Elucidatio in psalmos	83	Hortulus animae	122
Elucidatio inst. christ.	102	Hortulus precationum	87
Enarratio Dominicae Afflic- tionis	103	Huys ons Heeren	125
Enarratio Passionis	94	Ick heb ghejaecht	25
Enarrationes in IV Evang.	96	Imagines Mortis	103
Endechrist	151	Indica mihi	58
Epistelen	33	Innighe alleensprake	114
Epistola apologetica	83	Instructiones	7
Epistola de orb. situ	106	Inventarium in Nov. Test.	104
Eruditio regum	8	Itinerarium terrae sanctae	53
Euripus	99	Kerstelycke ridder	141
Evangelieboek	125	Kerstenspieghel	64, 66
Evangelie van S. Matth.	140	Keysers munte	122
Evangelien	141	Kintscheyt ihesu	132
Evangelium Mariae	95	Kroniek Am. v. Zierikzee	87
Excerptiones	8	Laconica exhortatio ad mortem	104
Exegesis	93	Legende v. S. Clara	128
Explicatio in septem verba Christi ex Cruce	104	Leliendaal	125
Expositio Missae	54	Lessen v. S. Franc.' leven	129
Eyenschappen der dingen	136	Leven v. Christina	16
Fasciculus Myrrhe 58, 60vv.,	108	Leven v. Christus	2
Formula precandi	94	Leven v. Clara	128
Formula vitae	11	Leven v. Franciscus	128
Geestelyke boomgaert	133	Leven der Gezellen v. Franc.	129
Gesprek van geestelijke zuster	21	Leven des Heeren	134
		Leven v. Jesus	22
		Leven v. Josef	36

Leven v. Lutgardis	17	Quodlibeta	5, 8, 11
Libellus contra Judaeos	134	Quodlibetum	9
Liber de conformitate	130	Raimond de Sebonde's boeck	
Licht der heylicher kercke	125	der wysheyte	125
Maechdendans	125	Rechte const.	76
Medecyn der sielen	121	Redelyck bewijs	125
Medicinae animae	103	Regelvertalingen	129
Meditationes	10	Remonstrance	112
Memento homo	101	Res gestae Episcop. Leod. et	
Met vreuchden willen wi sin-		duc. Brab.	105
ghen	25	Rudimentum	8
Minnenbrief	125	Rymboeck	78
Minnen gaerd	107	Scala amoris	46
Miraculorum S. Blasii libri II	9	Scala devotionis	90
Misbruiken in het leger	8	Schat des kerstengeloofs	85
Missive	112	Schat der wysheyte	125
Modus utilissimus	52	Schoen gebet v. Barbara	76
Monotessaron	96	Scholion in libros Nov. Test.	104
Namen van S. Franc' gezellen	129	Sermo	5, 8
Natuurkunde des geheelals	14	Sermo (Brugman)	21
Naycorf	77	Sermo in Cinerum	9
Nieuw gulde gebedenboek	122	Sermoen v. Bernaert	31
Novum Test. restitut.	104	Sermoen v. S. Antonius	130
Och edel siel	69	Sermoenen	68, 78, 101, 114
Oeffeninghe v. d. eerste ghebot	91	Sermoenen v. Bernardus	123
Oeffeninghe ende verclaringhe	76	Sermoenen v. Brugman	21
Officia claustralia	57	Sermoenen v. Cornelis	146vv.
Olyven boems condiciën	108	Sermoenen v. Dionys	33
Onderwijs vander biechten	110	Sermoenen v. Herman v. Zut-	
Onser Vrouwen souter	134	fen	33
Opus homiliarum	101	Sermoenen v. Peeters	143vv.
Ordinanciën	108	Sermoenen v. Santen	31
Passio	97	Sermoenen v. W. v. Amersf.	32
Pectorale Dom. Passionis	132	Sermones 8, 9, 12, 95, 96, 97, 101,	
Peregrinationes terrae sanctae	56	102, 106	
Pharethra	9	Sermones ad varios status	9
Postillae	10, 96, 97	Sermones in Nomen Jesu	9
Practyck van bidden	113	Sermones v. Lucas v. Brugge	56
Praeconia rosarii	132	Seven sacramenten	109
Prickel der minne	78	Sleutel des gheloofs	125
Prologhe in der passien	135	Soliloquium	49, 94
Proprieteyten der dingen	136	Sondaren troest	33
Proverbia teutonica lat. don.	105	Souter v. S. Franc.	129
Punten (XIX)	134	Speculum aureum	51
Quaestiones	5, 7, 11, 12	Speculum fratrum minorum	91

Speculum guardianorum . . .	57	Ut hartelike gheren	32
Speculum inperfectionis . . .	24	Verclaringhe op psalmen . . .	125
Speculum vitae christianae . . .	105	Verweckinge der liefde . . .	108, 134
Spieghel der geest. menschen . .	125	Via vitae	105
Spieghel der tien geboden . . .	109	Vier utersten	110
Spieghel der kerstenlevens . . .	74, 105	Vita Christi	100
Spieghel der volcomenheit . . .	40, 129	Vita Eleutherii	8
Spieghel der volmaecktheit . . .	134	Vita Joannis a Myrica	85
Spinrocken	76	Vita Lydwinae	23
Spiritualis militia	92	Voortgang der kloosterlingen	135
Stabat Mater	135	Vyants net	120
Statuten	10	Vijf bliscappen	130
Summa de casibus	97	Vyftien Onze Vaders	67
Summa mysteriorum	84	Waerlycke voorsegghinge . .	24
Super Pater Noster	11	Wandelinghe der bloemen . . .	59
Sweert des gheloofs	112	Wandelinghe der kersten men- schen	58
Sylva carminum	99	Warachtige bichte	110
Symbolum	111	Wech des levens	112
Tabula originalium	7	Weg der novitien	125
Tabula region. septent.	106	Weerde heyliche sacrament . .	110
Testament	129	Werck-clocke	115
Theatrum	102	Wil Gods	114
Tien Marien	133	Woestyne des Heeren	120
Tractaat natuurlunde	14	Wonderlicke sermoenen	147
Tractaat over Constantinopel . .	54	Wonderlycke werken	129
Tractaetken van vier wercken . .	75	Woorden v. S. Franc.	129
Tractatus de Sacramentis	85	Wyngaert v. Franciscus 58, 61, 130	
Tractatus de virginitate	9	Wyngaert des Heeren	125
Troost Gods	124	Zeven getijden	67
Tytcortinghe der pelgrimagen . .	79		

STELLINGEN

I.

Naast de Moderne Devotie vertoont zich in de Geschiedenis der Nederlandse Letteren een minstens even belangrijke stroming : de Franciscaanse Observantie-Beweging.

II.

De Brugman-biografie van Moll verdient lang niet de onverdeelde bewondering, welke daaraan tot nu toe ten deel gevallen is.

III.

De veronderstelling van Hain (2521) en Panzer (IV 21, 134), als zou er van de inkunabel „Boeck vanden proprieteyten der dinghen” (Campbell 258) Van Bartholomeus Engelsman nog een vroegere uitgave bestaan dan die van 1485, dient als onjuist te worden afgewezen.

IV.

Knuttel overdrijft in „Het Geestelijk Lied in de Nederlanden voor de Kerkhervorming” sterk, waar hij het Joachimitisme in die liederen bespreekt.

V.

In zijn strijd-correspondentie met de Franciscaan Titelmans toont Erasmus zich niet van zijn beste zijde.

VI.

Kalff's boek „Frederik van Eeden, psychologie van den Tachtiger” verraaft duidelijker de psyche van de schrijver dan die van de beschrevene.

VII.

Het tweeslachtig christelijkheidens karakter van de Voluspá vindt niet alleen zijn volle verklaring in de ijslandse cultuurgeschiedenis, doch geeft óók aan het gedicht een schoonheidselement, dat men in de mening van Boer nòde mist.

VIII.

Volundarkvida 29. 2 :

„*Vel ek*”, *kvad Volundr,* „*verda ek á fitiom,*
theim er mik Nidadar *námo rekkar !*”

is ironisch bedoeld, en alleen zó verstaanbaar.

IX.

De wilde en sombere schoonheid van de oud-noorse literatuur vindt men ook terug in de moderne noordse romans, wat onder meer blijkt uit de karakter-overeenkomst tussen de Helga-figuur uit Gunnlaugs saga en de Kristin-schepping van Sigrid Undset.

X.

De mislukking van Verwey's Dante-vertaling is te wijten aan diens niet geslaagde poging om Dante's machtig systeem in overeenstemming te brengen met eigen persoonlijke levensbeschouwing.

XI.

In Dante's Paradiso 33. 115 :

*Nella profonda e chiara sussistenza
dell'alto lume parvermi tre giri
di tre colori e d'una continenza,*

moeten we in sussistenza niet de theologische betekenis zien van het scholastieke „subsistentia”, maar de minder voorkomende van „substantia”.

XII.

De in Paradiso 33. 115 bedoelde afwijking van de gebruikelijke terminologie is niet op te vatten als een foutieve mening van Dante, maar is een verschijnsel van de tijd: gelijk in de vroegere geschiedenis het gebruik van homo-ousios en homoi-ousios niet scherp omgrensd was.

XIII.

Het blijft aanmoediging verdienen van onze klassieke auteurs ook uitgaven in moderne omzetting te bezorgen, opdat het doel, deze schrijvers ook tot de tegenwoordige lezer te brengen, beter bereikt worde.

XIV.

Het Nederlands neemt in het leerplan van onze Gymnasia een geheel onvoldoende plaats in.

XV.

Zonder verzwaring van het leerplan zou reeds veel te bereiken zijn, door de moedertaal op 't eindexamen der Gymnasia zonder verbinding met andere vakken gelijk te stellen met de groep klassieke talen.

XVI.

Het verdient aanbeveling, dat voor alpha-candidaten de wiskunde plaats make voor de nationale letterkunde: hoe zeer ook aan wiskunde als denkvak waarde moet worden toegekend, voor een letterkundige opleiding aan nederlandse Gymnasia is de nederlandse letterkunde van meer belang.

XVII.

Het is wenselijk, dat de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling haar actie met onverminderde kracht voortzet, opdat de thans bereikte eenheid-op-de-scholen niet bedreigd worde.

IMPRIMATUR

Werthae 21 Novembris 1936
fr. HONORATUS CAMINADA O. F. M.
MIN. PROV.

NIHIL OBSTAT

Neomagi 30 Novembris 1936
DR. W. LAMPEN O. F. M.
LIB. CENS.

